

История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.) Овнук, Хангелди Аразгелди оглы, ВАК РФ 07.00.02 Стр. 22 из

A book in 4 Languages and 3 Alphabetic Graphics

Одна книга на 4 языках по 3 алфавитой

4 ДИП хем 3 ГРАФИКАДА Берилен эсер

4 Dil hem 3 grafikada berilen eser

دؤرت ديل هم اوچ البيبي - ده بريلن اثر

کتابی در چهار زبان و سه گرافیک نوشتاری

A dissertation for
Historical Sciences

The original version of synopsis and dissertation in the "10-th." November 1995, publish and was sent to the "Higher Attestation Certification Commission (BAK РФ)".

Оригинальная версия автореферата и диссертации в "10-го". Ноября 1995 году, публиковал и был отправлен в «Высшей Аттестационной Комиссии» по сертификации-(BAK РФ)".

نسخه اصلی چکیده رساله و نز مربوط
بناریخ ۱۰ /ام نوامبر سال ۱۹۹۵ جلسه و به
مرکز کمیسیون عالی صدور گواهی
تحصیلات عالی فرانسیون روسیه "واک"
رسال گردید.

Speciality: 07.00.02 in history

Dissertation for passing
scientific degree PhD

Гос. Почта: РГБ ОЛ

Academy Sciences of Turkmenistan
INSTITUTE HISTORY

THE CULTURAL
HISTORY OF THE
TURKMENS OF IRAN
(XIX-XX CC.)

**The Cultural History of the
Turkmens of Iran (XIX-XX cc.)**

Authored by: Dr. Hangleldi Owruk

Authored by: Dr. Owruk, Hangleldi

Toronto — 2015 — تورنتو —

Заказ № 1052

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашгабат, ул. Советских
пограничников, 92й
I здание—1995—Ашхабад



№	Start count number of pages side left to right)
1	An English
2	По Русскии
3	Latin-Türkmençe
4	Кириллик-Туркменче
5	کلاسیک تورکمنچه
6	فارسی

№	(Lang.-Язык.)(en-русск.)	Страниця
1(¹)	An English Language	1-3-30 page
2(°)	По Русскии Языке	31-63 Стр.

№	Dil Maz.(Кирил.-Lat.)-TM.	Sahypa
3(૯)	Кириллик Туркмен текст	64-87
4(૯)	Latin-Türkmençe tekst	88-110

صحيفه	ديل مضمونى (تورکمنچه- فارسچا)	سان
111-128	تورکمنچه کلاسیک الپیمیده	5(૨)
129-153	فارسی	6(૧)

The full text of the synopsis of the dissertation on the topic
"The Cultural History of Turkmens of Iran (XIX-XX cc.)."

**ACADEMY SCIENCES of TURKMENISTAN
History Institute named by Sh. Batyrov**

Ovnuk Hangeldi Arazgeldi ogly

THE CULTURAL HISTORY OF TURKMENS OF IRAN

(XIX-XX cc. Until the independence of Turkmenistan)

*Speciality: 07.00.02- National history (History of
Turkmenistan)*

Dissertation for passing scientific degree PhD

S y n o p s i s

II Edition-Toronto 2015

Ashgabat - 1995



Authored by: Dr. Hangeldi Ovnuk - Toronto

Dr.Ovnuk H

Первое издане - Ашхабад-28 Дес. 1995

The following text is based on original texts and can be provided:

Research Institute, Academy of Sciences of Turkmenistan was performed on Sh. Batyrov.

Scientific advice management:

Academician of the Academy of Sciences of Turkmenistan; Professor Annanepesov Murad Annanepesovich.

- Official Opponents:

- Professor Jikiev Ata Jikievich, doctor on Historical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of Turkmenistan.

- Candidate of Philology, Qasym Nurbadov,

As organizations outside the academy, participated State University Department of History Faculty Makhtumkuli Fragi Turkmenistan.

Research in the "II half of the December" 1995 hours "15:00"

Supreme Defence Council was adopted by the Scientific Council of doctoral theses Turkmenistan Academy of Sciences, Institute of History them. Sh. Batyrov.

Address: 74400, Ashgabat, Gogol St. 15

With the content of this thesis you can access the Central Library of the Academy of Sciences of Turkmenistan.

The original version of this synopsis and dissertation in "10-th November 1995, published and to "The Higher Attestation Commission "HAC (BAK)" has been sent.

The Secretary of the Academic Council:

PhD: Date Signature G. A. Qarajayva

An introduction on the theme "The Cultural History of Turkmens of Iran (XIX-XX cc.)" مقدمه ای بر "تاریخ فرهنگ ترکمنهای ایران (قرن ۱۹ - ۲۰)"

A thesis entitled: "[The Cultural History of Turkmens of Iran \(XIX-XX cc.\)](#)", was defended in 1995.

The scientific dissertation for defenses in the Special Commission of defense of doctoral dissertations was designated by the specialized code: **07.00.02**

The defense of the thesis has been approved by "**Higher Attestation Certification Commission**" of the Academy of Sciences of Turkmenistan", "[Institute of Histories of Sh. Batyrov Turkmenistan](#)".

This scientific work began in 1991 and continued until the second half of December 1995 (Supreme Council of the Assembly was held on the second half of the month of January 1996.) at the Research Institute Histories of Batyrov Academy of Sciences of Turkmenistan in the presence of Faculty members of the Academy of Sciences, including:

- By the leadership of scientific of academician Turkmenistan, Prof. Dr. **Murat Annanepesov**.
- Leading and Managing Director of the Research Institute of Histories on Sh. Batyrov Academy of Sciences of Turkmenistan and dependent members of Correspondent at the Academy of Sciences of Turkmenistan, Prof. Dr. **Atamamedov Nury Welivich**.
- By the leadership and Supervising Minister of Education and Council members of the Higher Attestation Commission of Academy of Sciences of Turkmenistan Prof. Dr. **Qarayev Redzhepdurdi (Реджеппурды) Qarayevich (Garayew Erejepdurdy Garayevich)**¹.

¹ .¹ . КАРАЕВ Реджеппурды - [..1936 - ...] - Родился в г. Кизиларвате, ныне Балканского велаята. С 1958 директор сельской школы., В 1959-65. инструктор, зав. отделом пропаганды и агитации Ташаузского, обкома КПТ, в аппарате ЦК ЛКСМТ., В 1965-68 лектор Ашхабадского горкома КПТ, директор вечернего ун-та марксизма-ленинизма., В 1968-72 секретарь Ашхабадского РК КПТ., В 1972-81 первый Зам. председателя правления общества "Знание" ТССР., В 1981-88 зав. отделом пропаганды и агитации ЦК КПТ., В 1988-93 ректор АПИРЯИЛ им.Азади., С 1993 - зам. директора Туркменского филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС., Д-р. истор. наук, проф-р. Депутат Меджлиса., С 1990 Председатель Комитета по

- The presence and supervision of a faculty member of the **Supreme Scientific Council** of the Academy of Sciences of Turkmenistan.
- As an organization outside of the academy, participated representatives of the Office of Management Department of State **University of Magtymguly Pyragy "Makhtumkuli Firaghi" (Former Maxim Gorky)"** of Turkmenistan,

- Official opponents:

- **Professor Ata Jikiyev (Dzhykyev)** A doctoral of histories sciences from the Institute of History of the Academy of Sciences of the Uzbekistan SSR, and academician in the Academy of Sciences of Turkmenistan.
- **Dr. Kasim Nurbatov**, - Ph.D. in philology from the Academy of Sciences of Turkmenistan, Institute of Language and Literature on them. Makhtumkuli Pyragy.
- As well as academic researchers and Turkmenistan professors about Turkmen literature and languages, including Prof. Dr. Nurmuhammet Ashyrpur Meredov.

- The now leader of national - religious of Iranian Turkmens, Welimuhammet Ahun Arzanesh, and other researchers, and guests.

Expert Scientific Research Institute on behalf of the Sh. Batyrov of Academy of Sciences of Turkmenistan, Candidate “PhD” of Sciences (appointed designated) research associate ONUK, Hangeldi Arazgeldi Ogli for the academic degree "PhD" defense was held on:

**Dr. Kurbanov Handurdy - ASHGABAT-1995-96
OVNUK, Hangeldi - ASHGABAT-1995-96
Researchers from:
ACADEMY of SCIENCES of TURKMENISTAN**

**The Post Card "Courier Happiness" from "Higher Certification Commission of Science
(Ýokary Attestassion Kommissia)" April 1996**



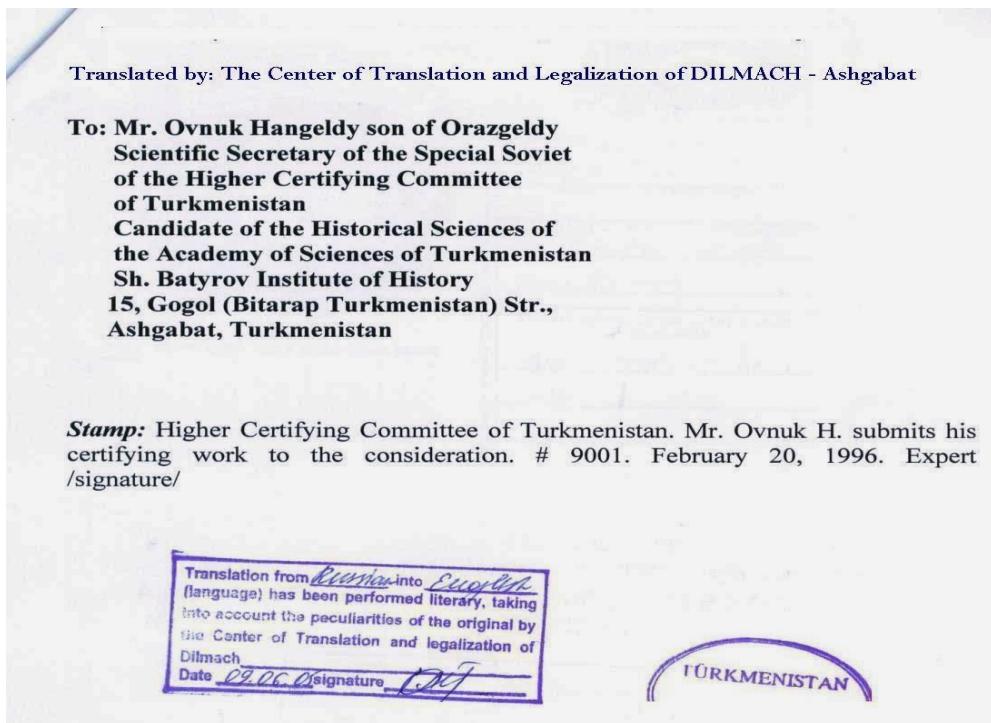
Location: 15, Gogol (Bitarap Turkmenistan) Str.,
Ashgabat, Turkmenistan.

To: Mr. Ovnuk Hangedly son Orazgeldy Scientific
Secretary of the Special Soviet of the Higher
Certifying Commission of Turkmenistan. »»

Academic Degree: Candidate of the Historical Sciences
of the Academy of Sciences of Turkmenistan Sh. Batyrov
Institute of History

Stamp From: "Higher Certifying Committee of
Turkmenistan". Mr. Ovnuk H. submits his certifying work
to the consideration. # 9001. February 20, 1996. Expert
/signature BAK(VAK) Turkmenistan/

Picture of translation documents in Ashgabat:



 Certifying from Center of Translation and Legalization of "Dilmach"

THE FULL TEXT OF THE SYNOPSIS OF THE DISSERTATION ON THE TOPIC:
“The Cultural History of Turkmens of Iran (XIX-XX cc.)”
Editor an English: Elaine Harmston

Characteristics of the study
It is necessary to examine the issue in terms of:

More than one hundred years of Russian and later Soviet Rule-based aggression in order to capture more territories in Central Asia was carried out between residents of northern Turkmenistan and Turkmensehra, and subsequently, separation occurred. As a result of the rupture, families were ripped apart, and family members were unaware of each other across the border. Consequently, they were considered strangers to each other.

As a result of events among the inhabitants of the east coast of the Caspian Sea in the second half of the XIX century, with the confiscation of Central Asia by the Russians, political relations began to break down between Iran and Russia, and Russia led the nation and much of the Turkmenistan's south.

The Plains of Gurgen (Desht-i Gorgan) or Turkmensahra are located in the south territories of River Atrak, until the "dense forest on the south slopes of the Alborz Mountains to the eastern corner of the continuity and the eastern side, is limited to the mountains of province Khorasan" ² "Based on the available information, in 1992, the 1.5 million net Turkmen population live in over 20 thousand square meters of Turkmensahra." [1³]⁴

In the years 1804-1881, as a result of war and conflict between Iran and Russia, the need to identify and mark the boundaries of the contract between the Qajar dynasty in Iran and the Russian monarch had arisen.

². نصرالله کسرائیان و زبیا عرشی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "سگه"، تهران - سال 1991، ص. 25

³. [1]. Логашова Б., "Туркмени Ирана", "Туркменистан сегодня", № 3, Ашхабад – 1992г. (статья)

* (Bibi Rabia Logashova, The author of the book "Iranian Turkmens" translated Quiros (Sayros) Izadi; Hussein Tahvili- Original: Russian language - Publication of "knowledge", Moscow - 1976. During the occupation, the author of these lines (1992), during their presence of the Institute, she had met for some time in the lectures, and the latest in the company's achievements were the subject of his research notes (years 1990-1994).).

- بی بی رابعه لوگاشوا، نویسنده کتاب "ترکمنهای ایران"، ترجمه سیروس ایزدی؛ حسین تحولی- نسخه اصلی: زبان روسی - انتشارات "دانش"، مسکو - سال ۱۹۷۶. در سالهای اشتغال نویسنده این سطور، در ایام حضور ایشان در پژوهشکده، او قاتی را در مصاحبت با اوی می نشستیم و از آخرین دستاوردهای موضوع تحقیقاتی وی نت برداری میکردیم (سالهای ۱۹۹۰-۱۹۹۴).

Based on these events that deal with the theme of "Gulistan", "Turkmenchay", "Akhal teke" and "Gul Jamal Khan", a strong frontier between the kings Russia and Iran was created and implemented.

The Republic of Turkmenistan followed the boundary lines between Russia and Iran. These were: the Atrak River in the north (bordering Russia), to the mountainous region in the south, reaching from Ghara Su in the west, to Sarakhs in the east; all of which are located in Iran. These borders were created, based on the contracts set in the end of the 19th century and remaining until today. Even after the fall of the monarchy in Russia, this border in the Soviet Union is remained intact.

According to the documents about the Turkmens (Turkmenistan) border, we see not only present borders, but borders going 70 km beyond the slopes northern of the Alborz Mountains that was controlled by Iran, but supported by Britain!

This situation was mentioned in a book by the famous Russian traveler G. S. Carelin /Г. С. Карелин/ in 1839, who wrote: "Yomut Turkmen tribes in the fertile lands with its waters and rivers, Gharehsou, Gorgan and Atrak are irrigating, and have had housing during this long historical period. Gharehsou rivers' lines, have been separated the Yomut Turkmens from lands of Iran and residents of Astarabad (modern Gorgan), as well as the real border and has been recognized it true. Due south to the border of the river Gharehsou, even a Persian village can be found there."⁵ But with the help of Britain's monarchy, they could have drawn natural boundaries lines in the south of the Atrak River.

In the years 1978-1979, the people who lived in Iran, in order to gain freedom and democracy against imperialism and its agents, began and uprising. With this political storm, there were waves of protests against the centralized government of Mohammad Reza Pahlavi. The Turkmens also started moving in the direction of justice as they had been denied their rights. The result was new political forces manifested. With the fall of the Pahlavi dynasty in Iran, the people repressed by imperialism were released. For this one year, the Turkmens gained political and cultural rights for "self-determination"; regained lost land and water, system-wide cultural and political rights, and once again, development peaked. Parallel to these movements, cultural and political activities increased, and functional literacy in the nation's national language in the Turkmensahra was started. They used slogans such as "rural councils and peasant councils should be established!", "Back recaptured usurped farms land!", "Education is the national language

⁵. "Русско-Туркменские отношения в XVIII-XIX вв.", Сб. арх., док-ов., Ашгабад, 1963, с. 304.

like as "Okuw gerek, khat gerek, turkmençe mekdep gerek! (need education, need native alphabet, required turkmen schools is!)," A new writing graphics "ABC" is needed!", "Turkmen schools should be established!", Establishment of education in the national language, to be accepted as a principle!, With these goals in mind, the nation and the street protests reached their peak. They found success in their goals, but in early 1980, again lost their independence with the development of newly formed fundamentalist organizations and a religious fundamentalist government in Iran including the city of Gonbad-Qabus, the will of the Turkmen people was once again to demand self-determination and independence.

The 1979-1980 movement of the Turkmen people was successful. The autonomy of the Turkmens in Iran continued for over a year. Reforms including land, water, and agriculture, general economic, social, cultural and public reforms were undertaken. Organizational efforts were centered in "Headquarters"⁶ in the capital city of Gonbad-Qabus.

After the revolution in Iran, the newly formed government of Iran could not completely eliminate the system that had been revolutionized by the independent Turkmens. The Council managed by Turkmen people, the village councils, city councils and peasant councils did not disappear, but had their names and titles changed to the "Islamic councils".

Thus, the leading intellectuals of Turkmen (Turkmen political and cultural leaders) believed that as a national duty to the people of Turkmensahra, they needed to launch and implement the "Council Autonomy system". This organization remains until today, but the original founders of this movement were taken into captivity and sentenced to death or to a term of life imprisonment by the religious, fundamentalist government. As a result, the leadership was broken, and others were forced to relocate to countries outside of Iran.

This turn of events in the history of Turkmens left footprints that can be seen today. This incident led to research in the pages of newspapers and magazines and in the form of a variety of scientific research works and publications. However, the facts have not been widely published in the Turkmen language.

In scientific research, about the Turkmen People's attitudes to education in the 19th century, we have witness to see these rows. In the first half of this century, a Russian

⁶. At that time, the centrality of rural and peasant councils were called in the Turkmen government autonomy with this name.

writer, A. Burns, wrote: "There is no mosque in the Turkmen. Their prayers in alcove or in the open field, which is considered to prayers, took place. Among them are not many mullahs, in the Spiritual among them not highly respected"⁷ However, looking at other sources from the same period, we see that the practice of Islam was respected amongst the Turkmens, but not respected by those outside of Turkmenistan.

The Turkmens of Iran are economically and politically dependent on the capitalist and fundamentalism of Iran. However, spiritual and religious aspects of the culture, and autonomy and national pride have not been forgotten. The rich base of arts and Turkmen literature continue, despite attempts to weaken it through national oppression and discrimination by the government of anti-Turkmens concentrated in Iran. They are resistant and will not be beaten. Headstrong national cultural activists, that in some cases, were inevitably separated due to the hard conditions of the country, emigrated from the motherland, consolidated their positions in the psyche of the Turkmen nation, to ensure the development of and perpetuation of their culture. Thus, "the Iranian Turkmens, in the context of the original source of national culture - art, literature, and cultural attitudes towards their new life and growth dynamics will ensure that future generations of Turkmen intellectuals will have a source of literature".

Base and levels of this researching of topic:

In this scientific work, we have had researched and explored several sources of literary and historical texts. The focus of this research is mainly to discover and describe historical events and facts from the literature of the period. For this reason, the pursuit of the objectives of this thesis is to show the social and geographical conditions of Turkmen People in certain periods of history from the 19th centuries until the independence of the Republic of Turkmenistan.

Based on this idea, investigation of many books, written in several languages by researchers around the world, was undertaken. Collectively, these five languages include: Russian, Turkmen, English, Arabic and Persian, all of which are referenced as resources.

With regard to the resources, the author makes clear that there is an ideological failure of these resources in that they are written in Persian, about the Turkmens. Because of the dependence of the work on the social structures and ideologies of the period, this basic principle is obvious to the researcher. With the implementation and clarification of more rigorous scientific research by scholars and authors, the ideological contexts in different historical periods before the October Revolution and the Soviet Union during the period

⁷. А. Борнс, "Путешествие в Бухару", Москва, 1863 г., Т. 3. Стр. 83.

of independence of Turkmenistan highlight and demonstrate the differences between cultures. It is a natural thing.

The authors of the research also acknowledge that the period of 1975-1982 was one with great changes, resulting in very different views after this period. In the case of Iran, the last 50 years has seen many changes, and, according to the general system of social, political and cultural relations, the innovative work of researchers and authors has clearly decreased. However, there is work being done by groups of researchers and writers based in the belief of democracy, and as a result, their thoughts are different. It is important for their voices to be heard as well. Within the intellectual class in Iran, with a heritage of progressive ideas of humanism, democracy, socialism and social justice, advocacy of ideas and the development of human society has been growing since the revolution. In closed, restrictive regimes, there is a strong reliance upon the bourgeoisie class, and they are easy to control and edit. In more democratic, open societies, it is more difficult to do this. For this reason, the scientific work of this group of progressive writers in Iran has not been widely published, due to their subjugation in the existing system, but their works have rightly begun to appear in the public domain.

Let's consider the Persian source about the Iranian Turkmens titled "Geography and Historical Geography of Gorgan", written by Asadullah Mo'eini. His work is presented as scientific and historical fact. In reality, this is not completely true. A case in point is one of his lines, "... from a group of gunmen feudal province of Mazandaran and Gilan against" Qaraqchy Turkmen /bandits/ Atrak ..." Mo'eini speaks of the Turkmens as rebels (Qaraqchy). From our point of view, not only they are not rebels, they are honest shepherds; Turkmens with livestock, who have been living in and around the Atrak – Gorgan territories.

From time to time, the Turkmens had experienced tandem attacks from the Gilan and Mazandaran's Khans, and feudal land owners, with them marauding and looting the Turkmen people. No one disputes these events. However, unbiased Turkmen researchers see that they were simply retaliating against these attacks, rather than rebelling. Researchers from the pre-revolution period in Iran studied these attacks, and although they had a role in suppressing the Turkmens, acknowledged them as "heroes!!"

Also, Mr. Sarli's book entitled "Turkistan in History", Reviews historical events form a different perspectives. Though more neutral in this analysis, his work still need to be critically examined.

Analysis of post-revolutionary Iranian authors demonstrates that there are deficiencies in their facts as a result of outside pressures. The same can be said for the perspective of the Soviets. According to the work of some orientalists about the Iranian Turkmens struggle for freedom in the early decades of the twentieth century, we can now observe that they had the wrong idea. However, some researchers from the same period began to study the Turkmens more realistically, in order to discover the truth. Each of them are important, in varying degrees, to develop a clearer picture of the subject matter. For example, there are different attitudes about the freedom movement of the Iranian Turkmens. The attitudes given by Dr. E. A. Yusupov with Prof. Khummat Ataev are fundamentally different. Comrades Yusupov and Araztaghanov's theme of liberation struggles of the Iranian Turkmens use words like 'conspiracy', 'reactionary' and 'backward'. But Professor Khummat Ataev is more progressive in his analysis, using terms like the 'liberation of the people'. Objective scrutiny shows this is a more realistic perspective.

One of the better resources in terms of objective analysis is "Thirty Years of History of Iran", written in Farsi. Unfortunately, this resource is extremely difficult for the public to access, but was able to be used by this author. Other, more reliable sources include the scientific work of the outstanding works of the famous theorist B. Jazani, centering on the years 1968-1979, and is the principal work for study of the political movement of in Iran. Jazani was influenced by the Democratic and Marxist organization of Fedaeian, which pushed for a social movement against the revolutionary government. He presents the principals of the Iranian revolution from this perspective, and secretly printed and published his works before the revolution. The place and dates of publication remain uncertain.

There are a number of sources that are more detailed that have been examined for this study, and are related to political organizations and cultural activists in European Turkmen publications, and were published in the Persian-Turkmen language. These include magazines and newspapers such as "Il Guyji", "Turkmenistan Iran", "Taze Yol" and "Gngesh", etc. A series of cultural articles have been printed, and the subsequent analysis and review of the literature and researchers was progressive. These publications are not published in large circulation, but have been able to be obtained. Because of political and economic developments, we are now able to witness and access these works. In some circumstances, this was due to progressive movements in political and social arenas - they were able to publish some newspapers and magazines in a democratic system. However, this was only a short term reality as censors again stepped in and false and baseless materials were again published.

Other resources have been accessed, but not able to be dated. Among them, magazine publications such as "Yol", "Durmush", "Ak-Yol" in Azerbaijani and Turkmen languages were only published for four or five issues, and were not viable. These publications were received from the scientific and cultural centers of the Republic of Turkmenistan, and were reference and studied. That articles and content of these journals includes cultural events, artists, writers and poets of Turkmen of Iran. Unfortunately, the release of these publications, while they are progressive, has them confined to a very short period of time.

For seven or eight years after the Iranian revolution, cultural and artistic literature related to the histories, ethnography, literature, culture, art and Turkmen language in Iran, was beginning to spread. Included in this was a collection of poems in the Turkmen language by poet Sattar Soughi; a book titled "The Iranian Turkmens" of Dr. Mohammadreza Bekdeli; a book by the Dr. Javad Hey'at entitled "Overview of the history of Turkic languages and dialects them"; an album by N. Kasrain and Z. Arshi entitled "Turkmens Iran" with a 30-page introduction; the book "History of Turkistan" of A. Sarli; and a publication of the Divan-e Makhtumkuli (translated into Persian). Even though most of them were examined, but because of the narrowness the time, could not be to study them recently.

The lack of access to these publications clearly represents a general and deep crisis of political, social and cultural rights of the ethnics in Iran.

Sources in Persian and English translated to Persian were also studied. Among them are works by Ármin Vámbéry entitled "Travels the false dervish in the Khanate of Central Asia /Travels in Central Asia/"; and Explore Letter/Siyahatnameyeh/ "Memories" by Lady Shell, who was in Ashuradeh in the years 1851-1836 as the representative of the United Kingdom with the Russians. Both works were translated from English and then published in Persian. As well, the "History of Iran" by Sir Percy Sykes, "Iran's foreign relations history" by A. H. Mahdavi, "The war with the Turkmens" Arthur de Gobineau (as a historical novel), and similar literature were reviewed.

Task and objectives of the thesis:

History can be described as the spatial and temporal expression of facts and events of human life. If we are to develop a more rounded picture of history, the first task we must undertake is to examine the literary arts. From this, the quality of the events and circumstances are moulded and we more fully develop our understanding of the past. In such a case, historical facts and artistic expression of certain events may appear to be different, but they are both based on historical data; simply expressed in very different styles. Literature comes from the real lives of people and the realities of their existence.

Therefore, the lives of the writers reflect their experiences, their place and their time. Works of classical poets and writers who have emerged in the second half of the nineteenth century is evidence of this belief.

As experience controls art, Turkmen literature has been enriched by the disclosure of people's living conditions and their circumstances. The Turkmen narrative encompasses historical events, literature and individualized experiences, which results in historical figures coming to life and a rich literary and factual history.

Every historical event depends on the prevailing social conditions of the time and the result is literature and history. These, in turn, create other events, which become a part of the historical record. Any researcher of history must carefully select and follow the expressions their time period.

This thesis examines the dynamics of Turkmen People's literature in the second half of the twentieth century, according to the characteristics of that period. It has been stated that this era was a 'period of stagnation of literature' in the Turkmen culture. The literary movement of the time was quite stagnant, and in some cases, we are dealing with a lack of dynamic literature. As a result, this period in the history of the Turkmen people can be described as a 'missed opportunity' in literature as a whole.

In the process of the resurgence of the Turkmen people, with the collapse of the Tsarist dictatorship in Russia, the attitude of the writers of the period were divided into two parts. However, today, because of the current situation under the rule of religious fundamentalists in Iran, recent events in literature can be divided into 3 categories (described in the thesis).

Literary developments and challenges occur in relation to socio-political processes, and do not occur in isolation. Literature can be likened to a sharp knife: tied to one's ideology, and serving one's own class. It is a powerful thing that can affect the minds and emotions of the rest of society. It is a philosophical fact that two types of socio-cultural literature can be identified - 'progressive' and 'reactionary'. Thus, taking into consideration of the circumstances and social context in the Iran of the late 1970's and the current situation in Iran, we find that there are not two varieties of literature, but, rather, three varieties. Our thesis themes emanate from these three sources, and they are discussed with regard to the special origins of this circumstance. These three branches of literature include: the government sanctioned and controlled literature; the protest, anti-government literature; and the third branch, which is a more neutral perspective of the socio-cultural and political situation of the times.

In the process of this research, special attention was paid to the origins of the literary style of Makhtumkuli poetry and literature, and the ancient sources of influence on his work. Makhtumkuli Fragi, a great Turkmen poet and writer, is compared to creative and respected Iranian greats including Hafez, Qa'ani, Sa'adi, and Firdausi, as literary contemporaries of comparable rates.

Nowadays, the spread and use of a literary style related to 'free poetry' has had an influence on the writing styles of Turkmen poets. As a result, the popularity of 'free poetry' in the national language of modernist poets of the Turkmen literature has attracted our attention. In this style of writing, the poet is able to speak real thoughts without prejudice to the rules of cumbersome classical poetry. This creative style enables the poet to articulate free thinking and open-mindedness in a softer expression than in plain text, while still enabling an understanding of the message as in text.

In this thesis, the idea that a Turkmen People's native language-specific alphabet is considered to be a necessity and the establishment of a Center for National Language Education and Turkmen literature has been proposed.

Nowadays, in the context of the current geographic integrity, several plans have been proposed to regulate the Turkmen alphabet. However, none of them have been agreed upon. Most writers use the Arabic-Persian alphabet in Iran for the Turkmen language. As a consequence, a certain number of problems are associated with this. Public opinion and the opinion of the Turkmen intellectuals have agreed that in the future, there should be a transition to the Latin alphabet.

In the course of this thesis, the experiences of the Iranian Turkmens are examined. This includes the results of the creation of a democratic public campaign against the monarchy of Iran in 1979 and how it affected the Turkmens. For more than a year, the suppression of national civil, economic, and cultural right led to universal suffrage, and launched the autonomous council of Turkmensahra. During this time, the religious fundamentalists in Iran used the full force of the organized American military's previous system (though at this time in dealing with the internal affairs of Iran, the Iranian military had announced their impartiality) to attack Turkmensehra in order to overthrow the autonomy of the Turkmens and their political leaders. Captivity and death or long prison sentences were the punishments. This situation has had an impact on the attitude of literary and artistic work, scientific research and cultural articles in newspapers and magazines. The study and research of the events continues until the period of independence of the Republic of Turkmenistan in 1991.

Practical significance of the thesis:

Documents, facts and information contained in this thesis have been sourced so that it can be developed into a writing of the modern history of Turkmenistan. Generally on matters Turkmens who located outside of Republic of Turkmenistan, especially about the historical fate of Iranian Turkmens, for students Turkmenistan, also during prepares the history lesson the drafting of the country (on Turkmenistan), the publication of educational and can be used as a reference and put it as a basic material. It can be suggested as a literary, cultural and historical resource for research and education in the new Turkmen literature as well as in the arts and creativity of Turkmens literature for those located outside of Turkmenistan, especially the Iranian Turkmens.

Place an investigation of this thesis:

The Institute of History of Sh. Batyrov Academy of Sciences of Turkmenistan was accessed for advice and monitoring, and it will be defended in front of people and the proposed Scientific Council.

Major themes and contents of this work are the results of a series of articles published in a mass-circulation newspaper, The Republic of Turkmenistan.

Structure of the thesis:

This research work has been done with an adherence to the expectations of a thesis; to ask and answer questions in a scientific work, and justification for the results of this research. It consists of an introduction, three chapters, conclusions, and literature references.

The themes of the Dissertation:

The introduction to this dissertation contains the necessity of research on selected topics; research bases; the main objectives of this thesis; the writer of the time-framed specified tasks of research; scientific innovations; frameworks chronicling the sources used in this study and their pragmatism; and the explanation of theoretical principles and methodologies contained literary sources.

The first chapter of the thesis:

This chapter is a review of the old public school and chambers lessons, recalling the Turkmen poets and writers and their literary methods. This has now become a source used in looking at history and literature in the XIX century. It also looks at the existence of a rich database of Turkmen literature as available resource information.

The first paragraph of the first chapter is about the expansion of government power in Iran, Khiva, Russia, and the resistance and struggles of the Turkmens against this expansionism. Invasions and attacks from these governments led to the plunder of the spiritual and material wealth of this simple country, the failure of acceptance by the Turkmens of their captivity, and their struggle to preserve their beautiful land. This was reflected in all genres of poetic expression and in the artwork of Turkmen poets and writers. Through this literature and their lasting influence on our classic poets, many historical events and circumstances are revealed and appear. This subject is broadly addressed in this dissertation.

As mentioned above, during the process of government expansion, Gorgan came under Russian domination.⁸ In 1819, the Khan of Khiva, Mohammad Rahim Khan, attacked the territory of Gorgan (Turkmensahra). In 1836, the Kings of Iran made a motion to suppress the independence of the Turkmen regions of Atrak to Gorgan. In order to accomplish this, Iran's king requested help through the sea from the Russian monarchy. In diplomatic terms, the king helped Russia establish a military base in the southwest corner of the region, near the Caspian Sea. This actions was ostensibly to support the Iranian government and their goals. When the Island of Ashur-Ada was seized by the Russians, this co-operative relationship was proven to be a farce. In 1841, the Russians usurped the Turkmen Ashuradeh territories. The "Ashuradeh was captured by the Russian military, and the Shah of Iran realized that confiscating them would meet with strong aggression from both the Russians and the Turkmen resistance movement."⁹

The period of Russian dominance in Ashuradeh, as well as the resistance and struggle of the Turkmens against the Russians and Iran, relies on a variety of sources and citations. The documentation of research is also discussed. According the agreement of February 1921, Russia signed the agreement that gave the area back to Iran.¹⁰ An accurate and complete detail about the strategic role of Ashuradeh with regard to the relations of the Russian monarchy, Iran and Turkmenistan, is given by the Academician of the Academy of Sciences Murad Annanepesov research information.

In 1837, the governments of Russia and Iran recognized the border between them. They used these borders to suppress and punish the Turkmens who lived in the middle of the rivers Gharehsou and Atrak. This crackdown prevented any Turkmen movements against the Russians. The Russians were not willing to have a relationship with Turkmen,

⁸. Ораз Ягмыр. "Магтымгулынама", Ашгабат, 1992 й., 50-нжы сах.

⁹. محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ، ...

¹⁰. Аннанепесов М., "Укрепление русско-туркменских взаимоотношения в XVIII-XIX вв.", Ашхабад, Изд., "Ылым", 1981, стр. 229-230.

because the Turkmens were fighting against the tyranny of the government of Iran, and searching for refuge from the Iranians with the Russian government. For these reasons, Iran perceived the relationship between Turkmen and Russia to be deepened and unimpeachable controversial.¹¹

Armin Vambery lived among the Turkmens in Atrak - Gorgan in the role of a false dervish, and had been searching for and spy on all of the Turkmen villages. When he was staying in Kumish Depe among the Turkmens, in relation to issues social-political area, he was busy collecting and reporting information to Europe. He had also invited all the Turkmens to rebel against the Russians.

In the XIX century, in the jetty of port Ashuradeh, economic and political growth was considerable. Russian businessmen were willing to have proprietary trading revenues.¹² Also in that century, there were incessant raids against the Turkmens by Iran.

The second paragraph of the first chapter of the thesis, has the theme "The Southwest Turkmen literature of transition between the XIX-XX centuries". It examines famous figures of the period and the works of many poets whose names are now unknown. The first investigation is on the social conditions of life of Turkmens in the southwest. Among them, the names of many characters are introduced and each of them are examples of poetry and verse. For example, one of them "AllahKuli Sayadly (Allaguly Saýatly)" is included in the following lines:

Arryk-Sakgal diirler iň oval başda,
Purkazy görersiň mydam söweşde,
Çükgän-de, Gyzylda, ähli Tumaçda,
Şer isteseň meýdan ýerlerim bardyr.¹³

Translation:

Saying, Arryk¹⁴ and Sakgalis¹⁵ are at the forefront,
You always can see tribe Purqazs¹⁶ at front of war,
In Chukgans¹⁷, the Gyzils¹⁸ and in the all Tumachs¹⁹,

¹¹. Аннанепесов М., "Укрепление русско-туркменских взаимоотношения в XVIII-XIX вв.", Ашхабад, Изд., "Ылым", 1981, стр. 220.

¹². С. Сайке. Эйрдн тарыхы, Парсча, 515-нжы сах.

¹³. The poetry has been notes of the language Hajarbibi Nepesova, granddaughter of poet's. /M. Annanepesov, "poems written during the exile", Ashgabat - 1977/.

¹⁴. A name of tribes of turkmens.

¹⁵. Too

¹⁶. Too

¹⁷. Too

If you want to war, we have battlefields.

The thesis continues to look at the artwork of Ahmed Ahundov Gurgenly, which is carefully reviewed and clarified. In his work, "Gurgen Julgelerinde/in the plains of Gorgan/" and "Gul ogly Myrat/Murad - slave boy/" the social deficits of the rich content of his work is given.

There is a list of documents about feudal attacks from the province of Mazanderan of Iran. They were predatory raids secretly carried out on the Turkmen Atrak-Gorgan people. Some Turkmen residents were taken into captivity, as the facts clearly show.²⁰ At the end of this paragraph, the last full chain in the ring of the literary transition period is about the poets Murat Shahir, Mammet Shahir, Sahet Ishan and Araz Muhammad Shaeiri's.

The second chapter of the thesis:

This part includes Iranian Turkmen literature after World War II. It is divided into two parts. The first part covers the Turkmen political situation in Iran. It discusses the two-stage movement of the People's Liberation struggle, including the root cause and analysis of the data. In this part of the study, the formation of different attitudes of researchers such as Professor Khumat Atayev, or O. G. Medikov, O. A. Yusupov and Oraz Taganov towards a historical event, on the basis of a comparative approach is discussed and examined under a magnifying glass.

This part includes the names of some of the leading intellectuals and political figures and famous Turkmen people who were involved in the movement of the Turkmens in 1924. This movement was headed by Osman Akhund, and was carried out by the social and political figures of the era, such as Nedirbay Aytakov, Gaygysyz Atabayov and Lale Khan Son of Khan Yomudsky.

In the second part of the second chapter of this thesis, the topic 'literature processes in the current period" is discussed. In this section, the three types of current literature on the Iranian Turkmens are scrutinized. It started with symptoms such as "a", "б", "в", is specified.

The third chapter of the thesis:

The third chapter of this dissertation is entitled "Literature, writing culture, language, art and music in Turkmen Iran", and consists of five paragraphs. In the first paragraph,

¹⁸. Too

¹⁹. Too

²⁰. اسدالله معینی، "جغرافیا و جغرافیای تاریخی دشت گرگان"، م. ز. چاپخانه شرکت سهامی مطبع کتاب، سال 1965، ص. 276-279.

the topic of "historical foundation practices singing poetry/root/" is presented. In this paragraph, "the Turkmen language and literature is under the influence of old roots", Old schools and chambers lessons in the previous edition of the mullahs and religious leaders are examined, and the mullahs had been under the control of religious authorities at this time. It looks at the training lessons under the law, and the rules they had learned. These conditions influence the penetration of Arabic Language and Literature, and how it has played a role in Turkmen literature.

After the Arab conquest of Central Asia, according to the desires of the social conditions of the time, Arab culture, mainly Arabic language and vocabulary was used by Turkmen poets and writers. After the start of the Seljuk Empire, the story of an old speech between three languages - Turkic, Arabic and Persian – concludes that a close relationship had been established. Languages were spoken in cultural relations and communications, and in religious affairs, the Arabic language is used. ^{"21}

Such affection for the classics of our language and culture can be seen in XVIII-XIX century literature. With a need to write and compose literature in the national language, Turkmen, Makhtumkuli Firagi successfully and elegantly revolutionized the literary attitude, and others followed suit. He also wrote about it:

Abu Saied, Omar Khayyam, Hamadani,
 Firdausi, Nizami, Hafiz Perwany,
 Jalaluddin Rumi, Jami Al-Namy,
 Olaryň ýanynda men hem san bolsam.²² & ²³

Translation:

Abu Saied, Omar Khayyam, Hamadani,
 Firdausi, Nizami, Hafiz Perwany,
 Jalaluddin Rumi, Jami Al-Namy,
 I'm matched also among them.

²¹. محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990

²². Магтымгулы, Сайланан эсерлер., Ашгабат, "Түркменистан" неширяты, 1977 й. 112-нжы сах.

²³. در ایام تدوین، و طی و دفاع این رساله تا سال 1995، در مورد این شعر مختومقلی هیچگونه اظهارنظری وجود نداشته است. در طی تحقیقات تدقیقی آثار مختومقلی از جانب دکتر آشورپور مرداد در سال های 2001-2006، این شعر از مختومقلی از سوی وی به عنوان اشعار الحاقی به آثار مختومقلی اعلام گردید. البته نمونه اشعار دیگر مختومقلی که با مضمون فوق مطابقت دارد، در دسترس می باشد (سال 2014-د.خ. اونق- تورنتو).[.]

17. [During compilation, and the defense of the dissertation to 1995, about this poem Makhtumkuli any comments there. Reviewed research works of Makhtumkuli in during by Dr. Ashurpur Meredov In 2001-2006, he was the poetry of this lyrics Makhtumkuli announced an extension to work. The other poems of Makhtumkuli samples that corresponded with the theme, is available (note: in 2014- by: Dr.H.Ovnuk-Toronto).]

The second paragraph of this chapter is entitled "The effect of old Iranian literature references to the works of Magtymguly". The great poet Makhtumkuli used a comparative method, with common examples of lyric poets of classical Persian literature in creating literature reviews. With examples of literary formats applied at an optimal level and at the same rhythms and poetic styles, Makhtumkuli Fragi has been able to enhance Turkmen creativity. For this reason, special consideration of Fragi's work was conducted. Also in this paragraph, the styles and varied forms of Persian literature are investigated.

One of the features in our classic literature in the effort and resistance against "Persian - Arabic" languages and literature is the use of the Turkmen language. In the Makhtumkuli period, he made strong efforts to preserve and promote the Turkmen language and literature, by using fewer Arabic and Persian words. Since the XVII-XVIII centuries, poets using the Turkic language have attempted to publish in the Arab and Persian linguistic sphere. Therefore, the Arabic words and terms - with their Persian Turkish texts are located in the Turkmen context.

The fourth paragraph of the third chapter is about the Turkmen language and its alphabet, and how popular it became. It examines the importance of language and the history of its dynamic growth; the degree of influence over its neighbours' Literature; and the degeneration and disintegration of language based on some of the social and political conditions.

The results and consequences of this situation are described in the following sentence:

"As if the Turkmen language and literature, a standard method "text - graphical" to be ignored and, if do not follow a certain rule to learning, then the language and culture of Turkmens who are living into that conditions, no doubt, no development, but to deterioration and destruction over time, like died".

In the XVIII century, one of the national Turkmen poets, mentioned in his works 25 Turkmen "Tamugha" (طاموغا) letters as the common alphabet among all Turkic tribes. In one of his poems, he described the symptoms of the tragedy that killed the Turkic alphabet as a visitation from heaven. Similarly, he had the boldness and audacity in this period to describe the "word of Arabic as a culture vulture to the Turkmens" and it eliminated or "ate" Turkish words. A poet in the poem "Gozel yigrimibash (Gözel ýigrim baş)" wrote this:

Bir Asmany bela iýnip nahandan,

Ýuwutdy ol dürlí gymmat bahany.²⁴

Translation:

A visitation came hidden,
Or (Catastrophe came from the unseen),
And with it, swallowed our alphabet.²⁵

The idea of a Turkmen alphabet continues in another poem by the same poet, "The Dillerim," translated as 'The tongue', and "Gözel ýigrimi baş", translated to 'twenty-five beautiful'. These ideas can even be considered today when thinking about the Turkmen language in today's Iran, where the "Turkmen – Persian" alphabet is used. In Turkmenistan, the use of "Latin - Turkmen" is a priority, and from a cultural perspective, is useful to preserve the integrity of the nation. In fact, some items that related to the sciences of the Turkmen language can also be seen. Among them, is a dictionary "Sina dictionary /Sina Sözlügi/", by the Turkmen researcher Mottaghi Noor Muhammad. In this thesis, a bibliographic review of this dictionary is performed.

In the fifth paragraph of the third chapter, the origins of the Turkmen People's rich musical culture are detailed, identifying factual details.. The origin of these arts is identified and then connected to the present time.

In the XV-XVI centuries there was a famous "Oguzname" singer from western Turkmenistan, who was known by the nickname "Dana Ata", "Agsan Sheikh /Ahsan Sheikh/", living with the Turkmens of "Söýünhaný /Hossein khani/", living by his original name.."²⁶

In the XVIII century, we read stories about the Amandowlet Bagshi: "He delivered the news about the attacks from the Kalmyk people on the Turkmens, who had gone out to sea to fish, singing songs of Dutar on the beach. In this way, they became aware of the incident. Thus, the Dutarist and both of them have their own, saved from the enemy."²⁷ For these reasons, the Bagshies /Dutarist/ and Turkmen musicians, through their arts, have been memorialized in Turkmen history and culture to create a shared heritage. The efficacy of music is discussed, focussing on care in "Music Therapy" and the singing of the condition of the patient through the form of narratives.

²⁴. Шейдайы, Лирика, "Гүл-Сенубер", Ашгабат, "Ыльм".неширяты, 1978 й. 36-нжы сах.

²⁵. This lines of the poem refers to the presence of Islam in the Turkmen.

²⁶. Демидов С., "Туркменские Овляды". Ашгабат. "Ыльм",неширяты, 1976 г. 116 сах.

²⁷ . Е. Велиев, "Туркмен халк поэзиясы", Ашгабат, "Ыльм" неширяты, 1990 й. 8-ижи сах.

The famous Russian researcher, Victor Aleksandrovich Uspenski²⁸ traveled for "scientific research" to Turkmenistan in 1927. While in Esenguly /Hasan Quli/, he met with famous Iranian Turkmens bagshies /Dutar musicians. "This researcher was at the Gasankuli meeting with three Turkmen musicians who were known as the People's Artists'. Bakhshi Mammednepes Berdi oglı, at 66 years old, noted this in his song notes."²⁹

In the Iranian Turkmens musical style, the music origin depends on geo-ethnic group - as in the style of "Ýomut-gökleň bagsyçylyk ýoly /Yomut - Guklan musical style/". However, the recent period in Turkmen music has a more generalized character. Nowadays the Iranian Turkmens use a variety of tools and instruments. The same can be said in Turkmen national music, and is implemented in the singing. The existence of the widespread connection to jazz is mentioned. There is also the creation of music such as "Ghyryldy /tearing/", "Maya Sepjeh /sucking baby Camel/" which is characteristic of the local origin of music, more closely connected to the musical traditions of the Turkmens. Bakhshi, with instruments such as the Dutar and fiddle, sings names and locations of the musicians, as well as the name and location of jazz musicians on this record.

After 1981, with the changes that occurred in Iran, limitations for the Turkmen and their "musical - songs" were created. As mentioned in the study, in the case of musical performances in Iran, religious authorities prohibited them. In early May 1991, in the city of Bandar Turkmen, Iranian Revolutionary Guards (pasdaran) of the Islamic Republic, shot and killed a white bearded Turkmen at a festive wedding. The Iranian Revolutionary Guards were trying to prevent the wedding from being held, so they launched bullets at the Turkmen, leaving holes in his chest. Two others were also wounded.³⁰

At the most basic, instrument-singing took place during the Prophet Muhammad's time. When the Prophet Muhammad migrated from Mecca to Medina, he created the city and was welcomed by music and singing. Generally, when the singing begins, it is understood to be a glorious wedding, and according to the Shari'a, the reward is correct. For this reason, our nation as rich as follows this lines:

İle döwlet geler bolsa, bagsy bilen ozan geler,
Ilden döwlet gider bolsa, molla bilen tozan geler.

Translation:

²⁸ . Он на основе собств. записей муз. фольклора составил труды "Туркменская музыка" (совм. с В. М. Беляевым, М., 1928, т. 1, Аш., 1979),

²⁹ . А. Ашыров, "Рус саз өвренижилери ве түркмен сазы", "Совет эдебияты", журналы, 1990 й., 183-нжы сах. ³⁰. "نشریه ترکمنستان ایران", ارگان کانون فرهنگی - سیاسی خلق ترکمن ایران، سال سوم، شماره 28-29، تابستان 1370 - آلمان غربی.

If the nation is rich, it is a joy to hold,
If people are unhappy, Mullah rained with dust.

These prophetic words remain true up to the late twentieth century. With a view of the recent catastrophic events and the fate of the Iranian Turkmen, this is proven.

At the end of the thesis:

Results are summarized and the qualities of general ideas are expressed.

In the final pages of research, work, resources, references and used literature are shown.

The basic themes of the thesis:

This thesis was developed from speeches and articles in widely circulated newspapers in Turkmenistan, both are the Turkmen and Russian languages.

Original resources:

1. Эйран түркменлериниң селжуклар билен багланышыклы эдеби-медени тарыхы мирасы. Тогрулбегиң хатырасына багышланан Үлмө - теоретикн конференция-Туркменистан Үлымлар академиясы. Ш. Батыров адындакы Тарых институты. Ашгабат, 1994 й. 6 сах.
2. Ин ғадымы роваятлардан гөзбаш алан Мерв шахужаҳан, "Мерв в древней и средневековой истории Востока V: АНТ /Тезисы докладов научной конференции/, Мары, 1994 г. стр. 10.
3. Тарыхда түркмен халкының агзыбирлик философиясының процеслері, "Духовная культура в процессе национального возрождения Туркменистана", АНТ, Институт философия и права, /Тезисы докладов научно-теоретической конференции/, Ашгабат, "Үлым", 1994. стр. 86.- Овнук X.
4. Овнук, Хангелди, «Эйран түркменлериниң саз – сунгаты», "Дияр" журналы, 1995 й. № 7, 10 сах.
5. Магтымгулы Пырагы Эйраның тарыхы-эдеби чешмелеринде, Сборник Академия наука Туркменистана, Институт Истории им. Ш. Батырова. 1995 г. 8 сах.
6. Тарыхда түркмен халкының агзыбирлик философиясының процеслері. "Роль духовной культуры в процессе национального возрождения Туркменистана", Сборник Академия наук Туркменистана Институт философия и права, 1995 г. б сах. ...

[An English]

"An ANNOTATION of ABSTRACT" of my dissertation work

Writer annotation: Dr. Kurbanov Handurdy

PhD work ONUK, Hangeldi Arazgeldi Ogly on the "Cultural History of Turkmens of Iran (XIX - XX centuries)" is dedicated to the actual topic in the history of the Turkmen people.

The work consists of an introduction, three chapters, conclusion and bibliography.

In the introduction the urgency and failure of the problem, directs to a specific goal and objectives of the study.



The first chapter deals with the works, which served as a history about Iranian writers and poets of the XIX century. It is about strengthening expansion Persian, Khanate of Khiva, Russian states in relation to the Turkmens and Atrak Gurgen and their struggle against them.

It analyzes the literature of the Iranian Turkmens at the turn of the XIX - early XX centuries.

In the second chapter, we study the literature created by the Iranian Turkmens after World War II. The analysis of the socio - political status of Iranian Turkmens reveals features of the modern literary process.

The third chapter examines the sources of Persian poetry and the influence of ancient Persian literature on creativity Makhtumkuli (Magtymguly), committing characteristics of Persian poetry, its language and graphics.

At the end of the thesis, the findings are summarized.

See the [original text](#) here!

Writer annotation: ... , 10. XII. 1995 - Dr. KURBANOV Handurdy

The second publication: - TORONTO 2015 - Dr. ONUK, Hangeldi

ACADEMY of SCIENCES of TURKMENISTAN from the first established structure till nowadays

(Text has built on existing materials).

The Academy of Sciences of Turkmenistan is the state body which primary task is to ensure the practical realization of scientific and technical politics.



[An English]: The Academy of Sciences of the Turkmen Soviet Socialist Republic was established in June 1951 on the basis of the Foundation of the Turkmen Academy of Sciences of the Soviet Socialist Republic of the Union. Initially - Turkestan scientific. Commission (1922), then the Turkmen.

SRI (Scientific - Research Institute) study of history, geography, literature and art (1925), followed by Government.

The Academic Council (The State Academic Council) under the People's Commissariat of Education (1926), then the Cult of the Turkmen * (1928-32).

Since May 1932 the Turkmen Scientific Research Institute. Resolution of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Turkmen Soviet Union of the Republic of March 31, 1936 May is divided into two Inst.: Institute of History and Language and Literature from directly under the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Turkmen Soviet Union Republics.

The later merged into the Turkmenistan state Research Institute of Language and Literature Institute of the Republican Committee of Sciences (1937-40).

Since 1940 the Foundation Turkmen Academy of Sciences of the Soviet Socialist Republic of the Union unites of three Institutes:

Institute of Language and Literature, Biology and Geology: 1 PhD and 12 candidates of science.

In the context of this Structure, at the end of 1945 - 238 employees, including 9 doctors and 51 candidates of sciences.

Turkmens among researchers was 35, including 11 Candidate and Doctors of Sciences 4 (2 on the history of philology and 2).

Opened the Institute of Animal, Agriculture As part of the physic - technical institute organizes. Laboratory of Chemistry and Technology of oil, seismological dep. Foundation of the Presidium of the Turkmen Academy of Sciences of the Soviet Socialist Republic of the Union based on the water sector households, At the Geological Institute of those - the sector of oil and fossil fuels.

Since 1951, the Academy of Sciences of Turkmenistan Soviet Socialist Republics: 42 PhD. Sciences, incl. 12 Turkmen.

President T. Berdyev, vice-presidents: M. P. Petrov and A. Jumayev.

In the 1956 - 12 academic, 18 corresponding members, 13 doctors (including 8 Turkmen), 68 Candidates of Sciences (including 32 Turkmen), has learned in graduate 79 people.

In 1956, two Institutions - Agriculture and Livestock moved to the Ministry of Agricultural Turkmenistan Soviet Socialist Republics.

In January 1957 Opening of the Institute of Chemistry and Economics on the basis of the department existed at the Presidium of the Academy of Sciences of Turkmenistan Soviet Socialist Republics. After separation of the Institute of Biology created Institute Botany and Institute of Zoology and Parasitology.

In 1957, 9 united Research Institute of Geology, Physics and Geophysics, anti-seismic construction, chemistry, botany, zoology and parasitology, language and literature; History, archaeology and ethnography; Economy as well as the Botanical Garden, three museums (History and Studies in Ashgabat and a memorial to them. 26 Baku commissars - in city Turkmenbashi (former city Krasnovodsk)* number of scientific. Stations and bases.

In 1986, Academy comprises 15 research institutions, academic staff in 1053, including 17 academicians and 25 corresponding members, 51 doctors and 522 PhD. Sciences. In 1994 y., – 6210 scientific - employees, 260 doctors of sciences, 1540 PhD degree.^[31]

³¹. [1]. The first period of my employment, Dr. H. Ownuk (1989-1997 years) at the Institute History of the Academy of Sciences of Turkmenistan.

Abolished in 1997 y. Part of the Research Institute came under the control respectively. The center was dissolved in that year with this title. Ministries and departments, the Bureau of Academy Sciences of Turkmenistan in the summer of 1998 y. passed the Higher Council for Science and Technology, became under consider President of Turkmenistan.

Including "The History Research Institute Sh. Batyrov "under the cover" the Cabinet of Ministers of Turkmenistan independent "(The Institute history during its operation since 1936 in the field of scientific research institute Turkmen entitled" History Center "was created, in the following periods, the institute adopted a different, "Research on Shaja Batyrov Academy of Sciences of Turkmenistan, - until 1997, and the Institute of history under the Cabinet of Ministers of Turkmenistan - 12 June 2009 [³²], and until now the Institute of history of the Academy of Sciences of Turkmenistan) took the title" Academy of Sciences of Turkmenistan "to" excellent science and technology advisor to the President of Turkmenistan" was renamed.

Three years of the Fund Turkmen Academy of Sciences of the Soviet Socialist Republic of the Union (1941-1944 years).³³

Proceedings of the Academy of Sciences of the Turkmen Academy of Sciences Foundation of the Socialist Republic of the Soviet Union, № 1, 1944; The development of science in Soviet Turkmenistan. Ashgabat, "Ylym", 1971.

*** Academy of Sciences president.**

- 1.Keller B. A., 1940 (dir.)
- 2.Nalivkin Dmitry Vasilievich* (prev.), 1946-51
- 3.Berdyev Tagan Berdyevich*, 1951-56
- 4.Charyev Geldy Orazovich, 1956-59
- 5.Batyr Shadzhe (Shaja) Batyrovich *, 1959-65
- 6.Azimov Pigam Azimovich *, 1966-75
- 7.Babaev Agajan Geldyevich *, 1975-86
- 8.Ovezgeldyev Orazgeldy Ovezgeldyevich, 1986-88
- 9.Babaev Agajan Geldyevich *, 1989-93
10. Hojamuhammedov Agamamed, 1993-98.

³². The second period of my employment (from 1997 to 2005), in the Academy of Sciences Turkmenistan (writer this lines).

³³. Библиографи: Байлиев Х.М.

The new structure of Academy of Sciences of Turkmenistan:

With the revival of the Academy of Sciences of Turkmenistan in 2009, the structure of Science and Research in Turkmenistan changes and reflects the reforms taking place in the country, which were initiated by the President of Turkmenistan Gurbanguly Berdymuhamedov. With the new structure of the Academy of Sciences of Turkmenistan, centralization of research activity was generated in the same place.

The national Academy of Sciences has been restored according to the resolution of the President of Turkmenistan №10458 dated June, 12th 2009, titled «About questions of the Academy of Sciences of Turkmenistan», which has headed all activity on development and science organisation in Turkmenistan.

According to the resolution under the authority of the Academy of Sciences 11 institutes and the 3 organisations serving the science sector have been moved: the library, the printing house and the publishing house “Ylym”. The President of Academy, the Professor Dr. Mezilov G. A. heads Academy of Sciences of Turkmenistan.

Toronto – January 2015

«II Second Edition of abstract dissertation – Toronto - 2015»

Authored by: Dr. Hangeldi Ownuk

Заказ № 1052

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»

744012 г. Ашгабат, ул. Советских погранических, 92й

Дисс. по гумани. Наук.:

<http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv#ixzz3KyD7LCS9>

Полный текст автореферата диссертации по тему:
"История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.)"

**Академия Наук Туркменистан
ИНСТИТУТ ИСТОРИЯ им. Ш. БАТЫРОВА**

На правах рукописи
ОВНУК, Хангелди Аразгелди оглы

**ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ ТУРКМЕН ИРАНА
(XIX-XX вв. До независимости Туркменистана)**

**Специальность: 07.00.02- Отечественная история
(История Туркменистана)**

**Диссертация на соискание ученой
степени кандидата наук
автореферат**

ТОРОНТО - 2015

Authored by: Dr. Hangedi Ownuk

Заказ № 1052

Тираж 100

**Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашгабат, ул. Советских пограничников, 92й
Второе издание Торонто 2015**

Первое издане - Ашхабад-28 Дес. 1995

"История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.)"

**Академии Наук Туркменистана
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ им. Ш. БАТЫРОВА**

На правах рукописи

ОВНУК, Хангелди Аразгелди оглы

**ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ ТУРКМЕН ИРАНА
(XIX-XX вв. до независимости Туркменистана)**

**Специальность: 07.00.02- Отечественная история
(История Туркменистана)**

**Диссертация на соискание ученой
степени кандидата и докторской науки
автореферт**

**Первое издание 15-Декабря 1995 – г. Ашхабад
Второе издание – 2015 - г. Торонто**

Г. АШХАБАД — 1995 г.

Введение в "Историю культуры туркмен Ирана (XIX- XX вв.)"

ОВНУК, Хангелди Аразгелди оглы:

Диссертация на тему: "История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.)" который был защищён в 1995 году.

Научная диссертация, предназначенная для защиты В специальной комиссии по защите докторских диссертаций. Диссертация, обозначается специальным кодом по специализации: **07.00.02.**

Защита была официально утверждёна в "высшей аттестационной комиссией (ВАК) и получила документ-сертификат, института истории им. Ш. Батырова Академии наук Туркменистана (в настоящее время института истории при кабинете министров Туркменистана) В последующие годы институт назывался по-разному. С 12 июня 2009 года — институт истории Академии наук Туркменистана".



Выступленная на Учёном совете
Академии Наук ТуркменистанаОт
Института Истории им. Ш. Батыр-
ова, за период кандидатский и док-
торский наука – г. Ашгабат – 1995 г.

Научная работа началась в 1991 году.

Верховный совет ассамблеи состоялся второй половине января 1996 года. Совет состоялся в институте истории научно-исследовательский институт по имени Ш. Батырова Академии наук Туркменистана. На совете присутствовали члены факультета Академии наук, а именно:

- Научный руководитель академик Туркменистана, профессор Аннанепесов, Мурат Аннанепесович,
- Директор института истории им. Ш. Батырова Академии наук Туркменистана и член - корреспондент Академии наук Туркменистана, профессор Атамаммедов Нуры Веливич,
- Руководитель по надзору министра образования и член совета высшей аттестационной комиссии (ВАК) Академии наук Туркменистана, профессор Гараев Реджеппурды Гараевич,³⁴

³⁴. КАРАЕВ Реджеппурды - [..1936 - ...] - Родился в г. Кизиларвате, ныне Балканского велаята. С 1958 директор сельской школы., В 1959-65. инструктор, зав. отделом пропаганды и агитации Ташаузского, обкома КПТ, в аппарате ЦК ЛКСМТ., В 1965-68 лектор Ашхабадского горкома КПТ, директор вечернего ун-та марксизма-ленинизма., В 1968-72 секретарь Ашхабадского РК КПТ., В 1972-81 первый Зам. председателя правления общества "Знание" ТССР., В 1981-88 зав. отделом пропаганды и агитации ЦК КПТ., В 1988-93 ректор АПИРЯиЛ им.Азади., С 1993 - зам. директора Туркменского филиала Института марксизма-ленинизма

- Как представители институт истории им. Ш. Батырова Академии наук Туркменистана во время защиты, кандидатской и докторских научных диссертаций.

- И члены высшего органа научного совета Академии наук Туркменистана. В совете приняли;

участие представители исторического факультета Туркменского государственного университета им. Магтумгулы.

- Официальные оппоненты:

- Джикиев, Ата Джиккиевич, профессор, доктор исторических наук института истории Академии наук Узбекистана, академика Академии наук Туркменистана.

Нурбадов, Касым, кандидат филологических наук Академия наук Туркменистана, институт языка и литературы им. Магтумгулы.

- Нурмухаммет Ашырпур Мередов, как профессор туркменского языка и литературы, и исследователи.

- Национально-религиозный лидер туркмен Ирана, Велимухаммет Ахун Аррзанеш, Также были выступления других исследователей и приглашенных гостей. На учёном совете, который в будущем предоставит полный отчёт, диссертация была успешно защищена.

Защита работы на соискание учёной степени кандидата наук эксперта института истории им. Ш. Батырова Академии наук Туркменистана, научного сотрудника "Овнук, Хангелди Аразгелди оглы" была принята.

АКАДЕМИЯ НАУК ТУРКМЕНИСТАНА
АШГАБАТ-1995

Оригинальный текст автореферата:

Нижеследующий текст основан на оригинальной статье, опубликованной в брошюре:

Институт истории им. Ш. Батырова, Академия наук Туркменистана. Работа была выполнена под научным руководством:

Академика Академии наук Туркменистана, профессора Аннанепесова Мурада Аннанепесовича.

- Официальный оппонент:

- Джикиев Ата Джикиевич, профессор, доктор исторических наук, академик Академии наук Туркменистана.

Касым Нурбадов,- кандидат филологических наук.,

В процессе защиты принимали участие организации, которые не являются органами академии:

Туркменский государственный университет им. Магтымгулие, исторический факультет.

в 1995г, в "15:00". Диссертация была принята в высшем научном совете института истории им. ш. Батырова академии наук Туркменистана..

Адрес: 74400, Ашхабад, с, Гоголя, 15.³⁵

Содержание этого тезиса можно получить в центральной библиотеке Академии наук Туркменистана.

Выдается " сертификат высшего образования комиссии (ВАК)" было отправлено 10.11.1995.

Секретарь специального ученого совета:

Кандидат наук: _____ Дата и Подпись _____ Г. А. Караджасаева

³⁵ . Адреса и названия улицами брали с тех времен, когда проходила защита диссертации.

"Проект диссертации опубликовать на русском языке"
Редактор по-русски: Худайберди Халлыев

Характеристики исследования

Необходимо рассмотреть вопрос со следующей точки зрения: более ста лет русского господства, а позднее установление советской власти на основе агрессии и захвата большой территории в Центральной Азии, привело к тому, что произошло искусственное разделение между жителями северного/остального Туркменистана и Туркменсахры. В результате такого разделения, члены семьи не знали друг о друге, и не могли поддерживать связь. В результате этого они даже не были знакомы друг с другом.

В результате этих событий, среди жителей восточного побережья Каспийского моря во второй половине XIX века, с конфискацией Центральной Азии русскими, начали разрушаться отношения между Ираном и Россией, между обеими частями Туркменистана соответственно.

Пустыня Гурген (Дешт-и Гурган) Туркменсахра, которая была расположена в нижнем течении реки Атрака, густой лес на южных склонах гор Эльбруса на восточном углу непрерывности и восточной стороны, ограничивается на горах Хорасана. "Основываясь на информации, доступной с 1992 года, чистая численность населения страны размером более 20 тыс. квадратных метров в Туркменсахре живет 1,5 млн. человек." [³⁶]³⁷

В 1804-1881 гг. в результате войн и конфликтов между Ираном и Россией, возникла необходимость выявить и отметить границы договором между Гаджарской династии в Иране и Российской монархией.

На основании этих событий, которые занимаются темой "[Гюлистан](#)", "[Туркменчай](#)", "[Ахал Теке](#)" и "[Гуль Джамал Хан](#)", было создание и внедрение насилия на границе между странами России и Ирана.

³⁶. [1]. Логашова Б., "Туркмени Ирана", "Туркменистан сегодня", № 3, Ашхабад – 1992г. (статья)
 - (Биби Рабия Логашова, автор книги "Туркмены Ирана" в переводе Кирос (Сайрос) Izadi; Хусейн Тахвили - оригинал: на русском языке – публикация издательства "Знание", Москва - 1976. Во время оккупации автора этих строк (1992), во время их присутствия в институте, она(он) сидел некоторое время в компании).

³⁷. - بى بى رابعه لوگاشوا، نویسنده کتاب "ترکمنهای ایران"، ترجمه سیروس ایزدی؛ حسین تحولی- نسخه اصلی: زبان روسی – انتشارات "دانش"، مسکو - سال ۱۹۷۶. در سالهای اشتغال نویسنده این سطور (1992)، در آیام حضور ایشان در پژوهشکده، او قاتی را در مصاحبت با وی می نشستیم.).

Теперь пограничные линии с юга, северной части Туркменсахра и юге независимый Туркменистана от другой стороны, как "пограничные линии Атрака" были созданы на основе контрактов, установленных и остаются до наших дней.

После падения монархии в России, эта граница в период Советского Союза остается в рамках старого контракта.

Согласно документам, которые мы видим по вопросу о пограничных туркменах (Туркменистан) с этими странами не только в нынешних границах, но и выходит за рамки 70 км от северных склонов в горах Алборза Ирана, возможно, были! Это книга о знаменитом русском путешественнике Г.С.Карелине в 1839 году, он писал: «Йомуты-- туркменские племена в плодородных землях, воды реки Gharehsou, Горган и Атрак используются для орошения и проживания.

Карасув речные линии, туркменские йомуты отделился от Ирана и жителей Астрabad (современный Горган), а также на границе было правдой.

На южной границе реки Карасув (Gharehsou), даже персидская деревня осталась там.³⁸ "Но с помощью Великобритании может привлечь внимание к пограничным линиям.

В 1978-1979 гг. люди, которые жили в Иране, для того, чтобы получить свободу и демократию поднялись против имперализма и его агентов. Поднялись бури протестов против центра, против централизованной власти Мохаммеда Реза Пехлеви. Туркмены также начинают двигаться в сторону справедливости, потому что были лишены своих прав. Новые политические силы появляются. С падением династии Пехлеви в Иране, люди были освобождены от колониального ига Америки. В то время появились политические и культурные права туркмен на "самоопределение", вернулись утраченные позиции, вода, культурные и политические права, в очередной раз развитие достигает своего пика. Параллельно с этим движением, деятельности и государственном языке функциональной грамотности нации "туркменского", появляется новая сила. С такими лозунгами, как «должны быть установлены сельские советы и крестьянские советы!», "Назад отбили - узурпировали хозяйства земли!", "Образование надо давать на национальном языке": Окув герек, хат герек, туркменче мекдеп герек! (Нужно образование. Нужен родной алфавит, необходимы туркменские школы!), "новый текст графики" АВС... "является необходимостью!", "туркменские школы должны быть организованы!", народ и уличные протесты достигли своего пика.

³⁸. "Русско-Туркменские отношения в XVIII-XIX вв.", Сб. арх., док-ов., Ашгабад, 1963, с. 304.

В начале 1980 года, с притоком вновь образованных организаций с содержанием религиозного фундаментализма правительства Ирана в город Gonbad туркменский народ еще один раз стал требовать самоопределения и независимости.

Это движение принесло результаты. От момента приобретения автономии туркмены так живут уже более года. Все реформы, в том числе земли, воды, сельского хозяйства общественности /общие экономические реформы/ социальные, культурные и ассоциации с организованными усилиями с центром "Штаб-квартира"³⁹ были предприняты.

Вновь сформированное правительство Ирана не может полностью устраниТЬ Совет Управления туркменского народа /сельских советов, городских советов и крестьянских советов, но они изменили имена и названия их на «исламский». Таким образом, ведущие интеллектуалы туркмены (туркменские политические и культурные лидеры), как национальный долг перед народом туркменов Ирана, смогли запустить реализацию движения "Совет".

Эти организации, которыми до настоящего времени остаются по сей день, но основатели этой организации работает на новое правительство. На руководителя оказалось давление, их убивали, преследовали или приговорили к лишению свободы и таким образом все пришло к разрыву. Некоторые были вынуждены переехать в страны за пределами Ирана.

Такой поворот событий в истории туркменского народа, оставили следы своих действий. Проявления научно-исследовательской деятельности на страницах газет и журналов в виде разнообразных научно-исследовательских работ и публикаций. Тем не менее, эти факты в туркменской прессе не отражаются.

В научных исследованиях, чтобы узнать об отношении туркменов к образованию в 19 веке, мы можем привести в пример эти строки. В первой половине этого века, А. Бёрнс⁴⁰ — английский дипломат, капитан британской армии, путешественник и исследователь, принимавший участие в Большой игре написал: "Там нет мечети на туркменском. Их молитвы в алькове или в открытом поле. Читается молитва, и все состоялось. Среди них есть не так много мулл, в духе среди них не было уважаемый".

³⁹ . В то время, центральное объединения сельских и крестьянских советов союза были названы в государственной автономии Туркменсаха с этим именем.

⁴⁰. Сэр Александр Бёрнс (англ. Sir Alexander Burnes; 16 мая 1805, Монтроз, Шотландия — 2 ноября 1841,

Туркмены Ирана из-за экономической и политической зависимости, выбрали зависимость от капитализма и империализма Ирана, но духовные и религиозные аспекты, автономия и национальная самобытность любого мнения не забылась.

Богатая база искусства, туркменской литературы непобедимы, несмотря на ослабление и действия против национального угнетения и дискриминации со стороны анти-туркменского правительства, сосредоточенных в Иране, против сопротивления им. Национальные культурные деятели, что в некоторых случаях неизбежно разделение в тяжелых условиях страны, так и прибывшие из отечества, укрепили свои позиции в психике народа проникли, чтобы обеспечить развитие и оставались там. Таким образом, «Иранские туркмены, в контексте первоначального источника национальной культуры - искусства, литературы и культуры отношения к своей новой жизни и роста динамики будет гарантировать, что будущие поколения туркменских интеллектуалов в виде исходной литературы».

Основание и уровни этого ИССЛЕДОВАНИЯ на тему:

В этой научной работе, мы исследовали и изучили несколько источников: литературные и исторические тексты. В центре внимания этого научного исследования, в основном для того, чтобы обнаружить и описать исторические события и факты из литературы. По этой причине, для реализации этой работы мы постараемся показать социальные и географические условия проживания туркменского народа, пострадавшего в определенные периоды истории, начиная с 19 века до независимости Туркменистана.

Основываясь на этой идеи исследователями по всему миру были рассмотрены и написаны на разных языках книги. В совокупности, языками, на которых были написаны исследования являются: русский, туркменский, английский, арабский и персидский языки.

Для получения более подробной информации о данном исследовании, автор поясняет, что большая часть источников написана иранскими туркменами. Очевидно, что для исследования является важным изучение социальной структуры. Еще надо внедрять разъяснения научно-исследовательских ученых и авторов, рассматривать идеологический контекст трудов, в разные исторические периоды от октябрьской революции и Советского Союза до периода независимости Туркменистана, надо обращать внимание на то с каких идеологических и политических позиций выступает автор.

Авторы также меняются. По истечении времени меняются и идеи. Это естественная вещь.

Тем не менее, в случае с Ираном, учитывая недавний 50-летний период, в соответствии с общей системой социальных отношений и политической культуры, работа исследователей и авторов научных инноваций с новыми идеями и не было видно.

Работа группы исследователей и писателей на процветание и верой в демократию, в частности, следующие мысли, разные. Важно работать в общем течении. Причина в том, что интеллектуальный класс этого наследия прогрессивные идеи гуманизма, демократии, социализма и пропаганды социальной справедливости идей и развития человеческого общества, который растет в течение нескольких поколений. Такие условия в общинах, где государственная система, которая зависит от буржуазии (в отличие от открытых демократических обществ), которые трудно выразить в безвыходном положении. Научной работы этой группы прогрессивных писателей, очень мало было опубликовано, но большинство из тех, кто подчинил к существующей системе, размещены в открытом доступе.

Например, в персидских источниках на эту тему иранские туркмены под названием "География и историческая география Горган", написал Асадулла Моэини. Чтобы научиться иметь дело с историей идей у туркмен, независимо от того, мы можем найти. Но он был сделан на одной из страниц фактов книги. В одном из своих линий: «... из группы феодальные боевики Мазандаран и Гilan провинция против" Гаракчи туркменского /бандитов/ Атрак ... "говорят о них. Конечно, с нашей точки зрения, они не только не "Гаракчи /повстанцев/", но они честные пастухи и люди туркмены с домашним скотом, которые будут жить вокруг территории Атрак-Гургане. Они были под атаками Гилянских и Мазандаранских ханов и феодалов и время от времени их мародеры, грабили туркменских людей. На все эти мероприятия ясны. Наши исследователи в туркменских побочных эффектах должны видеть правду! Но исследователи период Пехлеви, который играет роль в подавлении туркмен, глядя вверх, на "героя !!" ...

Кроме того, книга г-на Сарли под названием "Туркестан в истории", в некоторых случаях, обзор исторических событий, научные факты противоречавшие предложенной сделке. Он рассматривает вопрос односторонне. В этой статье, это возможно.

С другой стороны, работа некоторых востоковедов советского периода, о борьбе иранских туркмен за свободу, в первые десятилетия XX века, мы являемся свидетелями исследователей с неправильной идеей. Однако, с другой стороны, некоторые исследователи начали изучать более реалистично, чтобы узнать правду. Каждые из них важны для соответствующей степени. Например, есть различные представления об освободительном движении иранских туркмен. Отношения с доктором Е. А. Юсупова с Хуммет Атаев принципиально иная. Если товарищи, д-р .. А. Юсупов и Аразтаганов тема освободительной борьбы иранских туркмен "Заговор" и "реакционным / назад /" должны быть рассмотрены, но профессор Хуммет Атаева двигаться "прогрессивный" с природой "освобождение народа ", контроль и создала более реалистичным «приказал».

Как уже говорилось выше, группа произведений, как "Тридцать лет истории Ирана" на фарси, редко, насколько мощности позволяют, были использованы. Научная работа выдающегося известного теоретика товарища Бижан Jazani годы 1968-1979 являются принципы политического движения в Иране. Оказывают влияние в общественном движении - Демократическая марксистская организации "Федаеян /Fedaean/", так как там представлены руководители иранской революции. Все группы работ, в печати и издательского дела секрета, "место" и "Дата опубликования" это остается неопределенным. А количество источников, которые являются более подробными, чем они были рассмотрены в исследовании, они связаны в языковых изданиях в "персидский - туркмены", от политических организаций, культурных Туркменистана были опубликованы в Европе. Число журналов и газет, таких как "Ил Гайджи", "Туркменистан Иран", "Тэзе Йол" и "Генеш" и т.д., будут освобождены. Серия статей, культурная, в которой они напечатаны, анализ и обзор литературы исследователей являются прогрессивными. Эти публикации, не опубликованы большим тиражом, но некоторые из них, однако, получаются. Мы являемся свидетелями в текущем периоде, с точки зрения социальных условий, в серии политических и экономических событий этих территорий. В некоторых случаях, прогрессивное движение в политической и социальной сфере, должны были быть опубликованы в газетах и журналах демократических. Публикация краткосрочного тренда, ложные и необоснованные отговорки, снова закрыли в цензуре.

Среди них, такие публикации, как "Ёл", "Дурмуш", "Ак Ёл" на туркменском и азербайджанском языках распространяются по 4-5 номеров, чтобы они были жизнеспособными. Это издания получали также в научных и культурных центрах республики Туркменистан. Также были изучены, и ссылки. Книги и статьи,

опубликованные в этих журналах, в том числе культурных мероприятий, художников, писателей и поэтов туркменов Ирана. Но, к сожалению, выпуск этих публикаций, в которых они являются прогрессивными, запрещается в течение короткого времени.

Ситуация представляет собой общий глубокий кризис политики - социальных и культурных прав в Иране. Такая культурная и художественная литература в 7-8 лет, связанная с историей, этнографией, литературой, культурой, искусством на туркменском языке, в Иране, начала распространяться. Например, "сборник стихов" на туркменском языке поэта Саттар Совги, одна книга под названием "Туркмены Ирана" доктора наук Мохаммедрза Бекдили, книги доктора наук Джавад Хейат под названием "Обзор истории тюркских языков и того диалектов", фото альбом от Касраиан и З. Арши под названием «Иранские туркмены» с 30-страниц из введения, книга "История Туркестана" А. Сарли, также публикация «Диван-е Махтумкули (в переводе на персидский язык)», как новый научный трудах можно назвать. Но большинство из них были рассмотрены, но из-за нехватки времени не установлено, изучать их в последнее время.

Источники не переведены на английский язык или переведены на персидский язык, также было изучено достаточно. Среди них опубликована на персидском языком книга Армина Вамбери "Путешествия ложного дервиша в ханства Центральной Азии / о путешествиях в Центральной Азии /", Исследуйте письмо /Siyahatnameyeh/ "Воспоминания" от Леди Шэль, он был в Ашурада (Мианкала) в годы 1851-1836 гг. в качестве представителя Соединенного Королевства с русскими. "История Ирана" сэром Перси Сайкс, "Зарубежная история Ирана отношения" А. Х. Махдави, "Война с туркменами" повести Артура де Гобино как роман исторический, ... и аналогичные книги - были рассмотрены в литературе.

Задачи диссертации:

Первая задача есть задача о пространственном и временном выражении фактов и событий, которые произошли в жизни человека. В литературном искусстве качество речи и то как описываются события и обстоятельства, его истории, искусство формируется по отраслям. В таком случае, выражение определенных событий, может быть разным, но содержание не сильно отличается друг от друга. Следовательно, материал создается на основе исторических данных, литературы и искусства. Работы всех классических поэтов и писателей, которые появились во второй половине девятнадцатого века, свидетельствует об этом.

Как известно, творческое содержание наших классиков, в каждом периоде, а также реалии жизни в их сообществе, является неизбежным в похожести и отличиях. Установите норму литературных, исторических событий, заявив в туркменской литературе чтобы обогатить ее содержание и улучшение условий жизни, чтобы обстоятельства людей были раскрыты должным образом. Литература и традиции, а также популярная литература в контексте исторических событий оживают исторические фигуры, литературного и исторического богатства.

Текущие события в обществе, в соответствии с социальными условиями времени, в зависимости от конкретных особенностей конечно, вносит свою лепту в специфическую культуру. Культура в пути реального прогресса, и в свою очередь, вызывает множество исторических событий, которые произошли в прошлом. Из-за степени любого исследователя истории, его исследования на периоде, специальный шаг, тщательно отобранные для его выражения.

В процессе исследования в этой работе, о литературе второй половины XX века, с точки зрения динамики туркменского народа литература, в соответствии с характеристиками этого периода, это называлось как "период застоя литературы". Потому что литературное движение на уровне развития является очень низким, даже в некоторых случаях мы имеем дело с отсутствием динамической литературы. В результате, туркменского народа период в истории литературы может быть описан как «пропавшие возможности литературного развития».

В начале XX века началось буржуазно-демократическое движение в мире, которое было и в России. В процессе этого движения, после распада царской

диктатуры в России, отношение классиков к этим процессам делится на две части. Тем не менее, в нынешней ситуации, в условиях господства религиозных фундаменталистов к последним событиям, в литературной области можно отметить три разные категории.

Развитие событий в литературной отрасли и проблемы в связи с социально - политическим сообществом не осталось в изоляции. Это искусство, как острый нож, который привязан к своей идеологии, которая обслуживает общество. Идентичность двух типов культуры - социальных, материальных норм ведет к существованию двух типов литературы "прогрессивной" и "реакционной".

Таким образом, принимая во внимание обстоятельства, социальный контекст, в нынешней ситуации в Иране, в литературе существуют идеи не две, а три, которые

влияют на литературный характер. Наши темы в творчестве этих трех социальных природ присутствуют в научно-исследовательской работе, вначале мы обсудили влияние происхождения на эти отрасли.

В процессе данного исследования, особое внимание уделяется происхождению литературного стиля Магтымгулы. Изучается влияние древних источников на его труды в поэзии и литературе. Мы уделили особое внимание трудам других великих туркменских поэтов на творчество Магтымгулы Фраги. Также занялись сравнением его творчества с творчеством таких поэтов, как Хафиз, Каани (Qaani), Саади, Фирдоуси и многих других, как литературного персонажа в сопоставимых темпов и степени, ... таких мы уделили особое исследование.

В настоящее время наше внимание привлекло распространение и использование «свободных стихов». Популярность поэзии "свободных стихов" в литературном стиле на национальном языке модернистских поэтов туркменской литературы объясняется тем, что они влияют на литературный стиль поющих песен туркменских поэтов. Таким образом, такой стиль поэзии, может выразить свои истинные мысли, без предрассудков и предвзятости к правилам классической громоздкой поэзии. В этом стиле творчества, хоть художественная база ниже чем у классических произведений, но в этой поэзии более широко представлено свободомыслие.

В данной работе, предложена идея туркменского народа о родном языке на основе конкретного алфавита. Эту тему можно рассматривать как необходимость, - создан национальный центр языкового образования и туркменского литературного образования.

В настоящее время, в контексте текущей географической целостности, было предложено несколько планов регуляции туркменского алфавита. Тем не менее, ни один из них еще не был рассмотрен и принят. В зависимости от их собственного вкуса, используется и публикуется алфавит на основе арабского или персидского языков. Следствием этого мы видим соответствующие проблемы и несоответствия на определенном уровне. Тем не менее, в последнее время туркменско-персидский или туркменско-арабский алфавит используется временно, и общественное мнение и мнение туркменской интеллигенции склоняется к использованию туркменского алфавита на базе латинских букв для всеобщего использования и понимания.

В этой работе будут описаны события из истории иранских туркмен, которые создали демократическо-общественную кампанию против монархии в Иране в 1979

году. За один короткий год туркмены смогли сделать больше, чем за годы борьбы за национальные и гражданские права, за экономическую, культурную свободу, за всеобщее избирательное право, а также создали и запустили автономный совет Туркменсахра. Во время правления религиозных фундаменталистов, полной силой предыдущей системы, организованной американскими военными (хотя в настоящее время иранские военные в борьбе с внутренними делами Ирана объявили о своем нейтралитете!), испуганные автономным правительством и возможным советским вторжением в Туркменсахру. Политические и культурные лидеры Туркменсахры были схвачены и казнены или заключены в тюрьму на длительные сроки. Эта ситуация оказала влияние на литературные, художественные произведения, научные исследования и культурные статьи в газетах и журналах. Изучение и исследование событий будет продолжаться до тех пор, пока республики Туркменистан будет независима.

Практическая значимость диссертации:

Документы, факты и информация, содержащиеся в данной диссертации были исходным материалом. Они могут быть использованы для разработок в современной истории Туркменистана и в целом; диссертация может использоваться для изучения вопросов туркмен, особенно об исторической судьбе иранских туркмен, для студентов Туркменистана, также в ходе разработки учебников по истории страны (по Туркменистану). Диссертация может быть использована в качестве справочного материала или учебника по договорной основе. Что касается научных исследований и образования, о новых тенденциях в туркменской литературе, искусства и творчества туркмен, а особенно иранских туркмен, диссертация может использоваться как научно-литературный, культурный и исторический ресурс.

Разместить исследование этой диссертации:

Эта диссертация находится в институте истории им. Ш. Батырова Академии наук Туркменистана. Там же были предложены советы и доклад оппонента, которые были использованы в научном совете при защите.

Основные темы и содержание работы, серия статей, опубликованная в газете с массовым тиражом в Туркменистане.

Структура диссертации:

Это исследовательская работа, разрабатывается с учетом предстоящих задач, чтобы найти определенность. Эта работа состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и источников.

Тема диссертации:

В предисловии к этой диссертации, где говорится о необходимости исследования по отдельным темам, научно-исследовательских баз, главных целей этой диссертации, автор в рамках времени говорит о pragmatizme конкретных задач исследования, научной новизне, временных рамках, хронике источников, используемых в данном исследовании. Автор объяснил теоретические и методологические принципы. Также там содержатся литературные источники.

Первая глава диссертации:

Обзор старой государственной школы, воспоминания туркменских поэтов и писателей, как литературного метода исследования и источников, используемых в области истории и литературы XIX века, существование богатой базы туркменских данных.

В первом параграфе первой главы, говорится о расширении государственной власти Ирана, Хивы, России. Есть информация о малом и большом туркменских сопротивлениях и борьбе против экспансии этих государств. Вторжения и нападения этих государств, хищение духовных и материальных богатств этой простой страны (Туркменистан). Захват туркменского народа в плен, и их борьба за сохранение красивой собственной земли, все это нашло отражение в разных поэтических жанрах, отражается это в работах туркменских поэтов и писателей. В диссертации показывается как в целом через литературу и длительное влияние, наши классические поэты, раскрывают многие исторические события и обстоятельства.

Как уже было сказано выше, процесс расширения влияние государств в Горгане идет в соответствии с российским господством.⁴¹

В 1819 году хан Хивы, Мухаммад Рахим-хан взял на себя ответственность за Горган. В 1836 году правитель предпринял шаги к подавлению туркменской независимости регионов Атрак - Горган, а также запросил разрешение к выходу к морю у российского монарха. С точки зрения дипломатии, существует ложное

⁴¹ Ораз Ягмыр. "Магтымгулынама", Ашгабат, 1992 й., 50-нжи сах.

представление, что учетная запись иранского правительства о разрешении для основания российской военной базы в юго-восточном углу Каспийского моря, потому что это подтверждает легитимность владения этой территорией. Когда русские захватили остров Ашур-Аде это считалось незаконным действием. В 1841 году русские захватили Ашур-Ада. Ашур-Ада становится русским, шах Ирана возмущен конфискацией своих территорий и агрессивными намерениями русских. Но шахский Иран не мог ничего сделать против русских, для возвращения острова, не может принять действия для оказания сопротивления.

Происходит исследование периода российского доминирования в Ашур-Ада, сопротивления и борьбы туркмен против русских и Ирана, опираясь на различные источники и цитаты. Подписывается соглашение в феврале 1921 года, о выдаче острова России. О стратегической роли Ашур-Ада с учетом соотношений Российской монархии и Иран академик Академии наук Туркменистана Мурад Аннанепесов опираясь на различные источники и документальную информацию предоставил точный и полный труд по этой теме.

В 1837 году правительство России узаконило свои границы с Ираном. Правительства Ирана и России использовали границу как повод для подавления и наказания туркмен, которые соответственно жили в районах рек Gharehsou и Атрак.

Россия и Иран получают ложный предлог для подавления туркмен, для легализации своих хищнических действий против туркмен. Россияне хотели иметь повод для вмешательства в дела туркмен, такие как обыски и др. Туркмены всегда были против тирании правительств Ирана и России. In this respect, assist the Russian government's war against Russian relations - Turkmen, unimpeachable controversial and could be deepened.⁴²

Армин Вамбери, который находился среди туркменов Атрак и Горгана как ложный дервиш оставил политическую информацию о всех туркменских селах и городах. Когда он был среди турок, находился в Кумуш Депе, в связи с политическими и социальными вопросами был занят сбором данных. Он призывал туркмен к восстанию против русских.

⁴². محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ، ...

В XIX веке порт Ашур-Ада получает значительное место в экономической политике. Российские бизнесмены хотят и готовы иметь собственные доходы с торговли.⁴³ Кроме того, в этом столетии, из Ирана, не прекращаются набеги на туркменов.

Второй пункт, первой главы диссертации, начинается темой "Туркменская литература юго-запада на переломе 19-20 вв". Имена многих известных творческих деятелей и поэтов того периода остаются неизученными. Кроме того, это исследование является первым исследованием социальных условий жизни туркмен на юго-западе.

Среди них есть имена многих персонажей, которые можно найти в примерах поэзии и прозы.

Например, в одной из них «Аллах Кули Сайдалы (Sayadly)" есть следующие строки:

آرئق ساقغال دىيىرلر اينگ آوال باشدا،
پورقازى گۈررسىنگ مىدام سۇوشىدە،
چوکگان دە قىزلى دا، أهلى توماج دا،
شىرىتە سنگ مىدان يېلىرىم باردىن.⁴⁴

Аррык сакгал диирлер ин овал башда,
Пурказы горерсин мыдам совещде,
Чукгэн-де, Гызылда, эхли Тумачда,
Шер истесен мейдан ерлерим бардыр.

Перевод:

Сначала они говорят Аррык Сакгал (название племени)
Бурказы (название племени) всегда в боях
В Чукгене, в Гызыле и в Тумаче (название мест)
Если ты хочешь войны, места достаточно

Иди

(Скажем, на переднем крае Аррык и Сакгали,
Бурказы всегда увидеть в войн,
В Чуккане, Кызыла и все Тумачах,
Если вы хотите, чтобы мы полях сражений.)

⁴³ С. Сайке. Эйран тарыхы, Парсча, 515-нжы сах.

⁴⁴. Поэзия от языка ХаджарБиби Непесова, внук поэта писался. М. Аннанепесов, "Стихотворения, написанные во время изгнания", Ашхабад - 1977 г.

В продолжении диссертации описываются произведения Ахмеда Ахундова Гургенли тщательно пересмотрелись и были включены в просвещение. В своих работах «Гурген джулгелеринде (В ущельях Горгана)» и "Гул оглы Мырат (Сын раба Мурад)», описывает социальные проблемы.

Перечень некоторых документов, из феодального Ирана. Они тайно от туркмен Атрек и Гургена совершили хищные набеги, и брали в плен людей. В конце этого пункта, о прошлом есть литературные свидетельства переходного периода, о поэтах Мурат Шахире, Маммет Шахире, Сахет Ишане и Аразе Мухаммаде Шахири.

Вторая глава диссертации:

В эту главу включена тема иранской туркменской литературы после второй мировой войны. Она разделена на две части. Первая часть: политическая ситуация между туркменами Ирана. В этом движении можно выделить два этапа: народно-освободительная борьба, анализ ее причин и данных. В этой части исследования, приводятся разные отношения исследователей как профессор Хуммат Атаев, или О.Г. Медиков, О. А. Юсупов и О. Оразтаганов об исторических событиях и сформулированы на основе сравнительного подхода, которые взяты и рассмотрены под увеличительным стеклом.

Там присутствуют имена ведущих интеллектуалов и политических деятелей, известных людей, которые были вовлечены в движение. В 1924 году движение возглавил Осман Ахун, были проведены социальные и политические реформы той эпохи. В тот период там были такие деятели, как Недирбай Айтаков, Гайгысыз Атабаев, Ляле Хан сын Хана Йомудский.

Во втором части второй главы диссертации, обсуждается тема литературного процесса в современное время. В этом разделе, анализируется три типа современной литературы иранских туркменов. Эти три типа обозначены "а", "б", "в".⁴⁵

Третья глава диссертации:

Третья глава этой диссертации, озаглавлена: "Литература, писатели культуры, язык, искусство и музыка туркменов Ирана". Третья глава состоит из пяти параграфов.

. اسدالله معینی، "جغرافیا و جغرافیای تاریخی دشت گرگان"، م. ز. چاپخانه شرکت سهامی مطبع کتاب، سال 1965 ، ص. 276-279

Первый пункт раскрывает тему "Историческое основание сочинений, практики поэзии (корень)". В этой части описывается влияние на туркменский язык и литературу старых корней. В старых школах уроки давали муллы и ахунды, то есть образование было под контролем религиозных властей. Эти условия сыграли свою роль в проникновении арабского языка и литературы в туркменскую литературу.

После арабского завоевания Средней Азии, условия сложились так, что туркменские поэты начали быть под сильным влиянием арабской культуры, в основном арабского языка и словаря, который они активно использовали в своей поэзии. После установления империи Сельджуков не было установлена тесная взаимосвязь между тремя языками (туркским, арабским и персидским). «Армия использует тюркский язык, персидский язык использовался для культурных отношений, связей и поэзии, а в религиозных делах используется арабский язык.»⁴⁶

Такое отношение к языку и искусству присутствует у туркменских классиков с XVIII-XIX вв. Магтымгулы Фраги начал писать и использовать новые формы литературы в национальном языке. Он делал это в красивой и элегантной форме. Он также написал об этом:

Абу Сайд, Омар Хайям, Хемедани,
Фирдоуси, Низамы, Хафиз Первани,
Джалаледдин Руми, Джами ал-Намы,
Оларын янында мен хем сан болсам.⁴⁷ и ⁴⁸

Вторая часть этой главы в диссертации, озаглавлена "Влияние античной литературы на работы у Магтымгулы" доказывает, что великий поэт Магтымгулы был ознакомлен с общими примерами лирических поэтов классической персидской литературы в области искусства. Это стало известно благодаря сравнительному анализу.

Магтымгулы Фраги в своей национальной поэзии оптимально применял литературные формы для повышения своих творческих способностей. В связи с

⁴⁶. محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ،

⁴⁷ مагтымгулы، Сайланан эсерлер، آشگابات، "Turkmenistan" неширяты، 1977 й. 112-нжи сах.

⁴⁸. [در ایام تدوین، و طی و نفاع این رساله تا سال 1995، در مورد این شعر مختومقلی هیچگونه اظهارنظری وجود نداشته است. در طی تحقیقات تدقیقی اثار مختومقلی از جانب دکتر آشورپور مردادف در سال های 2001-2006، این شعر از مختومقلی از سوی وی به عنوان اشعار الحاقی به اثار مختومقلی اعلام گردید. البته نمونه اشعار دیگر مختومقلی که با مضمون فوق مطابقت دارد، در دسترس می باشد (سال 2014-د.خ. اونق-تورنتو)].

(16. Во время создания, а также во время защиты диссертации в 1995 г., не было комментариев по поводу этого стихотворения Магтымгулы. Отзыв о Магтымгулы содержится в научно-исследовательских работах проф. Н. Аширпур Мередова. В 2001-2006 гг. учёный работал над поэзией лирики Магтымгулы. Другие образцы стихотворений Магтымгулы, которые соответствуют теме, можно найти в этой работе: (2014-д-р Овнук, Х. -Торонто).))...

этим, было проведено специальное исследование. Также в этой главе исследованы стиль и разнообразные формы персидской литературы.

Одной из особенностей нашей классической литературы является использование и одновременно сопротивление персидскому и арабскому языкам. Магтымгулы пытался сохранить и развить туркменский язык и литературу, стремился не использовать крайности в туркменском языке, то есть арабские и персидские слова. С XVII-XVIII вв. поэты жившие в арабской и персидской языковой сфере предпринимали попытки писать поэзию на тюркском языке. Таким образом, в туркменском контексте можно найти арабские и персидские слова и термины.

В четвертом параграфе и в третьей главе говорится о туркменском языке и его графике. Важность языка и история его динамичного роста, степень влияния на своих соседей: литература, спад и распад языка на основе некоторых социальных и политических условий, все аспекты рассматриваются. Результаты и последствия этой ситуации проявляются в этом предложении:

: "Как будто туркменский язык и литература игнорируют стандартный метод "текст-графики", и не следует определенным правилам, так язык и культура туркмен, где условия жизни, без сомнения, с течением времени, является упадок и разрушение языка, как смерть!".

В XVIII в. один из туркменских национальных поэтов, писал в своих работах о 25 туркменский тамга часто, он имел в виду алфавит тюроков. Он говорил, что алфавит приземлился с неба. Поэт в стихотворении "Гёзел йигрим бяш (Прекрасных двадцать пять)" он написал так:

Бир асманы бела ийнип нахандан,
Ютды ол дурли гыммат баханы.⁴⁹

Перевода:

Катастрофа приземлилась с неба,
Ну и проглатила наш алфавит.⁵⁰

"Диллерим /Мои языки/" поэт продолжал идею "Гёзель йигрим бэш." – «Прекрасных 25». Эта идея о туркменском языке выражается и продолжается сегодня в Иране. В этой статье чтобы освободить место для туркменского специального алфавита, в нынешней ситуации иранских туркмен, используется

⁴⁹. Шейдайы, Лирика, "Гул-Сенубер", Ашгабат, "Ыльм".неширяты, 1978 й. 36-нжы сах.

⁵⁰. Это строки стихотворения относится к присутствию ислама в туркменском.

временный алфавит "туркменско - персидский". Тем не менее, нынешнее общественное мнение таково, что надо использовать алфавита на латинской основе, потому что это является приоритетом, с культурной точки зрения, это полезно, чтобы сохранить целостность нации.

На самом деле, некоторые из вещей, которые связаны с науками о туркменском языке, также рассматриваются. Среди них, словарь, "Сина словарь /Сина Созлуғи/" от туркменского исследователя Моттаги Нур Мухаммеда. В этой работе, осуществляется библиографическое рецензирование этого словаря.

В пятом пункте третьей главы рассказывается о истоках туркменского народа богатого на музыку, литературу, подробное изложение фактов и обращений. Истоки этого искусства берут начало с далёкого времени и эта связь все еще продолжается по сегодняшний день. В XV-XVI вв. прославился певец из западного Туркменистана Огузнама, который жил среди туркмен "Сойунхани/Хусэйинхани/" и был известен под прозвищем "Дана-Ата", с оригинальным названием "Агсан Шейх /Ахсан Шейх/".⁵¹

В XVIII веке мы читаем о Амандовлете Багши в таких историях: "Он чтобы доставить новости о нападениях калмыцкого народа на туркменские юрты, о туркменах, которые ушли в море на рыбалку, с песнями дутар, что они узнали о происшествии. Таким образом они имеют свои собственный фольклор".⁵² Таким образом, этот багши/дутарист/ и туркменские музыканты, поднимают это творчество, заложенное в истории памяти и культуры, чтобы создать наше общее наследие. В этом эффективно обсуждается возможность ухода в музыкальную терапию/Music Therapy/ и пением, через музыкальную форму повествования помогают улучшить состояние пациента.

Известный русский исследователь Виктор Александрович Успенский⁵³ во время путешествий и научно-исследовательских экспедиций в Туркменистан в 1927 г. в то время в Гасанкули (Эсенгулы) встречался с местными музыкантами. Там он встретился с известными бахши туркмен Ирана.

Этот исследователь в Гасанкулы встретился и общался с тремя туркменскими народными музыкантами. С бахши Маммеднефес Берди огли 66-го года, отмечает

⁵¹ Демидов С., "Туркменские Овляды". Ашгабат. "Ылым", 1976 г. 116 стр.

⁵² Е. Велиев, "Түркмен халк поэзиясы", Ашгабат, "Ылым" неширяты, 1990 й. 8-ижи сах.

⁵³ Он на основе собств. записей муз. фольклора составил труды "Туркменская музыка" (совм. с В. М. Б е л я е в ы м , М., 1928, т. 1, Аш., 1979),

записал несколько песен.⁵⁴ Туркмены в Иране имеют свой стиль музыки, в зависимости от их национально-этнического происхождения, как стиль ёмут - гоклен бахшичылык ёлы «музыка йомудов и гокленов».

В настоящее время у иранских туркмен, используется ряд музыкальных инструментов. Те же механизмы что и раньше: туркменская национальная музыка, реализация и пение. Упоминается также широкое распространение джаза

Как хорошие музыкальные произведения можно назвать «Гырылды», "Майя сепдже ", характерная для местных традиций. Бахши выступает с музыкальными инструментами дутар, гыджак.

После 1981 года, с изменениями, которые произошли в Иране, для туркменов в области музыки настали определенные изменения, которые создали некоторые ограничения.

Ряд песен были запрещены религиозными властями в Иране, об этом говорится на протяжении всего исследования.

В начале мая 1991 года, в городе Бандар-туркмен, иранской революционной гвардией (Пасдaran) Исламской Республики Иран был застрелен из ружья пожилой туркмен. Власти пролили кровь на торжественной свадьбе. Иранской революционной гвардии имеет право контролировать свадьбу, на ней исполнялась туркменская музыка, которую хотели запретить. Из-за этого возник скандал, а потом был убит Эльяс Назкылыджы, как особа, заказавшая эту музыку на свадьбе. Один человек погиб, двое других были ранены. Таким образом, из-за Иранской революционной исламской гвардией, праздник туркмен, - превратился в траур".⁵⁵

В основном о пении и музыкальных инструментах было известно во времена Пророка Мухаммада. Когда Пророк Мухаммад переселился из Мекки в Медину, он создал город, его встречали музыкой и пением. Как правило, исполнение песни, более веселых на свадьбах, по шариату не является правильным. По этой причине, наш народ богат, как следующим образом:

Иле дөвлет гелер болса,
Бахшы билен овзан гелер.
Илден дөвлет гидер болса,
Молла билен тозан гелер.
Перевод:

⁵⁴ А. Ашыров, "Рус саз өвренижилери ве түркмен сазы", "Совет эдебияты", журналы, 1990 й., 183-нжи сах. ⁵⁵. نشریه ترکمنستان ایران، ارگان کانون فرهنگی - سیاسی خلق ترکمن ایران، سال سوم، شماره 28-29 ، تابستان - 1370 آلمان غربی.

Если народа приходят благое (богатства),
Приходят бахши (певцами) и (озан) сказатели эпосов,
Если народ беден,
с муллой приходит пыль разрушения.

Было так написано. Написали так было на самом деле. Пророческие слова, которые остались правдивыми до сегодняшнего дня, до конца XX века, с учетом нынешних катастрофических событий, связанных с судьбой иранских туркмен.

Итог диссертации:

Суммируются результаты. Выражено качество общих идей.

В заключительных страницах научно-исследовательской работы показаны ресурсы, ссылки и список использованной литературы.

Основные темы диссертационной работы:

Как использованная литература упоминаются выступления и статьи из газет, которые широко распространены в Туркменистане. Статьи написаны на туркменском, русском языках.

В: Оригинал ресурсов:

1. Эйран түркменлеринң селжуклар билен багланышыклы эдеби-медени тарыхы мирасы. Тогрулбегиң хатырасына багышланан Ылмы - теоретики конференция- Туркменистан Ылымлар академиясы. Ш. Батыров адындағы Тарых институты. Ашгабат, 1994 й. 6 сах.
2. Иң гадымы роваятлардан гөзбаш алан Мерв шаҳұжахан, "Мерв в древней и средневековой истории Востока V: АНТ /Тезисы докладов научной конференции/, Мары, 1994 г. стр. 10.
3. Тарыхда түркмен халқының ағзыбірлик философиясының процеслері, "Духовная культура в процессе национального возрождения Туркменистана", АНТ, Институт философия и права, /Тезисы докладов научно-теоретической конференции/, Ашгабат, "Ылым", 1994. стр. 86.- Овнук Х.
4. Овнук, Хангелди, «Эйран түркменлеринң саз сунгаты», "Дияр" журналы, 1995 й. № 7, 10 сах.
5. Магтымгулы Пырагы Эйраның тарыхы-эдеби чешмелеринде, Сборник Академия наука Туркменистана, Институт Истории им. Ш. Батырова. 1995 г. 8 сах.
6. Тарыхда түркмен халқының ағзыбірлик философиясының процеслері. "Роль духовной культуры в процессе национального возрождения Туркменистана", Сборник Академия наук Туркменистана Институт философия и права, 1995 г. 6 сах. ...

«АННОТАЦИЯ» МОЯ ДИССЕРТАЦИЯ

Кандидатская работа ОВНУК, ХАНГЕЛЬДЫ АРАЗГЕЛЬДЫ оглы на тему “История культуры туркмен Ирана (XIX - XX вв.)”, посвящена актуальной теме в истории туркменского народа.

Работа состоит из введения, трех глав, включая список использованной литературы.

В введении обосновывается актуальность и уровень изученности проблемы, ставится конкретная цель и задачи исследования.

В первой главе говорится о произведениях, которые послужили историческими источниками для иранских писателей и поэтов XIX в., об усилении экспансии персидского, хивинского и российского государств по отношению к туркменам Этрек и Гургене и их борьба против них. Анализируется литература иранских туркмен рубежа XIX - начала XX вв.

В второй главе изучается литература созданная иранскими туркменами после второй мировой войны. Даётся анализ социально – политического состояния иранских туркмен. Вскрываются особенности современного литературного процесса.

В третьей главе исследуются источники персидской поэзии. Рассматривается влияние древнеперсидской литературы на творчество Магтымгулы. Посвящается особенностям персидской поэзии, ее языка и графики.

В заключении диссертант обобщил свои выводы и подвел итоги.

Смотрите [Здесь Оригинальная Текста!](#)

**Автор аннотация: 10. XII. 1995 КУРБАНОВ Хандурды
«Вторая публикация» - 2015 - Овнук, Х. – ТОРОНТО**



АКАДЕМИЯ НАУК ТУРКМЕНИСТАН с первой структуры укреплена до наших дней (Текст был построен на существующих материалах).

«Академия наук Туркменистана является государственным органом, основной задачей которого является обеспечение практической реализации научно-технической политики.»

[На Русском Языке]:

Академия наук Туркменской Советской Социалистической Республики. Создана в июне 1951 на базе Туркменского фонда Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик.

Первоначально – Туркестанская науч. комиссия (1922), затем Туркменский Научно - исследовательский институт изучения истории, географии, литературы и искусства (1925), далее Государственный Ученый Совет (Государственный учёный совет) при Наркомате просвещения (1926), затем Туркмен культ* (1928-32).

С мая 1932 Туркменские научно - исследовательские институты.

Постановлением Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Туркменской Советской Республики от 31 марта 1936 в мае разделены на два института: Институт Истории и Языка и Литературы с прямым подчинением Центральному Исполнительному Комитету и Совету Народных Комиссаров Туркменской Советской Республики.

В дальнейшем объединены в Туркм. гос. Научно - исследовательский Институт Язык и Литературы при Республиканском комитете по делам наук (1937-40).

С 1940 Туркменский Фонд Академии Наук Советского Союза Социалистической Республики объединял три института:

Институт языка и литературы, биологический и геологии: 1 доктор наук и 12 кандидатских наук.

В конце 1945 - 238 сотрудников, в том числе 9 докторов и 51 кандидатов наук. Среди исследователей туркмен было 35, в том числе 11 канд. и 4 доктора наук (2 по истории и 2 по филологии).

Были открыты институты животноводства, земледелия. В составе Физико-технического института организована лаборатория химии и технологии нефти,

сейсмологический отд. При Президиуме Туркменского Фонда Академии Наук Советского Союза Социалистического Республики на основе сектора водного хозяйства, в Геологическом ин-те – сектор нефти и горючих ископаемых.

С 1951 Академия Наук Туркменистан Советской Социалистической Республики: 42 канд. наук, в том числе 12 туркмен. Президент Т. Бердыев, вице-президенты: М.П. Петров и О. Джумаев

В 1956 – 12 академиков, 18 член-корреспондента, 13 докторов науки (в том числе 8 туркмен), 68 кандидата науки (в том числе 32 туркмена), в аспирантуре училось 79 чел.

В 1956 два института – Земледелия и Животноводства перешли в систему министерства сельского хозяйства Туркменской Советской Социалистической Республики.

В январе 1957 открыты институты химии и экономики на базе отдела существовавших при Президиуме Академии Наук Туркменской Советской Социалистической Республики.

После разделения института биологии созданы институт ботаники и институт зоологии и паразитологии.

В 1957 объединяла 9 научно-исследовательских института: геологии, физики и геофизики, антисейсмического строительства, химии, ботаники, зоологии и паразитологии, языка и литературы; истории, археологии и этнографии; экономики, а также ботанический сад, три музея (истории и краеведения в Ашхабаде и мемориальный им. 26 Бакинских комиссаров – в г.Туркменбashi*) ряд науч. станций и опорных пунктов.

В 1986 году Академия включает в себя 15 научно-исследовательских институтов, профессорско-преподавательского состав составляет 1053 человек, в том числе 17 академиков и 25 членов-корреспондентов, 51 докторов и 522 кандидата наук. **В 1994 г. 6210 человек, научные - сотрудники, 260 докторов наук, 1540 кандидатов наук.**⁵⁶

Министерства и ведомства, бюро академии наук Туркменистана летом 1998 г. прошел Высший совет по науке и технике, стал под надзором президента Туркменистана.

⁵⁶ Первый период моей работы, д-р Овнук, Х. (1989-1997 годы), в Академии наук Туркменистана.

В том числе научно-исследовательский институт истории им. Ш. Батырова перешел под контролем кабинета министров Туркменистана. Институт истории со временем начала его работы в 1936 г. в области научно-исследовательского института туркмен под названием исторический центр были созданы в последующие периоды, институт принимал различные названия: исследовательский центр им. Шаджа Батырова Академии наук Туркменистана, до 1997, и института истории при Кабинете министров Туркменистана до 12 июня 2009 года⁵⁷, и до сих пор Институт истории Академии Наук Туркменистана.

Три года работы Туркменского Фонда Академии Наук Советской Социалистической Республики (1941-1944 г. г.)⁵⁸

Известия АН Туркменского Фонда Академии Наук Советской Социалистической Республики, № 1, 1944; Развитие науки в советском Туркменистане. Ашхабад, «Ылым», 1971.

***Академии наук президенты.**

Президенты Академии наук Туркменистана.

1. Келлер Б.А., 1940 (дир.)
2. Наливкин Дмитрий Васильевич*, (пред.), 1946-51
3. Бердыев Таган Бердыевич*, 1951-56
4. Чарыев Гельды Оразович, 1956-59
5. Батыров Шаджа Батырович*, 1959-65
6. Азимов Пигам Азимович*, 1966-75
7. Бабаев Агаджан Гельдыевич*, 1975-86
8. Оvezgelydyev Orazgelydy Ovezgelydyevich, 1986-88
9. Бабаев Агаджан Гельдыевич*, 1989-93
10. Ходжамухаммедов Агамамед, 1993-98.

Новая структура Академии наук Туркменистана:

С возрождением Академии наук Туркменистана в 2009 году, структура науки и исследований в Туркменистане изменилась и отражает реформы, происходящие в стране, которые были инициированы Президентом Туркменистана Гурбангулы Бердымухаммедовым. В новой структуре Академии наук Туркменистана, централизация научно-исследовательской деятельности был создана в том же Национальная академия наук была восстановлена в соответствии с постановлением Президента Туркменистана №10458 от 12 июня 2009 г., под названием «О вопросах

⁵⁷ Второй период моей работы (с 1997 по 2005), в Академии наук Туркменистана (писатель эти строки).

⁵⁸ Библиография: Байлиев Х. М.

Академии наук Туркменистана», который возглавил всю деятельность по разработке и организации науки в Туркменистане.

В соответствии с постановлением под руководством Академии наук 11 институтов и 3 организации, обслуживающих научный сектор были перемещены: библиотеку, типографию и издательство "Ылым"...

Президент АкадемииТуркменистана,
доктор, профессор Мезилов
ГА возглавляет Академию наук Туркменистана. ...

Toronto – January 2015
Authored by: Dr. Hangeldi Ownuk
Из предыдущих экспертов

Access to my Scientific Thesis, Degree of Candidacy and doctoral (PhD.)

دسترسی به آوتورفرات دوره کاندیداتوری و دکترای پایان نامه

Доступ тезис автореферата период Кандидатскии и PhD
ОВНУК, Хангелди А. – ТОРОНТО
доктор Хангелди اونق – تورنتو



The Cultural History of Turkmen of Iran (XIX-XX cc.)



ВЫСШАЯ АТТЕСТАЦИОННАЯ КОМИССИЯ (ВАК)

при Министерстве образования и науки Российской Федерации

دسترسی به آوتورفرات مقاطع کاندیداتوری و دکترای «پایان نامه من» که در مراکز مختلف علمی - پژوهشی موجود و بروز است. در اینجا ۲۱ فقره از منابع و مأخذ نشان داده شده است که آن در نیمه دوم ماه دسامبر ۱۹۹۵ (ژانویه ۱۹۹۶) طی شد.

Access to my [Scientific abstract \(synopsis\)](#) of the thesis on the history, the specialty of the "**Higher Attestation Certification Commission of the Russian Federation "WAC RF(VAK)" 07.00.02**". The Academic Degree of PhD., Period Candidacy defended on the second half of December in 1995. (January 1996). From 21 resources has shown here.

=====

Information about my scientific work

21 Источники и Ресурсов по фактом показана здесь:

1. ЧЕЛОВЕК и НАУКА: по "Исторические науки" и "[Отечественная история](#)", а так же Поиск по каталогу имени с "[Овнук, Хангелди Аразгелди оглы](#)". И результат поиска [по имени темы](#) с 1 до 17 листов с некоторы коллеги. [Ещё в этом страниция](#) по номерах с 1-го...405,406,407,408, до 409 стр. дальнее ...
В этом файле, в общей сложности [466 документа "PhD"](#) утверждается от Высшая Аттестационная Комиссия ([BAK](#)) сертификации от всех ветвей Академии наук.

در این فایل، به تعداد [466 سند تأیید شده](#) از جانب کمیسیون عالی تحصیلات آکادمیکی ([واک](#)) مربوط به دکترای طی شده از سوی شعبه های مختلف آکادمی علوم موجود است.

2. Полный текст Автореферата: ([Первая экземпляр](#)), ([Второй экземпляр](#)) от мою диссертацию по тему: "[История культуры туркмен Ирана \(XIX-XX вв.\)](#)". А здесь с красивая форматом для [Просмотра Оригинальная Текстом!](#) от [Министерства культуры Российской Федерации](#)

3. Сохранить в каталог Дисс Ланд "Diss Land" Электронный каталог диссертаций (Доставка диссертаций из РГБ на электронную почту(от 1 часа до 2 рабочих дней)

4. Электронный каталог диссертаций От портала "[Diss Zakaz Com](#)" доставка диссертаций в течении 20 минут.

И а). Заказ диссертаций из электронного каталога ..., По имени Автора: [Овнук, Хангелди Аразгелди оглы](#). Ашхабад , 1995,I из исписок

5. Информация по искать с Имена Автором Диссертаций "Овнук, Хангелди Аразгелди оглы" на сайте Электронные Библиотечные Каталоги обновленияят ["Number One - 1"](#) в список!.

6. [VIVALDI](#) - Национальная Электронная Библиотека), [Польни текста автореферата в VIVALDI](#)

7. [Диссертации за все года](#) Dissertation for All Year - 1

8. [РЕФЕРУ](#)- (Collection Dissertassia), по искат с [Имена автором диссертаций](#) на сайте [РЕФЕРУ](#)

9. Official Link on [The EUROPEAN LIBRARY](#) - The Harvard Style Citation, And the other URL link of European Library by IDentifier: [000780463](#)

10. YOU DISS Диссертации за все годы (Dissertation for All Year) - 2

11. Существует в: [Российская Государст. Библиотеке](#) - "[Number One](#)"
Официальный сайт "РГБ"

12. Просмотр Документа "РГБ" (Российская Государственная Библиотека)

13. Dissers Info. Abstract-Каталог Диссертаций. По искат имена автор диссертаций [Овнук Хангелди Аразгелди оглы](#) от "Каталог Диссертаций" сайта: "Dissers Info. Abstract".

14. Поиск - Электронный каталог российских диссертаций и ... [Электронная библиотека](#), а так же называнна поиска по имена автора диссертаций: [Овнук, Хангелди Аразгелди оглы](#)

15. TÜRKÇE "Dergi Karadeniz" Dergi'nin 15. Sayısında yayınlanan makaleye, "[16. Sayısında](#)" verilmiş ilavesidir.: "[RUSYA FEDERASYONU'DA TÜRK TARİHİ](#) ile ilgili yazılmış TEZLER üzerine bir katalog çalışması" - [OVNUK \(OWNUK\) Hangeldi Arazgeldi ogli - PDF File, Page: 38.](#),

16. на сайте Электронный каталог "[Библиотека Бараловск](#)" и в "[ЭЛЕКТРОННЫЙ КАТАЛОГ](#)" по искат имена автор диссертаций.

17. Для [читать автореферата](#) результат на поиск о диссертация на сайта "Collection Libraries" в НЭБ по имена [автора тема](#) и по имена [тема диссертация](#) и по [Год публикации: 1995](#) в Портал Культурного Наследия [Министерство Культуры](#) В открытия позиция на Российской Федерации. А также для [посмотреть оригинал вариант PDF](#) файла автореферата

18. Result of Search about my dissertation on the "[Harvard-Style Citation](#)" of "[The European Library](#)" is in list 19 Diss. It is by name author scientific work.

- Предпоследний список (XIX линия) по Гарвард-Стиль Цитирование является владельцем этого сайта. "[Хангелди Аразгелди оглы Овнук](#)".

18. یکی مانده به آخر لیست سایت «کتابخانه اروپا» در (نوزدهمین سطر) با مشخصات پژوهشی به روشن استناد هاروارد درج شده است.

19. Скачать “История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.)” от Сайта [Коллекция Материалов Александр 34](#)

20. Читательное зал в библиотеке для обзор дисс. и автореферат онлайн, о научная материалов [Овнука Хангелди](#) в России на сайте ([DsLiB.net](#)).

21. Russian State Library-Cyclopaedia site, "My PhD. Materials: Просмотр документов в РГБ". And looking for: Dünya'yi "Keşfet"



Дисс. по гумани. Наук.: <http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv#ixzz3KyD7LCS9>

Written by Dr. Haneldi Ownuk

Полный текст автореферата диссертации по теме
"История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.)"

ТУРКМЕНИСТАН ҮЛҮМЛАР АКАДЕМИЯСЫ
Ш. БАТЫРОВ АДЫНДАҚЫ ТАРЫХ ИНСТИТУТЫ

12/15/1995
АН Туркменистан

 Голязма хемүнде

ОВНУК, Хангелди Аразгелди оглы

ЭЙРАН ТУРКМЕНЛЕРИНИҢ МЕДЕНИЕТИНИҢ
ТАРЫХЫ

(XIX—XX а. — Туркменистаның гарашсыздығына ченли)
Хінәри 07.00.02 — Ватан тарыхы (Туркменистаның тарыхы)

Тарых ылымларының кандидаты диен алымлык
дережесини алмак үчин язылан диссертацияның

авторефераты

ТОРОНТО 2015

Заказ № 1052 Authored by: Dr. Hange Ildi Ownuk Тираж 100
Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашгабад, ул. Советских пограничников, 92й

Икинжи Чап
АШГАБАТ — 1995 й.

Гос. Почта: РГБ ОЛ
История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.) Ознуң, Хангелди Аразгелди оглы ВАК РФ 07.00.02 Стр. 22 из 22

**Полный текст автореферата диссертации по кириллик-туркмен
алфавита на теме тему
"История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.)"**

**ТУРКМЕНИСТАН ҮЛҮМЛАР АКАДЕМИЯСЫ
Ш. БАТЫРОВ АДЫНДАҚЫ ТАРЫХ ИНСТИТУТЫ**

Голязма хөхмунде

ОВНУК, Хангелди Аразгелди оглы

**ЭЙРАН ТУРКМЕНЛЕРИНИҢ МЕДЕНИЕТИНИҢ
ТАРЫХЫ**

(XIX—XX а. — Туркменистаның гарашсыздығына ченли)
Хүнәри 07.00.02 — Ватан тарыхы (Туркменистаның тарыхы)

**Тарых ылымларының кандидаты диен алымлық
дережесини алмак үчин язылан диссертацияның
авторефраты**

**I- Нешир - АШГАБАТ — 1995 й.
II- Нешир – ТОРОНТО – 2015 й.**

Иш Туркменистан Үлымлар Академиясының Ш. Батыров адындағы Тарых институтында ерине етирилди.

Шылдырылыштың тараптары:
Түркменистаның Үлымлар Академиясының академиги, профессор **M. Аннанепесов**.

Ресми оппонентлер:
Тарых ылымларының докторы, Түркменистаның Үлымлар академиясының академиги **A. Жыкыев**.

Филология ылымларының кандидаты **K. Нурбадов**.

Йөрите сын берижі даشқы гурама — Магтымгулы адындағы түркмен дәвлет университетиниң Түркменистаның тарыхы, кафедрасы.

Иш 1995-нжи йылың «Декбрин II-ярымында» сагат «15.00»

Түркменистан Үлымлар академиясының Ш. Батыров адындағы Тарых институтының докторлық диссертацияларының горамак боюнча йерителешдирилен советиниң межлисинде гораляр.

Адреси: 744000, Ашгабат ш., Гоголь көч., 15.

Диссертация билен Түркменстан Үлымлар академиясының Меркези ылмы китаиханасында танышмак болар.

Диссертацияның авторефераты 1995-шки йылдың «10» ноябрь - Ёкры Аттестацион комиссия иберилди.

**Йерителешдирилен советиң алым секретарь!,
тарых ылымларының кандидаты гол Т. А. ГАРАЖАЕВА**

ИШИН УМУМЫ ХӘСИЕТНАМАСЫ

Тема ылмы тайдан гарамагың зерурлығы:

Йуз йыл агдыгырак вагт бәри Россия, соңра СССР-иң хокум сурен дөврүнде Туркменистан билен Эйран түркменлериниң арасында ағыр узңелик әмелесе гелди. Шол дөвурлерде умумы жахан сыйасатында кесеки ерлерини көпүрәк басып алмак ёлы билен гидилен хокумет системалары машгаланы бири-бириндөн айырды. Нетижеде болса, доган-догандан хабарсыз яшап, олар айрылшып гитдилер.

XIX асyrың икинжи ярымында Рус империясының Орта Азияны басып алмагы билен, кенар яка түркменлериниң арасында башланан вакалар, соңра Туркменистаны ики дәүләтиң өз араларында бөлүнмегине сезевар этди. Гүнорта Туркменистаның эп-әсли бөлеги Эйрана табын эдилди.

Этрегиң гүнорта территориясында ерлешійән Дешт-и Гурген, ягны Туркменсәхра, илерде Эльбурс дагларының жәңделлік этеклерине хем Гүндогар чүңкүне ченли⁵⁹ довам әдип, Гүндогар серхеди болса, Хорасаның даглыкларына ченли барип етійәр. "Сан боюнча бизиң әлимиздәки бар болан наглумата гөрә, 1976 – нжы йыла ченли Эйранда, 20 мұн қвадрат километр мейданы билен бирярым /1.5/ майллион арасса түркмен яшайды".⁶⁰

1804-1681-нжы йылларда Рус-Эйран чакнышыкларының нетижесинде, Эйраның Гажарлар династиясының патышалығы билен Россия патышалығының арасында серхет чекмек меселесинде шертнама баглашылмак зеруриети йүзе чықяр. Шол әсасда "Гулустан", «Түркменчай», "Ахал-Теке" хем-де "Гүлжемал хан" дийлип атландырылан шертнамаларда Эйран патышалығы билен Рус патышалығының арасында серхетлери аныкламак ве чекмек тайяр әдилейәр. Хәзирки өзбашдак Туркменистан билен серхетден аңыркы Түркменсәхраның демиргазық серхетлери хем шол шертнама әсасында тайярланан арачәк болуп галяр. Рус патышалығы йықылшып, СССР дөредилендөн соң хем бу арачәк өңқулигинде галдырыляр.

⁵⁹. ناصر الله کسرائیان و زبیا عرشی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "سگه"، تهران – سال ۱۹۹۱، ص. 25.

⁶⁰. Логашова Б., "Туркмени Ирана", "Туркменистан сегодня", № 3, Ашхабад – 1992г. (статья)

* (Биби Рабия Логашова, автор книги "Иранские туркмены" переводится Кирос Изади (Sayros Izadi); Хусейна Tahvili- Оригинал: русский язык - издание "Знания", Москва – 1976, Во время оккупации, автор этих строк (1992), во время их присутствия института, она встретила в течение некоторого времени в лекциях, и последнее достижениями компании были предметом его исследований нот (1990-1994 гг.).).

* - بى بى رابعە لوگاشوا، نویسنده کتاب "ترکمنهای ایران"، ترجمه سیروس ایزدی؛ حسین تحولی- نسخه اصلی: زبان روسي - انتشارات "دانش"، مسکو - سال ۱۹۷۶. در سالهای اشتغال نویسنده این سطور، در آیام حضور ایشان در پژوهشکده، اوقاتی را در مصاحبت با وی می نشستیم و از آخرین دستاوردهای موضوع تحقیقاتی وی نت برداری مبکردهم (اکادمی علوم ترکمنستان - سالهای ۱۹۹۰-۱۹۹۴).

Гөрүнүп дуран фактлар боюнча түркменлер /Түркменистан/ билен Эйран патышалыгының, арачәгини хәзирки Этрек дерясындаи дәл-де, эйсем ондан 70 километр илерде, Гурген дерясындан-да аңыркы Гарасув дерясының аңыры чәгингиден хем-де Эльбурс дагларының геришлеринден гечмелидир. Рус сыйхатчысы Г. С. Карелин 1839-нжы йылда бу барада шейле язяр; "Түркменлерин ёмут тайпасы Гарасув, Гурген ве Этрек-Гурген деряларының сувлары билен суварылян хасыллы ерлерде отурярлар. Гарасув дерясы ёмутлары Эйрандан бөлжілік. Астрабаттылар хем оны хакықы арачәк хасап әдійәрлер. Себәби Гарасувың саг кенарында екеже-де парс обасы ёк"⁶¹. Эмма Эйран патышалары инлислериң голдамагы билен серхеди Этрекден чекмеги башарды.

1978-нжы йылда Эйранда яшаян халклар империализме гаршы азаттык ве демократия угрундакы гереше галкыньярлар. Мухаммет Рза "Пәхлевинин меркезлешдирилен хокуметине гаршы дүрли демонстрацияларың мөвч урмагы билеи, Эйран түркменлериниң арасында хем депеленен хукугы гайтарып алмак угрунда адылатлы херокетлер ве сыйысы гүйчлер йүзе чыкяр. 1979-нжы йылда Эйраның Пәхлевилер патышалыганың шасы йықылып, Эйран Американың империалистик эксплуатациясындан азат боляр. Шол дөвүрде түркменлерин өз ықбалыңы өзуң, чөзмек, элден гиден ер, сув, медени хем сыйысы хукугыны гайтарып алмак хакдакы пикирлери ве херекетлери тарыхда ене бир гезек өр боюна галяр. Шонун билен бирликдеги халкы түркмен дилинде соватты этмек иши хем тәзеден гүйжейәр. "Оба шураларыны, дайхан шураларыны дөретмели!", Элден гиден ерлери гайтадан алмак герек!", "Окув герек!", "Тәзе элипбии герек!", "Түркменче мекдеп герек!" дийлен шыгарлар билен көчелерде демонстрация херекетлери гүйжәп башлайтар.

1980-нжи йылың башында түркменлер тәзеден гүйч алан дини, фундаментал гурамалар билен Күммет-Ковус шәхериндәки болуп гечен чакнышықда ене бир гезек өзбашдак автономия берилмегини талап әдяәрлер. Онкүй гечирииен серхет шертнамасы голдалынып, серхеди шол ерден тәзеден диклемек меселеси барада карара гелинмеги талап әдилділік.

Гөреш нетижесиз болмаяр. Шол дөвүрде Зйран түркменлериниң алан автономиясы бир йылдан говрак вагт.довам отди, Әхли ер, сув, экеранчылық

⁶¹ . "Русско-Туркменские отношения в XVIII-XIX вв.", С6. арх., док-ов., Ашгабад, 1963, с. 304.

/умумы ықдисадиет/, медени реформалар түркменлериң меркезлешдирилен «Ситад»⁶² гурамасының тагалласы билен йөрителешдирилди.

Шол дөредилен совет гурамаларыны /Оба совети, дайханлар совети/ Эйран дөвлети долы айрып, ёк эдип билмеди, йөне онун адыны "شورای اسلامی" /"Шурай-и исламы"/ дийип үйтгетдилер.

Шейлелинде, шол дөвурде түркмен интелигенциясының эсасы эден хызматы Эйран түркмен халкына онун милли везипеси хөкмүнде «Шура» системасыны йөрителешдирип биддилер. Шол система болса, хенизе ченли донам эдип гелійәр. Эмма оны дөреденлер атылып өлдуриди я-да түрмә басылды-да пассивлещидилер, бирнәчеси болса, дашары юртлара эмиграция гитмәге межбур болдулар•

Бу меселе өз гезегинде тарыхда ыз галдыран улы вака –дийип, хасапланяр. Ол вакалар дүрли ылмы ишлерде, белли-белли журнал -хем газет сахыпаларында хәзирки дөвре ченли ылмы-барлаг гёчирмәге эсас болуп дур. Йөне ол фактлар бизиң түркмен дилемизде ве ерли метбугатымызда гишиләйин өvrенилмәндир.

XIX асырда түркмен халкының ылма, билиме гарайышы барада язылан ишлерде гөркезилиши ялы, ол асырың бириңжи ярымы хакда А. Борис шейле диййәр: "Түркменлерде метжит ёк. Олар намазларыны гара өйде я-да ачық ялазы ерде оқаярлар. Оларың молласының саны кән дәл, руханылара умуман, аз хормат гоюляр".⁶³ Эмма бейлеки бир чешмеде бу пикире гаршы идея билен габат гелійәрис.

Эйран түркменлери сыйыс ве ықдисады бабатда эйран империализмине бакна болсалар-да, рухы тайдан өзыгтыярлылығыны хем миллилигини хич йитирмәндирлер. Түркмен эдебиятының ве сунгатаның бай базасы дүрли милли системлерине кемсицилмелерин гаршысына ян бермеди". Кә халатларда йитип гитмәге ченли межбуры ягдайы бащдан гечирен бу милли медениет халкың рухунда мәкәм орун тапып, өз орнәп-өсмегини довам эттири. Бу гүнки гүн шол рухы медениет несиллериң аңында довам эдійәр. Шейлелик билен Эйран түркменлериниң арасында көнеден ғөнезленен, тәзеден безелен рухы медениет — эдебият ве сунгат яшап, өсүп гелійәр.

ПРОБЛЕМАНЫҢ ӨVRЕНИЛІШ ДЕРЕЖЕСИ.

⁶². Шол дөвурде Эйран түркменлериниң Шура автономия хокуметиниң ве дайханлар хем оба шурасының меркези эдарасының атландырылыши.

⁶³. А. Борис, "Путешествие в Бухару", Москва, 1863 г. Т. 3. Стр. 83.

Биз шу ишимизде дурли чепер эдебият ве тарыхы чешмелери пейдаландык. Элбетде, бу ерде эсасы пикир умуман эдебиятың усти билен тарыхы вакалары беян этмеклиге ғөнүқдирилійәр. Шонуң үчин теманың ин чун ызарлаян максады XIX асырдан, тә Түркменистаның гарашсызлыгына ченли дөвур ичиндәки Эйран түркменлериниң географики ве жемгыетчилик ягдайларының ғөркезмекден угур алыньяр.

Шол максадың эсасында энчеме алымларың дурли диллерде язылан эсерлерини пейдаландык. Олар, умуман дөрт-бәш диле бөлүнип, хусусан түркмен, рус, парс ве инглиз диллериндәки ғөркезилип чешмелерден пейдаландык.

Бу чешмелер Эйран түркменлери барада хайсы идеологии эсасда языландыгына гараламздан, автор үчин анық меселедир. Себәби хер бир эсерин хайсы дөвүр, система хем жемгыетчилик билен багланышыктың билмек, үнс берен ылмы иш өвренийәнлер үчин мәлим меселелериң биридир. Биз Түркменистаның совет доврундәки языжы ве алымларының ишлән ылмы ишлерине оларың өңе сурен идеяларыны хәзирки гарашсызлык дөври хем Октябрь революциясындан өңки әдилен ишлер билен деңешдиренимизде, оларың бири-бириндөн тапавуттыңдыгы тебигы, бир заттыр.

Эйран языжы ве алымлары барада хем 1975-1982-нжи йылларың өзгеришилдеринден өңки идеялары билен, ондан соңкы идеялары өрән тапавутланяр. Элбетде, Эйран барада соңкы 50 йыллықдан бәри умыу системаны гөз өңүнде тутсак, языжы ве алымларың ишлеринде идея тәзелиги өрән чәклидир. Йөне бу топара прогрессив хем демократик идеяны үндөйән алымларың ве языжыларың йөрөден айры-айры пикири бу топара гирмейәр. Себәби ол өсен дүшүнжели гатлак несилен-насиле гечип дуран, хемишелик идеялар болан гуманизм, социализма ве жемгыетчилигин пикирини голдамак ялы адалатлы идеялары үндөйәрлер. Шейле ягдайлары буржуаз-бюрократик хокумет системалары берк гысачда саклап, оларың эсерлери сейрек нешир болуп, көплөнч система табын боланларың эсерлери элийзде боляр. Мысал үчин, парс чешелериниң бири Асадулла Мойинин «Эйран түркменлери» барадакы **«Гүргенсәхрасының географиясы ве географики тарыхы/ جغرافیا و تاریخی دشت گرگان»** атлы эсеринде, онун алып барын идеологиясына гараламздан, уууман гөз өңүнде тутанымызда, шол дөвүр түркменлери барада берен маглumatларыны хакыкатың хатырасына пейдаланмагымыз герек. Ёгсам болмаса, бу эсерин бир еринде: - "туркмен гаракчыларының гаршысына ғорешен Мазандеран ве Гilan велаятларының бирнәче түпенчى феодалларыны", ятлап гечийәр. Элбетде, биз үчин ол түркменлер

"гаракчы" дәл-де, эйсем Этрек-Гурген боюндакы эркин яшап йөрен малдар ве чарвадар түркменлеридир. Эмма бу чарвадар түркменлери өз гүиүнен гойман, вагтвагт үстлерине дөкулип дуран, эйран феодалларының талаңчылыкты чозушлары бизе тарыхдан мәлимдир. Биз — түркмен алымлары шол эсерлерде хакыкатың чөвре йүзүни гөруп билгэриз, эмма парс алымлары үчин ол түркменлери басып ятыран гахрыман хөкмүнде гөркезилйэр!.

Ене-де шоңа мензеш А. Сарлынын "ترکستان در تاریخ /Тарыхда Туркстан"/ атлы эсеринде хем көхалатларда анык тарыхы вакалара, ылмы фактлара гапмагарышылыкты гелйэн гарайшлар эсасында анализ берилйэр•

Бейлеки бир ягдайда совет дөврүндәки шаркшынасларың ишлеринде хем Эйран түркменлери ве оларың гаражсызлык угрунда алыш барап гөрешлери барада нәдогры гарайшлары айдыптырлар. Эмма ене бир тарапдан хем кәбирлери докторсыл, хакыкы ылмы дерңеви гечириптирлер, оларың хер хайсысы өз дөрөжесинде әхмиетлидир. Мысал үчин И. А. Юсубовың эсери билен Х. Атаевиң ишинде 'Эйран түркменлерине' гарайшлары тапавутланып гидйэр. Эгер И. А. Юсубов ве А. Оразтаганов ёлдашлар Эйрандакы түркменлериң сүтеме гарши гөрешлериңе провокацион ве реакцион дийип хәсиетнама берен болсалар, Х. Атаев она прогрессив ве «Халк Азат Эдизилик» херекети дийип, хакыкатың докрут үзүни ачып, анализ берипти.

Ёкарда белленилип гечилен парс дилинде сейрек чыкан ишлеринде хатарында "تاریخ سی ساله ایران" /"Эйраның отуз йыллык тарыхы"/ ялы шоңа мензеш эсерлерден гиң пейдаланылды. Ол 1968-1979-нжы йыллардаң социал-демократик херекетлеринде "Федаиан" атлы маркисистик гураманың белли теориячысы Б. Жезениниң ишлән революцион тезисидир. Шонундай эсерлер шол дөвүрде гизлин халатларда ишленилип чап эдилени үчин оларың чап болан ери ве сенеси нәбелли болуп галяр.

Ишде көп пейдаланылан чешмелериң бирнәчеси Европадакы парс-туркмен дилинде чыкын эйран түркменлериниң медени ве сыйысы гурамасына дегишли "Ил гүйжи", "Эйран Туркменистаны", "Тәзе ёл" ве "Генеш", ... ялы газет ве журналлардыр. Оларда чап болан ылмы материаллар прогрессив алымларың ишлерини хемме тараптайын анализлеййэн ылмы макалалар хем маглуматлардыр. Бу газет - журналлар көп мөчберде дәл-де, сейрек экземплярда чыкып, нәхилем болса-да, бизиң элимизе гелип говушыр.

Хәзирки дөвүрде Эйран жемгыетчилик шертлеринде сыйысы, ықдысады позиция, дүрли уйтгешмелери бащдан гечирийәр. Кәбир шертлерде халкың прогрессив, сыйысы ве жемгыетчилик херекетлери демократик газет-журналларың чыкмагына себәп боляр. Эмма шонун җалы газет-журналлар ызыгидерли чыкмага мүмкинчилик тапман, эсассыз себәплере гөрө оларың өци алышыр.

Шоларың арасында азербайжан ве түркмен дилинде 4-5 номере ченли довам эден "Ёл", "Дурмуш", "Ак ёл", җалы журналлары гарашсыз, Туркменистаның ылмы меркезлериңе ченли гелип говушяр. Олардакы бар болан маглуматлар Эйран түркменлериниң хәзирки дөвүрде яш языжыларыны ве шахырларының хем сунгатчыларының ишлерини гөркезйәрди. Эмма гынансак-да, шонун җалы прогрессив ишлерин ғысга вагтың довамында ёгуна чыкыляр. Бу ягдайлар болса, Эйранда довам эдип дуран умумы сыйысы, жемгыетчилик бабатдакы кризислери гөркезйәр.

Шейле чепер эдебиятлар соңкы 7-8 йыллыкта түркменлерин тарыхы, этнографиясы, чепер эдебияты ве эне дили барадакы язылан эсерлери гойберип башладылар. Мысал үчин, түркмен дилинде чыкан "Гошы йыгындысы" /"**مجموعه شعر سارچى**" / "Савчы" адь билен шахыр Сетдар Савгыдан, Мәмметрза Бигдили /Бекдили/ диен авторың "Эйран түркменлери" /"**ترکمنلار ایران**"/ атлы иши, Д. Жәвад Хейъәтин: "Түрки шивелериниң ве диллериңиң тарыхы" диен иши, З. Аршы ве Н. Касарьяның альбом гөрнүшиндәки 30 сахыпалык гириш билен башланын "Эйран түркменлери" /"**ترکمنلار ایران**"/, А. Сарлының "Түркменистаның тарыхы"/"**ترکمنستان**"/ диен иши ве "Магтымгулы Пырагының парс дилине тержиме эдилен эсерлери", ... җалы тәзече ишленен ишлере душ гелдик. Элбетде, оларың көп бөлегини улансак-да, соңкы чыканларыны вагтың ғысгалыгы зерарлы пейдаланмага мүмкинчилик тапып билмедин.

Иңлис дилиндәки парс дилине тержиме болан хем тержиме болмадык чешмелерден етерликли мукдарда пейдаландык. А. Вамбериниң парс дилинде чыкан "Яланчы (Алдавчы) дервушың Орта Азия ханлыкларындакы сыйхаты" /"**سیاحت درویشی در خانات آسیای مرکزی**"/, 1836-1851-нжи йылларда Ашырада-да руслар билен билин инлислериң векили Лейди Шелиң "Ятлама" /"**حاطرات**"/ атлы сыйхатнамасы, С. П. Сайксың "Эйран тарыхы", А. Х. Махdevиниң "Эйраның дашары юртлар билен арагатнашыгы" /"**تاریخ روابط خارجی ایران**"/ атлы иши, К. Догобионың "Түркменлер билен совеш" /"**جنگ با ترکمنها**"/ новелла-роман гөрнүшиндәки эсери ... ене шоңа мензеш эдебиятлар ве тарыхы чешмелерден пейдаланылды.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ МАКСАДЫ ве ВЕЗИПЕСИ:

Дурмушда болуп гечйэн вакаларың хачан ве ниреде боландығыны беян этмек тарыхың эсасы везипеси болса, чепер эдебиятың баш везипеси шол болуп гечйэн тарыхы вакаларың нәхили боландығыны, ахвалатыны чепер серищделер аркалы гөркемекден ыбаратдыр. Шейлеликде, шол бир ваканың беян эдилиш усулында белли бир дережеде тапавут болса-да, мазмун тайындан гаты бир узңелик болмандыр. Нетижеде, тарыхың берийэн маглуматы эсасында чепер эдебият дөрөйәр. Мұна әхли классык шахырларымызың, шейле хем XIX асырың иkinжи ярымындақы яшан эдебият векиллериниң эсерлери-де шаятлық әдійәр.

Мәлім болшы ялы, классыкларымызың дөредижилиги хер бир дөвүрде жемгыетиң дурмушы билен берк багланышкы болупдыр.

Олар белли бир тарыхы ваканы беян этмек аркалы, түркмен эдебиятыны идея, мазмуи тайдаи байлашдырыптырлар ве халкың дурмушыны, хал-ягдайыны докучыл ачып гөркезиптирлер. Дурмушда яшап гечен тарыхы шахсларың ве олар билен дахыллы тарыхы вакаларың эсасында дөредилен шол чепер эсерлер ве халк арасында яйран роваятлар шонун әлі-да халк дөредижилик эсерлери эдебията ве тарыхымыза гошант гошуцдыр.

Тарыхда жемгыетчилик шертлерине лайыктырға гечип дуран вакалар дөврүң специфики айратынлығына дегишли болуп, ол хайсыдыр бир өзүне маҳсус болан медениети дөрөйәр. Шол медениет дөврүң өңе гитмегине хем-де өз гезегинде әчеме тарыхы вакаларың йүзе чыкмагына себәп болуп дуряр. Тарых шейле бир гиң дүшүнжे боланы үчин, хер бир адам өз ишини белли бир заман, белли-белли дөвүрлер боюнча кесгитлейәр хем-де белли-белли айратынлықлара, этаплара дегишли такық өз пикирини айдаңып билйәр.

Бизиң ишимиз эсасан XIX асырың иkinжи ярымындан XX асырың аякларына ченли Эйранда яшаян түркменлерин әдеби, медени хем тарыхы ягдайларыны ачып гөркемекден ыбаратдыр. Ишде чепер эдебият билен тарыхың айрылмаз багланшығы назарда тутулып, шол тарыхы вакаларың эсасында дөредилен шығырлардыр хекаяларың ве роваятларың усти билен халкың ядында галан мөхум тарыхы вакалар утгащдырылып беян эдилйәр.

Эйран түркменлериниң XX асырың бириңжи ярымыны эдебият ягдайы бабатда дургунышык дөври хөкмунде хәсиетлендирмек максада лайык гелер. Ол дөвүрде эдеби херекетлер өрөн пес, кәхалатларда чепер эдебият ёк диймәге эсас дөредипдир. Нетижеде, ол дөвүр Эйран түркменлериниң тарыхында "эдебият сенединиң иитирилен пурсады" дийип атландырыляр.

XX асырың башларында дүниә дабарасы долан Орсыетдәки буржуаз-демократик толгунышык хем-де ондан соңра болуп гечен дөвлөт агадарлышыгы шертлеринде жәмғыетчилигиң классыкы эдебията болан гарайшы икә бөлүнүйәр. Хәзирки дөвүр Эйранда дини фундаменталист хокумдарларың шертлеринде, соңқы болуп гечен вакаларың эсасында чепер эдебията болан гарайыш эййәм үч шаха бөлүнүп гидйәр.

Жәмғыетде болуп гечйән гөрешден чепер эдебият четде дуруп билмәндир. Ол хайсам болса бир идеологияның өттүр ярагы хөкмунде өз сынпына хызмаг әдипдир. Ине, шонуң үчин хем бир медениетде ики хили прогрессив хем-де, реакцион медениетиң бардыгыны ятдан чыкармак болмаз.

Шунлукда бу ягдайы гөз өңүнде тутуп, Эйраның хәзирки шертлеринде өңе сурулыйән идеяларың диңе ики горнушде дәл-де, эйсем үч хәсиетлидигини беллемек герек. Ол үч гөзбашдан өз акабасыны алян эсерлерин мазмұнына биз шу ишимизде дүйпли середип гечдик.

Ишиң довамында Магтымгулының шахырчылық ёлұның гөзбашы ве Эйраның гадымы эдеби чешмелериниң онун дөредижилигине етирен тәсирлери йөрите гөркезилйәр. Бейик Магтымгулы Пырагының дөредижилик әлеми Фердовси, Га'аны, Са'ады, Хафиз, ... ялы Гүндогарың парасатлы адамларының хатарындадығы йөрите селжерилди.

Хәзирки дөвүрде шахырчылық ёлунда, "ак гошгының" эмелес гелип, өз тәсирини түркмен шахырларына-да етирендиги, түркмен дилинде "ак гошгының" йөргүнли болуп уграмагы нетижесинде, шахырың аңындақы болуп гечйән реал пикирлерини әркин, гицишлейин айтмага мүмкінчилиги йүзе чыкяр. Мұңа гошгының чеперчилик дережеси бирнеме говшак болса-да, ол пикир аңлатмак жәхетден гиң мүмкінчилиге зе боляр. Пикир бу формада ачык хеи герим аляр, такыктыга ярдам әдйәр.

Эйран түркменлериниң язувлы эне дили барада айратын пикир йөредилип, ишде Эйранда меркезлешдирилен умумы түркмен дили бабатда йөрите окувың герекдиги зерурлық хөкмүнде белленилийәр.

Эйран чәклеринде түркмен элипбийи барада дүрли тасламалар өңе сүрүлійәр. Эмма оларың хич бири хенизе ченли ёл алман гелійәр. Хер ким өзүче арап-парс хатында язяр. Бу белли дережеде кынчылық дөредійәр. Йөне соңғы дөвүрде Эйран чәклеринде вагтлайынча "парсча-туркменче элипбий уланылса-да, гелжекде латын элипбийине гечмек умумы пикир хөкмүнде йөргүнлидир.

Ишиң довамында саз сунгаты барада хем дурулып гечилійәр. Эйран түркменлериниң арасында түркмен милли саз сунгаты гадымыйетден бәри өз ёл-ёдасыны йитирмән, хәзирки дөвре ченли яшамагыны довам этдирип геліәндиги айдыляр. Ол дүрли ылмы фактларың үсти билен анализленийәр. Эйранда түркменлериниң бу энайы сунгаты дүрли пәсгелчилиге гарамаздан, аз өсүш басгаичакларыны тебигы халатда башдан гечирип гайдыпдыр. Оңа Туркменистан дөвлетиниң радио меркезинден эфире гойберилійән сазлы геплешиклер милли саза өз тәсирини етирип дурупдыр. Нетижеде, Эйран түркменлериниң арасында онун саз сунгаты умумы өз түркмен хәсietине әедидir.

Ишде хәзирки заман Эйран түркменлерикىң умумы медениетиниң кичи гөврумини гөркезмәге сынанышылды. Гарашсыз Туркменистан дөвлетинин, ёлбашчылыгында дурмуша гечип дуран "Милли галкыныш сыйсаты" дөврүнде, бизиң бу ишимиз дүниә түркменлерини танамақда, олар билен якын арагатнашык сакламақда, бу угурдан гызыктаняң жемгыетчилиге азда-кәнде ярдам болар дийип умыт әдійәрис.

ИШИН ҮЛМЫ ТӘЗЕЛИГИ:

Ишиң гицишлейин үлмө материаллар ве статистики маглumatлар аркалы алнып гидиленини ве тәзе дөвүрде /XX асыр/ соңғы ики Азат эдиш халқ херекетиниң анализи хем-де, чепер эдебият аркалы тарыхы вакаларың беяны ишиң тәзелигини гөркезійәр. Умуман айданымызда, бу иши Эйран түркменлериниң хал-ягдайыны өз ичинде яшап язмаклық автора миесссер этди. Эйран түркменлериниң эдеби, тарыхы, сыйыс ве медени дурмушы илkinжи гезек шейле кәмил гөрнүшинде үлмө нұқдай назардан өз ичинде яшп гелениң гарайшы билен өvrенилийәр. Ишде шу вагта ченли үлмө барлага сезевар әдилмедик меселелер, 1924-1979-нжы йыллардан прогрессив херекети халка тәсир здиши, үлкәниң өз ил-юрдуны сөййән интеллигенциясының сыйыс-жемгыетчилик ягдайында болуп гечійән өзгеришликлер, сыйыс-

жемгыетчилик херекетиниң кәхалатларда гүйчленмеги ве милли гозгаланлары барлаг этмеги ылмы тайдан өvrенилийәр. Ишде гетирилен документлер ве материалларың көпуси илкинжи гезек жемгыетчилиге эшигәр эдилйәр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ ХРОНОЛОГИК ЧӘКЛЕРИ:

Иш, умуман, XIX асырдан башлап, эсасан Туркменистаның гарашсызлығына ченли дөвре гелип етійәр. Бу аралықда болуп гечін вакалар дүрли чепер эдебият ве тарыхы фактлар аркалы хайсы йылларда нәхили вакаларың йузе чыкандығыны анализләп гидийәр. Элбетде, бу вакалар 1916-1924-нжи йыллара ченли Гүнорта-Гүнбатар Туркменистаны умумы ягдайда өз ичине аляр. Эмма шол йыллардан соң серхет меселеси жұда беркидилип, Гүнорта-Гүнбатар Туркменистаның ярысы Эйрана табын эдиленден бейләк хусусан Эйран туркменлериниң хал-ягдайларыны гөркемеклилік назара алышыр.

Ишин довамында 1979-нжы йылдақы Эйран патышалығының гаршысына умумы демократик гөреш нетижеңесинде, туркменлерин бир йылдан говурак узага чекен «Совет Автономия» хукугыны газанмагы ве шол эсасда шура гурамаларының беркидилмеги ялы вакалара гелип етди. Шейле хем Эйран фундаменталистлериниң американ системасында гурлан Эйраның харбы гошун гүйчлери гиңден пейдаланылып, Туркменсәхрада Совет Автономиясыны тоздурып, туркменлерин өндебарызы сыйыси ишгәрлерини тутуп түрмә басды, атып өлдүрди я-да оларың көпусиниң эмиграция гитмегине себәп болды. Бу ягдай чепер эдебиятда хем ылмы-публицистик макалаларда долы беян эдилйәр. Шол дөвүр вакалары Туркменистан дәвлетиниң Гарашсызлығыны алан вагта ченли өvrенилийәр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ ПРАКТИКИ ӘХМИЕТИ:

Ишде уланылан документлер ве көп санлы маглumatлар Туркменистаның тарыхы языланда хемде дашары юрт туркменлери барада, хусусан Эйран туркменлериниң тарыхы ықбалыны гөркемекде мекдел окувчылары хем ёкары билим талыплары үчин, юрдун Тарыхы боюнча окув китаплары ве голланмалары языланда ылмы чешме хөкмүнде пейдаланылып болар. Шейле хем туркмен эдебиятының тәзе тарыхы өvrениленде, Туркменистаның чәгингизден дашарда яшаян, хусусанам Эйран туркменлериниң дөреден чепер эдебияты хем сунгаты барада ылмы маглumat хөкмүнде пейдаланылып билнер.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ БАРЛАНЫШЫ:

Иш Туркменистан Ылымлар Академиясының Ш. Батыров адындағы Тарых институтында ара алынып маслахатлашылды ве жемгыет өңүнде горамага

хөдүрленилди. Диссертацияның эсасы мазмұны ве нетижелері чар болан бирнәче макалаларда өз беяныны тапды.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ СТРУКТУРАСЫ:

Өндө гойлан везипә лайыклықда кесгитленилди. Иш Гиришден, үч бапдан, жемлемеден ве пейдаланылан әдебиятларың ҳем-де, чешмелерин дүзүмінден ыбаратдыр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ МАЗМУНЫ:

Диссертацияның Гиришинде шу теманың ишленмегинин зерурлығы онуң ишлениш дережеси, онуң эсасы максатлары ве авторың барлаг гечиренде өндө гоян анық везипелери, ишиң ылмы тәзелиги, оиуң хронологики чыгры, уланылан чешмелер базасы, ишиң практики әхмиети барада айдыляр. Ылмы барлагың методологиясы ве теоретики принциплери ҳем-де, онуң чешмелери хәсietлендирилійәр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ БИРИНЖИ БАБЫ:

XIX асырда түркмен шахыр ве язықшыларының өзлерине мекделеп хокмунде умумы пейдаланан әдебиятларң ве тарыхы, әдеби әсерлерини ятламак билен түркмен халкының ылмы тайдан бай базасының бардығы белленилійәр.

Биринжى бабың биринжى параграфында Этрек-Гүрген түркменлери бабатда, Эйран, Хыва, Россия дәвлетлериниң экспанциясының гүйчленмеги ве түркменлериң ол экспанцияның гаршысына улұлы-кичили гөрешлер алып бараптырылған айдыляр. Шол дәвлетлериң бу йөнекей юрдуң рухы мадды байлыкларыны таламак үчин эден чозушлары ве түркмен халкының ол зулма боюн болман, өз гөзел юрдуны горамак үчин, гаршылық гөркезиши түркмен язықшыларының чепер дөредижилигінде өз беяныны тапыптыр. Классык шахыларымызың ишлеринде дегерли ыз галдыран ол тарыхы вакалар бу ишде гиңден өврениляр.

Шол ёкарда белләп гечен экспанциямызың довамында Гүрген этраплары ҳем русларың гол астына гечійәр.⁶⁴

1816-нжы йылда Хыва ханы Мухаммет Рахым Этрек-Гүрген себитлерине йөриш әдійәр. 1836-нжы йылда Эйран патышалығы Этрек-Гүргеи түркменлериниң гарашсызлық херекетлериниң өңүни алмак үчин Орсыет патышалығындан деңиз

⁶⁴. Ораз Ягмыр. "Магтыйгулынама", Ашгабат, 1992 й., 50-нжы сах.

усти билен көмек бермеклерини сораяр. Эйран хокумети русларың Каспи деңзиниң Гунорта-Гундогар кенарларында дениз базасыны гурнамакларына өзлери үчин хемишелик бәхбитли болар, дийип душунйәрдилер. Руслар Ашыраданы 1841-нжи йылда өз голастына гечирийәр. Эйран патышалыгы русларың басыбалыжыклы ниети билен Ашыраданы аландыкларына гөз етирийәр. Эмма олар руслара гаршу хич хили херекет эдип билмейәрлер.⁶⁵

Руссия Ашыраданы эеләндөн соң, түркменлерин Эйрана хем Руслара гаршы алып баран гөрешлери бу ишин довамында дүрли ылмы чешмелер эсасында фактлайын гетирийәр. Русларың 1921-нжи йылың февралындакы шертнамасының эсасында, бу аданы Эйрана бермеклик карар әдилйәр.⁶⁶

Рус-Эйран патышалыгында Ашыраданың ролы барада Туркменистанда Үлымлар Академиясының академиги, профессор М. Аннанепесов өз ишлеринде долы ве тарыхы хакыкы маглуматлар берийәр.

1837-нжи йылда Орсыет тарапындан-Эйран дөвлетиниң серхеди ықрат әдилйәр. Бу серхет Гарасув хем Этрек деряларының аралыгында яшаян түркменлере гаршы Эйраның ша хокуметиниң Руслар билен билеликде жеза чәресини алып бармагың гуралы болупдыр.

Бу жеза чәрелериниң эсасы максады түркменлерин, хамана, парслара гаршы талаңчылыкты херекетлериниң оңуни алмак үчин герек боланмыш!. Рус дөвлети түркменлер билен шейле харбы гатнашык этмәге майыл дәлдилер. Себәби түркменлер рус дөвлетинден Эйран хокуметине гаршы гөрешде pena исләпдирлер. Шонун үчин рус дөвлетиниң Эйрана харбы көмеги бермеги рус-туркмен гатнашыкларының гаршылыкрайын йитилешмегине гетирип билжекди.⁶⁷

А. Вамбери Этрек-Гурген түркменлериниң арасында дервүш сыпатында обалара айланыпдыр. Ол түркменлериң арасында Күмүшдепе шәхеринде боланда, сыйасат билен багланышыклы геп-гүрруңлери топлапдыр. А. Вамбери түркменлери Ашырададакы русларың гаршысына өҗүкдирмек исләпдир.

XIX асырда Ашырадада дениз дуралгасы улы сыйасы-ықдысады әхмиете ве өсуше әе болупдыр. Орус тәжирлери сөвда монополиясыны газанмак

⁶⁵. محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ، ... ،

⁶⁶ . Аннанепесов М., "Укрепление русско-туркменских взаимоотношения в XVIII-XIX вв.", Ашхабад, Изд., "Ылым", 1981, стр. 229-230.

⁶⁷ . Аннанепесов М., ... /гөрк. иш./, стр. 220.

исләпдирлер.⁶⁸ Шейле хем шол асырда түркменлеринң үстүнен Эйран тарапындан чозушлар ызыгидерли болуп дурупдыр.

Диссертацияның бириңжи бабының икинжи параграфы "Гүнорта-Гүнбатар түркменлеринин XIX-XX асырларың сепгидиндәки эдебияты" атлы мовзук билен башланяр. Ол дөвүрдәки Гүнорта-Гүнбатар түркменлеринин арасында яшап гечен атлары нәбелли галан энчеме шахырларың эсерлери хем оларың яшап гечен дөврүниң ягдайы барада илкинжи гезек бу ишде дурлуп гечилийэр. Шоларың эсерлеринин арасында ёмут - жапарбай уругының биргиден атлары азсалып, оларың мысал гетирилен эсерлери гөркезилийэр. Мысал үчин, Аллагулы Саятлының эсерлеринден бир бенди:

**Аррық, Сакгал⁶⁹ дийрлер ин овалбашда,
Бурказы ғөрерсиң мыдам сөвешде,
Чүкгәндө, Гызылда, әхли Тумачда⁷⁰,
Шер истесең мейдан ердерим бардыр.⁷¹**

Диссертацияның довамында Ахундов Ахмет Гүргенлиниң эсерлеринин анализине хем көп унс берилйэр. Онун "Гүрген жүлгелеринде" ве "Гул оглы Мырат" атлы эсерлеринде шол дөвүр Эйрандакы социал етmezчиликтерин азсалып гечилийэндиги дерңелйэр.

Шейле хем Эйран тарапдан Этрек-Гүрген боюндакы түркменлерин үстүнен гапыллыкда чозуп, олары есир эдип алыш гиден биртопар туфенчи /тупенчи/ феодалларың атлары фактлейнн гетирилийэр.⁷²

Бу параграфың ин соңунда Мерет шахыр, Мәмет шахыр, Сәхет ишан ве Араз Мухаммет шахыр шол неслиң ин соңкулары болул, дөврүң сепгидини долдуурярлар. Ондан соңра Эйран түркменлеринде эдебият боюнча дургунлык дөври башланяр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ ИКИНЖИ БАБЫ:

"Эйран түркменлеринин Икинжи жаҳан уршундан соңкы эдебияты" болуп, ол ики параграфа бөлүнйэр. Бириңжи параграф Эйран түркменлеринин сыйасы

⁶⁸. С. Сайке. Эйран тарыхы, Парсча, 515-нжи сах.

⁶⁹. Йомут түркменлеринин тайпа-тирелеринин атлары.

⁷⁰. Шол санда «Бурказ», «Чүкгән», «Гызыл» ве «Тумач», хеммелери Йомут түркменлеринин тайпа-тирелеринин атлары.

⁷¹. Бу гошгы шахырын агтыгы Хажарбиби Непесованың дилинден язылып алышыньяр. /М. Аннанепесов, "Вендиликде язылан шығырлар", Ашгабад-1977 й.

⁷². اسدالله معینی، "جغرافیا و جغرافیای تاریخی دشت گرگان"، م. ز.، چاپخانه شرکت سهامی مطبع کتاب، سال 1965، ص. 276-279.

ягдайыны өз ичине аляр. Онда ики этапдакы болан халк азат эдиш херекетлерине дүйпли анализ берилйәр. Х. Атаев, О. Г. Медиков, И. А. Юсубов ве А. Оразтаганов ялы дурли алымларың шол бир херекет, шол бир тарыхы ягдай барада болан дурли гарайышларыны денешдирме тематики эсасда барланып гечилийәр.

Шол халк херекетлеринде болан белли-белли серкерделериң ве өндебарыжы сыйысы интеллигенцияның ады агзалып гечилийәр. Шейле хен 1924-нжи йылда **Осман Ахуның** баштутанлыгындакы херекете Н. Айтаков, Г. Атабаев хем-де Хан Ёмудскиниң оглы Ләле хан ялы шол дөвруң белли улы шахсүетлериниң голландыгы гөркезилийәр.

Диссертацияның икинжи бабының икинжи параграфы болса хәзирки дөвруң әдсби прессесине багышланыяр. Онда хәзирки дөвүр Эйран түркменлериниң арасында довам әдип гелйән үч дурли эдеби акым барада айры-айрыдықда дурлуп гечилийәр. Олар өз гезегинде "а", "б" ве "в" пунктлара бөлүнүйәр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ УЧУНЖЫ БАБЫ:

"Эйран түркменлериниң эдебияты, дил, язув медениети ве саз сунгаты" дийлип атландырыляр. Учунжы бап бәш параграфдан ыбаратдыр. Бириңжи параграф "Шахырчылык ёлуның тарыхы гөзбашы /көки/" диен мөвзук билен берилйәр. Бу параграфда түркмен дили ве эдебиятының гадымдан гелйән көки.айры диллериң тәсириnde болуп гайдыпдыр. "Өңки дөвүрдәки мекдеп-медреселер ахун--моллаларың гөзегчилигинде болупдыр ве шоларың окув-язув дүзгүнлери боюнча өвредилипdir. Бу ягдай арап дилиниң ве эдебиятының түркмен эдебиятына орнашмагында улы роль ойнапдыр".⁷³

Ыслам дини Орта Азияны аландан бейләк, арапларың медениети, көп санда арап дили ве парс сөзлери түркмен языжы-шахырларының арасында дөвруң социал ве жемгүетчилик дурмушының шертлерине гөрә, гинден пейдаланылып гелнипdir. Селжук империясы башланандан соң, үч дилиң /турки, парс хем арап/ арасында медени арабагланышыгың боландыгыны гадымы бир роваят хабар берйәр, ягны дөвлөт гүйжи түркменлеринки, медени гатнашык парсларыңкы, дин гатнашыклары арапларыңкы болупдыр"⁷⁴

⁷³ . К. Дурдыев, "XIX асyr хем-де XX асyrың башында түркмен эдебиятының тарыхындан очерклер. Ашгабат, "Магарыф" неширяты, 1987 й. 7-нжи сах

⁷⁴ . محمد رضا بيكدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ، ...

Шейле дил тәсирлерини ХУШ-ХІХ асырлардақы классыкларымызың эсерлеринде-де гөрмек боляр. Туркмен эдеби дилини эсасландыран хем чепер әдебиятың милли формада, дүшнүкли туркмен дилинде бол-малыдығыны өз бейик хызматы билен вагыз әден Магтымгулының гошгу әдебията болан гарайшы өрән сарпалы болупдыр. Ол бу хакда шейле диййәр:

Абу Сагыт, Омар Хайям, Хемеданы,
Фердөвси, Нызамы, Хафиз перваны,
Желаледдин Румы, Жамы әлнамы,
Оларның янында мен хем сан болсам.⁷⁵

Бу бабың икинжи параграфы "Эйраның гадымы әдеби чешмелериниң Магтымгулының дөредижилигине тәсири" дийип атландырылан бейик шахырың дөредижилиги Эйраның парс дилли классық шахырларының эсерлери билен деңешдириме тематикасында өvrенилийәр. Магтымгулы Пырагы оларың дөредижилик шивелерини етерлик өзлешдирип, өзи хем дурли шивелерде гошы дөредипдир, ягны парс хем түрки диллериң шивесинде-де гошы дөредип билипдир. Бу барада йөрите дурлуп гечилийәр. Шейле хем бу параграфың довамында парс дилинде гошгу шивелериниң көпуси дерңелип гечилийәр.

Үчүнжى бабың үчүнжى параграфында хәзирки дөврүң шахырчылык ёлунда "ак гошы" барада ве онун хәзирки дөвүр түркмен яш шахырларына етирен тәсири дерңелійәр. Бу форманы парс әдебиятына ымыкли орнашдыран шахыр Нима-Юшиждир. Бу усулда капия диен меселе "шахырың өз эркин дүйгүсина баглы болуп, герек еринде капия болуп хем, зерур дәл еринде болманам билер.

Үчүнжى бабың дөрдүнжى параграфында дил ве язув меселеси барада сөхбет ачылар. Дилиц әхмиети ве онуң гадымыетден гелип чыкышы, гоңши дил медениетлериниң она тәсир эдиши, кәбир сыйасы себәплере Гөрә, дилиц ассимиллешмеги хер тарараплайын дерңелійәр. Язув, ягны элипбий ислендиң дилиц әсасы өзени болуп дуряр. Эгер-де Эйран түркменлери бабатда йөрителешдирилен хат ве язув графикасына үнс берлип, бу угурда белли бир каара гелинмесе, онда ол ерде яшаян түркменлерин дил медениети өлуп, вагтың гечмеги билен бүтінлей ёк болуп гитмеги-де мүмкін.

⁷⁵ . Магтымгулы, Сайланан эсерлер., Ашгабат, "Түркменистан" неширяты, 1977 й. 112-нжи сах. '

XVIII асырда яшап гечен түркмен шахыры Шейдайы өз эсерлеринде Туркмениң гадымы 25 саны тамгасының - харпының боландыгыны хабар берійәр. Соңра онун "Асмандан инен" хеләкчилиге учрайшыны беян едійәр. Шейле хем "арап дилиниң сөзлериң гүеси боландыгыны", түрки дилдәки сөзлери "иендиниң" өз дөврүнде өрән батыргайлыш билен айдып билипdir. Шахыр "Гөзел йигрим бәш" атлы эсеринде:

**Бир асманы бела инип нахандан,
Йұтуды ол дүрли гыммат баҳаны.⁷⁶**

- дийип беллейәр. Шахырың "Диллерим" атлы эсери-де "Гөзел йигрими бәшиң" идея довамыдыр. Бу пикир Эйран түркменлериниң дили бабатда айдылан ялыдыр. Диссертацияда Эйран түркменлериниң хат графикасы барада алынып барылян чәрелер дөгрусында ве түркменлериниң шертлеринде хәзирликче парсча-туркменче графикасыны пейдаланмак меселеси өңе сурулайәндиги айдыляр. Хәзир халкың умумы пикириниң латын графикасына ғөнүгендигини ве шейле эдилсе, миллетиң медени гөзетими хем бутевилиги үчин өрән пейдалы болжактығы айдыляр.

Түркмен дил билимине дегишли кәбир эдилен ишлер хем гөзе илийәр. Шоларың арасында Күмүшдепеден түркмен алымы Нурмухаммет Мутагының "فرهنگ سینا" /"Фәрхәнг-э-сина"/ атлы сөзлугидир.⁷⁷ Ишде бу сөзлүк долы дерңелип гечилийәр.

Үчүнжى бабың бәшинжи параграфында Эйран түркменлериниң саз сунгатының гөзбашы барада гицишлейин гүрруң гозгаляр. Бу сунгат ирки дөвүрлерден угур алыш, хәзирки дөвре гелип етипdir. XV-XVI асырда Dana ата лакамы билен танаан Ахсан шых Гүнбатар Түркменистанда мешхур огузнамачы болупдыр.⁷⁸

XVIII асырда Амандөвлет багшы барада шейле роваят айдыляр, ол галмыкларың чозушыны деңзе балық авламага гиден түркменлери саз хеңи билен әгә эдип, олары хем өзлерини душмандан халас эдипdir.⁷⁹ Шейле хем багшы-сазандалар түркмен халкының медени тарыхыны саз аркалы мирас галдырыптырлар. Бу ишде бир нәсагы сагалтмақда сазың рухы гүйжүниң бардыгы ылмы роваятлар аркалы дерңелип гечилийәр.

⁷⁶. Шейдайы, Лирика, "Гул-Сенубер", Ашгабат, "Ылым" неширяты, 1978 й. 36-нжы сах.

⁷⁷. Муттагы Н. Фәрхәнг-э-сина /فرهنگ سینا/ Кум. 1993 й. 1-602 с.

⁷⁸. Демидов С., "Түркменские Овляды". Ашгабат. "Ылым", 1976 г. 116 с.

⁷⁹. Е. Велиев, "Түркмен халк поэзиясы", Ашгабат, "Ылым" неширяты, 1990 й. 8-ижи сах.

Орта Азияның саз сунгатыны өvrенижи мешхур алым В. А. Успенски, Туркменистанда гечирен өз дөредижилик хем ылмы-барлаг экспедициясында 1927-нжи йылда Эсенгулы этрабында болупдыр. Ол ерде Эйран түркменлериниң арасында ады белли болан багшылар биленем душушыпдыр.

«Бу алым Эсенгулыда ерли сазандаларың үчуси билен душушяр. 66 яшлы Мәмметнепес Берди оглундан бирнәче саз язып аляр”⁸⁰.

Эйран түркменлериниң багшычылык ёлы болса өз ерли тайпа-тирелериниң шертлерине лайықтықда “ёмут-гөклен өгүт-багшычылык ёлы” дийилип, кесгитлениләр. Йөне соңа-бака оларың арасында түркмен сазы умумы хәсиете эе болупдыр, ягны шол бөлеклик кем-кемден умумылыға язып гиднидир.

Хәзирки дөвүрде Эйран түркменлериниң арасында дүрли саз гуралларының пейда боландығыны айтмак герек. Шол саз гуралларында түркмен милли сазларыны ерине етирип, айдым айдыляр. Оларда эстрада саз гөрнүшиниң хем гиң ёл аландығыны беллемек герек.

Өрән ерли хәсиете эе болан “Гырылды”, “Мая сепжे” ялы сазларың эмелегелшиниң роваятлары дерңелип гечиләр.

1961-нжи йылдан соң яйбаңланан вакаларың эсасында, түркменлериниң арасында айдым-саз меселеси кәбир бабатларда чәкленирлди.

Эйран Ыслам республикасының диндар топарларының үндеви тараапындан гадаган эдилен айдым-сазлар бар. Олар барада хем ишде айдыляр.

Дутар билен гыҗак саз гуралларының янында айдым айдян белли багшылар, ерли сазандаларың ады ве ерлиги, эстрада жанрының белли айдымчылар ве сазандаларың ады хем ерлиги ишде айри-айрылықда гөркезилийәр.

“1991-нжи йылыш май айының бириңи гуни Бендертуркмен шәхериниң Ислам Республикасының пасдарлары /сакчылары/ бир түркмен яшулысыны гедемлик билен атдылар. Шейдип, одар гечип дуран той--томашаны гана буладылар. Пасдарларың бири тойда эдилжек болунян саз-сөхбетин өңүне гечмек үчин, ол ере

⁸⁰. А. Ашыров, “Рус саз өvrенижилери ве түркмен сазы”, “Совет эдебияты”, журналы, 1990 й., 183-нжи сах.

дөкулйәрлер, яшулы Үляс ага Назғылыжы ондан дине бир сагат айым-саз этмәге ругсат сораны үчин, ол оны автомат окуна тутяр. Ящулының гурсагындан парран ярып чыкан автомат оқы ене ики адамы яралаяр. Шейлелик билен "ысламың горагчылары" Туркмениң той-шагалаңыны яса өвүрийәрлер".⁸¹

Аслында айым-саз дийлени Пыгамберимиз дөврунде-де болупдыр. Мекге шәхериндөн хижрете гайдан Мухаммет пыгамбери Медине халкы айым-саз билен гаршы алыпдырлар. Умуман, шеригатда никә тоюны дабаралы айым-сазлы гурмак дүрс сайылляр.⁸² Шонун үчин хем бизиң халкымыз:

**Иле дөвлет гелер болса,
Багшы билен озан гелер.
Илден дөвлет гидер болса,
Молла билен тозан гелер.**

- дийип, өрән жайдар айыпдырлар. Велилик билен айылан ол сөзлерин ҳақыкатдығыны XX асырың аяғындакы шу гүнки Эйран түркменлериниң дурмушы билен багланышыклы болуп гечін пажыгалы ягдайлар долы субут әдійәр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ АХЫРЫНДА:

Нетиже жемленип, барлаг барадакы умумы жемлейжи пикир айылляр. Ишин ахырында уланылан чешмедер ве әдебиятлар гөркезилийәр.

ДИССЕРТАЦИЯНЫҢ ЭСАСЫ МАЗМУНЫ:

Шу ашак дақы.тезислерде хем макалаларда беян әдилійәр. /Түркмен дилинде/.

1. Эйран түркменлериниң селжуклар билен багланышыклы әдеби-медени тарыхы мирасы. Тогрулбегиң хатырасына багышланан Үлмұ - теоретикн конференция- Түркменистан Үлымлар академиясы. Ш. Батыров адындакы Тарых институты. Ашгабат, 1994 й. 6 сах.

2. Ин гадымы роваятлардан гөзбаш алан Мерв шахужахан, "Мерв в древней и средневековой истории Востока V: АНТ /Тезисы докладов научной конференции/, Мары, 1994 г. стр. 10.

⁸¹. "نشریه ترکمنستان ایران", ارگان کانون فرهنگی – سیاسی خلق ترکمن ایران, سال سوم, شماره 28-29, تابستان 1370 – آلمان غربی.

⁸². Ахметхади Максуды, Шеригат буйрукларының топлумы, Ашгабат, 1992 й., 15 -сах.

3. Тарыхда түркмен халкының агзыбирлик философиясының процеслері, "Духовная культура в процессе национального возрождения Туркменистана", АНТ, Институт философия и права, /Тезисы докладов научно-теоретической конференции/, Ашгабат, "Ылым", 1994. стр. 86.- Овнук X.
4. Овнук, Хангелди, «Эйран түркменлериниң саз – сунгаты», "Дияр" журналы, 1995 й. № 7, 10 сах.
5. Магтымгулы Пырагы Эйраның тарыхы- эдеби чешмелеринде, Сборник Академия наука Туркменистана, Институт Истории им. Ш. Батырова. 1995 г. 8 сах.
6. Тарыхда түркмен халкының агзыбирлик философиясының процеслері. "Роль духовной культуры в процессе национального возрождения Туркменистана", Сборник Академия наук Туркменистана Институт философия и права, 1995 г. б сах. ...

Диссертацияның «АННОТАЦИЯСЫ»,

Язан: Д-р Курбанов Хандурды

ОВНУК, Хангелди Аразгелди оғлының кандидатлық иши “ЭЙРАН ТҮРКМЕНЛЕРИННЫҢ МЕДЕНИЙТИНИҢ ТАРЫХЫ (XIX-XX ғас.)” темасы боюнча болуп, ол Эйран Туркмен халкы барада активал ишленип, хөдүрленен ылмы ишdir.

Шу иш бир гириш, үч бап, нетиже в пейдаланылан эдебият списогындан ыбарат боляр.

Иш өз актуваллығы эсасында, проблеманы тақық дерңемеги билен, бир максады өңе тутуп ве barlagyў өзболушлығы билен хәсийетленийэр.



Бириңжи бап XIX – нжы асырың Эйран түркменлериниң язықы ве шахырларының эсерлериниң тарыхда галдыран ызлары барада гүррин гидйэр, Этрек-Гүрген Туркменлери бабатда Эйран, Хыва ве Рүссия дөвлетлериниң экспанциясының гүйчленмеги ве Туркменлерин олара гаршы алып баран гөрешлери.

XIX – асырың башларындан XX – асыр, дашары юртларадакы түркменлериниң эдебиятының анализлери.

Икинжи бапда Эйран Туркменлериниң II – нжи Жахан уршундан соң дөреден эдебияты – өвренелійэр. Бу бапда Эйран түркменлериниң сыйысы жемгыйетчилик шерталери барада анализ берилійэр. Бу болса, ишин хәзирки дөврин өсен эдебиятының процесслерини гөркезійэр.

Үчүнжи бапда парс поэзиасының чешмелери дерңелійэр. Гадымы парс эдебиятының, Магтыгулы Пырагының дөредижилигинде галдыран тәсирлери гөзден гечирилійэр. Парс поэзиясының ве онун дил ве элипбийе етирен тәсирлери.

Диссертацияның баглайықы бөлүмүнде, диссертантың өз газанан нетиженелери барада гысгача маглумат берійэр.

Текстиң [Оригинал Вариантыны Шу Ерден](#) Гөруп билерсиз!

Аннотация язан: Гол ..., 10. XII. 1995-КУРБАНОВ, Хандурды

Икинжи нешир: - ТОРОНТО 2015 - ОВНУК, Хангелди

آکادمی علوم ترکمنستان

انستیتو تاریخ تحت عنوان شاجا باطیراف

به منزله جزوه د سنتوپس

اونق، خانگلدى ارازگلدى او غلى

تاریخ فرهنگ ترکمن های ایران

(قرن 19-20/م، تا استقلال ترکمنستان)

بشماره کد تخصصی 07/00/02 – تاریخ وطن (تاریخ ترکمنستان)

آوتور فرات (خلاصه تر)
جهت اخذ درجه نامزدی علوم و دکترا

«چاپ اوّل» عشق آباد – 1995
«چاپ دوم» تورنتو - 2015

Authored by: Dr. Hangeldi Ownuk

Заказ № 1052

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашгабад, ул. Советских погранических, 92й

Диссертации по гуманитарным наукам:

<http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv#ixzz3KyD7LCS9>

"**EÝRAN TÜRKMENLERINIŇ MEDENIÝETINIŇ TARYHY (XIX-XX вв.)"**
**Tema boýunça dissertatsiýanyň awtoreferatynyň Latin-türkmen
elipbiýinde doly metni:**

**TÜRKMENISTAN YLYMLAR AKADEMIÝASY
Ş. BATYROW ADYNDAKY TARYH INSTITUTY**

Golýazma hökmünde

**EÝRAN TÜRKMENLERINIŇ
MEDENIÝETINIŇ TARYHY(XIX-XX aa.)**

Ownuk, Hangeldi Arazgeldi ogly

*Hünäri: 07.00.02 – WATAN TARYHY
(Türkmenistanyň Taryhy)*

Taryh ylymlarynyň kandidaty dien alymlyk
derejesini almak üçin ýazylan dissertatsiýanyň

A w t o r e f e r a t y

Ikinjî Neşir Toronto 2015

2015

Authored by: Dr. Hangeldi Ownuk

Заказ № 1052

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашгабад, ул. Советских погранических, 92 й

Гос. Почта: РГ6 0Л

История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.) Овнук, Хангелди Аразгелди оглы ВАК РФ 07.00.02 Стр. 22 из 22

816 ОД

ТУРКМЕНИСТАН ҮЛЫМЛАР АКАДЕМИЯСЫ
Ш. БАТЫРОВ АДЫНДАКЫ ТАРЫХ ИНСТИТУТЫ

Голязма хөкмүнде

ОВНУК Хангелди Аразгелди оглы

ЭИРАН ТУРКМЕНЛЕРИНИҢ МЕДЕНИЕТИНИҢ
ТАРЫХЫ

(XIX—XX а. — Түркменистаның гарашсызлығына чөнли)

Хүнәри 07.00.02 — Ватан тарыхы (Түркменистаның тарыхы)

Тарых ылымларының кандидаты дисен алымлык
дережесини алмак үчүн язылан диссертацияның

авторе фераты

АШГАБАТ — 1995 й.

Оригинал текст сохраняется в Архиве ВАК РФ

"**EÝRAN TÜRKMENLERINIŇ MEDENIYETINIŇ TARYHY (XIX-XX aa.)**"
Temasy boýunça dissertatsiýanyň awtoreferatynyň "Latin-türkmen"
elipbiýinde doly metni:

**TÜRKMENISTAN YLYMLAR AKADEMIÝASY
Ş. BATYROW ADYNDAKY TARYH INSTITUTY**

Golýazma hökmünde

OWNUK, Hangeldi Arazgeldi ogly

**EÝRAN TÜRKMENLERINIŇ MEDENIYETINIŇ
TARYHY**
(XIX-XX aa. Türkmenistanyň garaşsyzlygya çenli)

Hünäri: 07.00.02 – WATAN TARYHY
(Türkmenistan Taryhy)

**Taryh ylymlarynyň kandidaty we doktry diýen alymlyk
derejesini almak üçin ýazylan dissertatsiýanyň**

A w t o r e f e r a t y

**«Ikinji Neşir» - Toronto 2015
“Birinji Neşir” AŞGABAT— 1995 ý.**

Гос. Почта: РГ6 0Л
История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.) Овнук, Хангелди Аразгелди оглы ВАК РФ 07.00.02 Стр. 22 из 22

“EÝRAN TÜRKMENLERINIŇ MEDENIYETINIŇ TARYHY(XIX-XX aa.)”
ady bilen 1995-nji ýyl goralan dissertasiýon iş

Dr. Ownuk, H.: Şu iş Türkmenistan Ylymlar Akademiýasynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh Institutynda doktorlyk dissertasiýalaryny goramak boýunça ýöriteleşdirilen Sowetiň Mejlisinde goralýar. "VAK-BAK-ËAK-ÝAK ("Высшая Аттестационная Комиссия" ýa-da, "Ýokary Attestassýon Komissiýa")"-dan berilen iş hünäri Kodi (şifiri): 07.00.02.

İş 1991-nji ýyldan başlanyp, 1995-njy ýylyň Dekabr aýynyň II ýarymynda, Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasynyň Taryh Institutynyň, ýöriteleşdirilen Ýokary Ylmy Sowetiniň agzalary, hormatly jenaplar:

- Türkmenistanyň akademigi professor **Myrat Annanepesowiň** ylmy ýolbaşçylygynda, Türkmenistanyň ylymlar Akademyasynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh Institutynyň direktori hem Türkmenistan Ylymlar Akademýasynyň Habarçy (корреспондент) agzasy, **Atamammedov Nury Weliyewiçing** direktorlig hem ýobaşçylygynda,
- Türkmenistanyň Bilim Ministry we Türkmenistan Ylymlar Akademyasynyň Ýokary Attestatsion Komissiyasynyň ýolbaşçy agzasy **Karaýew⁸³** Erjepdurdy Karaýewiçin alyp barmagynda,

- Resmi opponentler:

- Uzbegistan SSR-iň Ylymlar akademiýasynyň Taryh Institutyndan, taryh ylymlarynyň doktory hem Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň akademigi, professor **Jykyýew, Ata Jykyýewiç**,
- Türkmenistan Ylymlar akalemiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we Edebiyat Institutynydan filologiya ylymlarynyň kandidaty **Nurbadow, Kasym**,

... we Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Ýokary Ylmy Sowetiniň agzalary hemde, ýörite syn beriji daşky gurama hökmünde: Magtymguly adyndaky Türkmen Döwlet uniwersitetiniň “**Türkmenistan Taryhy kafederasy**”, şeýle hem beýleki alymlar;

⁸³. КАРАЕВ Реджеппурды - [..1936 - ...] - Родился в г. Кизиларвате, ныне Балканского велаята.

С 1958 директор сельской школы., В 1959-65. инструктор, зав. отделом пропаганды и агитации Ташаузского, обкома КПТ, в аппарате ЦК ЛКСМТ., В 1965-68 лектор Ашхабадского горкома КПТ, директор вечернего ун-та марксизма-ленинизма., В 1968-72 секретарь Ашхабадского РК КПТ., В 1972-81 первый Зам. председателя правления общества "Знание" ТССР., В 1981-88 зав. отделом пропаганды и агитации ЦК КПТ., В 1988-93 ректор АПИРЯИЛ им.Азади., С 1993 - зам. директора Туркменского филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС., Д-р. истор. наук, проф-р. Депутат Меджлиса., С 1990 Председатель Комитета по межнациональным отношениям ВС ТССР., С мая 1993 министр образования., Со втор. пол. 90-х отстранен от гос. работы., В наст. вр. - преподаватель в турецком ун-те (г.Ашхабад).

-Türkmenistanyň filologiya we edebiýat ylymlarynyň professory **Nurmuhammet Aşyrpur Meredow**,

-Eýran Türkmenleriniň milli-dini ýolbaşçysy **Welimuhammet ahun Arzaneş**, hem-de, geljekde doly habaryny beriljek beýleki çagyrylan alymlar we mihmanlaryň çykyşlary hem huzurlarynda;

-Türkmenistan Ylymlar akademyýasynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh Institutynyň ylmy işgäri saýskatel **Hangeldi Ownuk Arazgeldi ogly** tarapyndan ylymlaryň kandidaty diýen alymlyk derejesini almak üçin goraldy.

İş Türkmenistan Ylymlar akademyýasynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh Institutynyň doktorlyk dissertassiýalaryny goramak boýunça ýöriteleşdirilen sowetiniň mejlisinde goralyar.

Adresi: 744000, Aşgabat ş., Görogly köç., 15.

Dissertassiýa bilen Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Merkezi ylmy kitaphanasynدا tanyşmak bolar.

Dissertassiýnyň awtoreferaty 1995-nji ýylyň “10” Noýabr. – da, **Ýokary Attestassion Kommissiýa** iberildi.⁸⁴

TÜRKMENISTAN YLYMLAR AKADEMIÝASY AŞGABAT – 1995 ýyl.

⁸⁴. Гос. Почта: РГБ ОЛ

Original awtoreferatyň düzümündäki berilen metn esasynda:

Iş Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh Institutynda ýerine ýetirildi.

Ylmy ýolbaşçylar:

Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň akademigi, professor **Annanepesow Myrat Annanepesowiç**,

Resmi opponentler:

Taryh ylymlarynyň doktory, Türkmenistan ylymlar Akademiýasynyň Akademigi, **Jikiew Ata Jikiewiç**

Filologiya ylymlarynyň kandidaty **Kasym Nurbadow**

Ýörite syn beriji daşky gurama – Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet Uniwersitetiniň “**Türkmenistan Taryhy kafederasy**”,

Iş 1995 – nji ýylyň “II – nji ýarymynda” sagat “15.00” – da,

Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh Institutynyň doktorlyk dissertatsiyalaryny goramak boýunça ýöriteleşdirilen Sowetiniň mejlisinde goralýar.

Adres: 74400, Aşgabat ş., Gogol köç., 15.⁸⁵

Dissertatsiya bilen Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň merkezi kitaşhanasynda tanyşmak bolar.

Awtoreferat 1995-nji ýylyň “10” noýabr – iberildi.

Ýöriteleşdirilen sowetiň alym sekterty,

Taryh ylymlarynyň kandidaty gol(K...) **G. A. GARAJAÝEWA**

⁸⁵. Şu köçämiziň ady Sowet döwrüde “Gogol” soň “Görogly”, Türkmenistan Bitaraplyk statusyny alynandan beýlæk, “Bitaraplyk 15” bolup galdy.

IŞIŇ YLMY HÄSİYETNAMASY

Tema ylmy taýdan garamagyň zerurlygy: Ýüz ýyl agdygyrak wagt bări Russiaý, soňra SSSR-iň höküm süren döwründe Türkmenistan, bilen Eýran türkmenleriniň arasynda agyr üzňelik emele geldi. Şol döwürlerde umumy jahan syýasatynda keseki ýerlerini köpräk basyp almak ýoly bilen gidilen hökümet syýasatlary milleti, hat-da maşgalany biri-birinden aýyrdy. Netijede bolsa, dogan-dogandan habarsyz ýaşap, olar aýrylyşyp gitdiler.

XIX asyryň ikinji ýarymynda rus imperiýasynyň Orta Aziýany basyp almagy bilen kenar ýaka türkmenleriniň arasynda başlanan wakalar soňra türkmenleriň iki döwletiň öz aralarynda bölünmegine sezewar etdi. Günorta Türkmenistanyň ep-esli bölegi Eýrana tabyn edildi.

Etregiň günorta territoriýasynda yerleşyän Deşt-i Gürgen, ýagny Türkmensähra ilerde Elburs daglarynyň jeňnellik eteklerine hem Gündogar çünküne çenli dowam edip, Gündogar serhedi bolsa, Horasanyň daglyklaryna çenli⁸⁶ baryp ýetýär. “San boýunça biziň elimizdäki bar bolan maglumata görä, 1976 -njy ýyla çenli Eýranda, 20-mۇň kwadrat kilometer meýdany bilen bir ýarym/1.5/million arassa türkmen ýasaýar.”⁸⁷

1804-1881-nji ýyllarda Rus-Eýran çaknyşyklarynyň netijesinde, Eýranyň Gajarlar dinastiýasynyň patşalygy bilen Russýa patşalygynyň arasynda serhet çekmek meselesinde şertnama baglaşylmak, zeruryeti ýüze çykýar. Şol esasda “Gülüstan”, “Türkmençaý”, “Ahal-Teke” hem-de, “Güljemal han” diýlip atlandyrylan şertnamalarda Eýran patşalyklary bilen Russiya patşalygynyň arasynda serhetleri anyklamak we çekmek taýýar edilýär. Häzirki özbaşdak Türkmenistan bilen serheden aňynda galan Türkmensähranyň demirgazyk serhetleri hem şol şertnama esasynda taýýarlanan araçák bolup galýar. Rus patşalygy ýykylyp, SSSR döredilenden soň hem bu araçák önküliginde galdyrylyar.

Görnüp duran faktlar boýunça türkmenler (Türkmenistan) bilen Eýran patşalygynyň araçagini häzirki Etrek derýasyndan däl-de, eýsem ondan 70 kilometr ilerde, Gürgen derýasynyň aňyry çäginden hem-de, Elburs daglarynyň gerisinden geçmelidir. Rus syýahatçysy G. S. Karelín 1839-njy ýylда bu barada şeýle ýazýar: “Türkmenleriň ýomut taýpasy Garasuw, Gürgen we Etrek derýalarynyň suwlary bilen suwarylýan hasylly

⁸⁶. نصرالله کسرائیان و زبیبا عرشی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "سگه"، تهران – سال 1370/ش.، مطابق با 1991/م، ص. 25

⁸⁷. Логашова Б., "Туркмени Ирана", "Туркменистан сегодня", № 3, Ашхабад - 1992 г.,

* - بى بى رابعه لرگاشوا، نویسنده کتاب "ترکمنهای ایران"، ترجمه سیرووس ایزدی؛ حسین تحولی- نسخه اصلی: زبان روسي – انتشارات "دانش"، مسکو - سال ۱۹۷۶. در سالهای اشتغال نویسنده این سطور، در ایام حضور ایشان در پژوهشکده، اوقاتی را در مصاحبت با وی مى نشستیم و از آخرین دستاوردهای موضوع تحقیقاتی وی نت برداری میکردیم (آکادمی علوم ترکمنستان، سالهای 1990-1994).

ýerlerde oturýarlar. Garasuw derýasy ýomutlary Eýrandan bölýär, astrabatlylar hem ony hakyky araçäk hasap edýärler. Sebäbi Garasuwyň sag kenarynda ýekeje-de, pars obasy ýok”.⁸⁸ Emma Eýran patyşalary iňlisleriň goldamagy bilen serhedi Etrekden çekmegi başardylar.

1978-nji ýylda Eýranda ýasaýan halklar imperialisme garşı azatlyk we demokratya ugrundaky göreše galkynýarlar. Muhammet Rza Pahlewiniň merkezleşdirilen hukumetine garşı dürli demonstrasiýalaryň möwç urmagy bilen, Eýran Türkmenleriniň arasynda hem depelenen hukugy gaýtaryp almak ugrunda adalatlyl hereketler we syýasy güýcler ýüze çykýar. 1979-njy ýylda Eýranyň Pahlewiler patyşalygynyň şasy ýykylyp, Eýran Amerikanyň imperialistik ekspluatassiýsyndan azat bolýar. Şol döwürde türkmenleriň öz ykbalyň özüň çözme, elden gidirilen ýer, suw, medeni hem syýasy hukugyny gaýtaryp almak hakdaky pikirleri we hereketleri taryhda ýene bir gezek ör boýuna galýar. Şonuň bilen birlikde, halky türkmen dilinde sowatly etmek işi hem täzededen güýjeýär. “Oba şuralaryny, daýhanlar şuralaryny döretmeli!”, “Elden giden ýerleri gaýtadan almak gerek!”, “Okuw gerek!”, “Täze elipbiý gerek!”, “Türkmençe mekdep gerek!”, diýlen şygarlar bilen köcelerde demonstrassiýa hereketleri güýjap başlaýar.

1980-nji ýylyň başında türkmenler täzededen güýç alan dini fundamental guramalar bilen Kümmet-Kowus şäherindäki bolup geçen çaknyşykda ýene bir gezek özbaşdak awtonomiýa berilmegini talap edýärler.

Göreş netijesiz bolmaýar. Şol döwürde Eýran türkmenleriniň talap edip alan awtonomiýasy bir ýıldan gowurak wagt dowam etdi. Ähli ýer, suw, ekerançylyk /umumy ykdysadyýet/, medeni reformalar türkmenleriniň merkezleşdirilen “Sytad”⁸⁹ guramasynyň tagallasy bilen ýoriteleşdirildi.

Şol döredilen sowet guramalaryny /Oba soweti, daýhanlar soweti/ Eýran döwleti doly aýyryp, ýok edip bilmedi. Ýöne onuň adyny “Şuraý-i İslami (شورای اسلامی) diýip üýtgetdiler.

Şeýlelikde, şol döwürde türkmen intelligensiýasynyň esasy eden hyzmaty Eýrandaky türkmen halkyna we onuň milli wezipesi hökmünde Şura sistemasyny ýoriteleşdirip bildiler. Şol sistema bolsa, henize çenli dowam edip gelýär. Emma ony döredenler bolsa, täze güýç alan hukumet tarapyndan tutulyp, atylyp öldürildi ýa-da, türmä basyldy-da, passiwləşdiler, birnäçesi daşary ýurtlara emigrassiýa gitmäge mejbur boldular.

⁸⁸. "Русско-Туркменские отношения в XVIII-XIX вв.", С6. арх., док-ов., Ашгабад, 1963, с. 304.

⁸⁹. Şol döwürde Eýran turkmenleriniň Şura awtonomiýa hukumetiniň we daýhanlar hem oba şurasynyň merkezi edarasynyň atlandyrylşy.

Bu mesele öz gezeginde taryhda yz galdyran uly waka diýip hasaplanýar. Ol wakalar dürli ylmy işlerde we makalalarda, belli-belli žurnal hem gazet sahypalarynda öz beýanyny tapdy. Ol häzirki döwre çenli ylmy-barlag geçirilmäge we şol döwür barada pikir ýöretmäge esas bolup durýar. Ýöne ol faktlar biziň türkmen dilimizde we ýerli metbugatlarymyzdä giňişleyin öwrenilmändir.

XIX asyrda türkmen halkynyň ylma, bilime garaýyşy barada ýazylan işlerde görkezilişi ýaly, ol asyryň birinji ýarymy hakda A. Borns şeýle diýýär: “Türkmenlerde metjit ýok. Olar namazlaryny gara öýde ýa-da açyk ýalazy ýerde okáýarlar. Olaryň mollasynyň sany kän däl, ruhanylara umuman, az hormat goýulýar”.⁹⁰

Eýran türkmenleri syýasy we ykdysady babatda Eýran imperializmine bakna bolsalar-
da, ruhy taýdan özygyýarlylygyny hem milliligini hiç babatda ýitirmändirler. Türkmen
edebiýatynyň we sungatynyň bay bazasy dürli milli sütemleriň we kemsidilmeleriň
garşysyna ýan bermedi. Kä halatlarda ýitip gitmäge çenli mejbury ýagdaýy başdan
geçiren bu milli medeniýet halkyň ruhunda mäkäm orun alyp, öz örñäp –ösmegini
dowam etdirdi. Bu günüki gün şol ruhy medeniýet nesilleriň aňynda dowam edýär.
Şeýlelik bilen Eýran türkmenleriniň arasynda köneden gönezlenen, täzeden bezelen ruhy
medeniýet – edebiýat we sungat ýaşap, ösüp gelýär.

PROBLEMANÝŇ ÖWRENILIŞ DEREJESİ:

Biz şu işimizde dürli çeper edebiýat we taryhy çeşmeleri peýdalandyk. Elbetde, bu
ýerde esasy pikir umuman edebiýatyň üsti bilen, taryhy wakalary beýan etmeklige
gönükdirilýär. Şonuň üçin temanyň iň çuň yzarlaýan maksady XIX asyrdan, ta
Türkmenistanyň Garaşsyzlygyna çenli döwür içindäki, Eýran türkmenleriň geografiki we
jemgyýetçilik ýagdaýlaryny görkezmekden ugur alynýar.

Şol maksadyň esasynda ençeme alymlaryň dürli dillerde ýazylan eserlerini
peýdalandyk. Olar, umuman dört-bäs dile bölünip, hususan türkmen, rus, pars we iňlis
dillerindäki çeşmelerden ybaratdyr.

Bu çeşmeler Eýran türkmenleri barada haýsy ideologiki esasda ýazylandygyna
garamazdan, awtor üçin anyk meseledir. Sebäbi her bir eseriň haýsy döwür, sistema hem
jemgyýetçilik bilen baglanşyklydygyny bilmek, üns beren adam üçin mälim meseleleriň
biridir. Biz Türkmenistanyň Sowet döwründäki ýazyjy we alymlarynyň işlän ylmy
işlerini, olaryň öňe süren ideýalaryny häzirki Garaşsyzlyk döwri hem Oktýabr
rewolýussiýasyndan öňki edilen işler bilen deňeşdirenímizde, olaryň biri-birinden
tapawutly bomagy tebigy bir zatdyr.

⁹⁰ . A. Борнс, “Путешествие в Бухару”, Москва, 1863 г., Т. 3. Стр. 83.

Éýran ýazyjy we alymlary barada hem 1975 – 1982-nji ýyllaryň özgerişlerinden öňki ideýalary bilen, ondan soňky ideyalary örän tapawutlanýar. Elbetde, Éýran barada soňky 50 ýyllykdan bări umuy sistemany göz öňünde tutsak, ýazyjy we alymlaryň işlerinde ideýa tazeligi örän çäklidir. ýöne bu topar progressiwe hem demokratik ideýa ündeýän alymlaryň we yazyjlaryň yörenen aýry-aýry pikiri bu topara girmeyär. Sebäbi ol ösen düşunjeli gatlak nesilden-nesle geçip duran hemişelik ideýalar bolan humanizm, sosializm we jemgyýetçiliğiň pikirini goldamak ýaly adalatly ideyalary ündeýärler. Şeýle yagdaýlary buržuaz-biorokratik hökümet sistemalary berk gysaçda saklap, olaryň eserleri seýrek neşir bolup, köplenç sisteme tabyn bolanlaryň eserleri el-ýüzde bolýar. Mysal üçin, pars çeşmeleriniň biri Asadullah Moyiniň "Éýran türkmenleri" baradaky «Gürgensähra geografiýasy we geografiki taryhy /جغرافیا و جغرافیای تاریخی دشت گرگان/» atly eserinde, onuň alyp barýan ideýalaryny umuman göz öňüne tutanymyzda, şol döwür türkmenleri barada beren maglumatlaryny hakykatyň hatyrasyna peýdalanmagymyz gerek. Ýogsam bolmasa, bu eseriň bir ýerinde: - "... türkmen garakçylarynyň garşysyna göreşen Mazandaran we Gilan welaýatlarynyň birnäçe tüpeňçi feodallaryny" ýatlap geçýär. Elbetde, biz üçin ol türkmenler "garakçy" däl-de, eýsem Etrek - Gürgen boýundaky erkin yaşap yören maldar we çarwadar türkmenleridir. Emma bu çarwadar türkmenleri öz güneşe goýulmadypy, wagt-wagt üstlerine dökülip duran Éýran feodallarynyň talańçylykly cozuşlary bize taryhdan mälimdir. Biz - türkmen alymlary şol eserlerde hakykatyň çöwre ýüzüni görüp bilmeli, emma pars alymlary üçin ol türkmenleri basyp ýatyran gahryman hökmünde görkezilýär.

Şeýle-de, şoňa meňzeş A. Sarlynyň "ترکستان در تاریخ" /Taryhda Türküstan/ atly eserinde hem kähalatlarda anyk taryhy wakalara, ylmy faktlara gapma-garşylykly gelýän garaýışlar esasynda analiz berilýär.

Beýleki bir ýagdaýda sowet döwründäki şarksynaslaryň işlerinde hem Eýran türkmenleri we olaryň garaşsyzlyk ugrundaky alyp baran göreşleri barada nädogry garaýışlar aýdypydyrlar. Muňa garamazdan, hiç bir syýasy matlaba gulluk etmän, käbirleri dogry we hakyky ylmy derňewi geçiripdirler. Olaryň her haýsy öz derejesinde ähmiyetlidir. Mysal üçin; I. A. Ýusubowyň eseri bilen X. Ataewiň işinde Eýran türkmenlerine garaýışlar tapawutlanyp gidyär. Eger I. A. Ýusubow we A. Oraztaganow ýoldaşlar Eýrandaky türkmenleriň süteme garşy göreşlerine "prowokatiw" we "reaksion" -diyip häsiýetnama beren bolsalar; X. Atayew oňa "progressiw" we "Halk Azat edijilik" hereketi diýip, dogry analiz beripdir.

Ýokarda bellenilip geçen pars dilinde seýrek çykan işleriň hatarynda "تاریخ سی ساله" /Eýranyň otuz ýyllyk taryhy/ ایران ۱۹۶۸-۱۹۷۹ نئىچىسىنلىك تارىخى/ ýaly şoňa meňzeş eserlerden giň peýdalanyldy. Ol 1968-1979-njy ýyllardaky sosiýal demokratik hereketleriň täsirinde "Fedaeian" atly

markisistik guramanyň bellı teoriýaçysy B. Jezeniniň işlän rewolýusýa hakdaky tezisidir. Şonuň ýaly eserler şol döwürde gizlin halatlarda işlenilip çap edileni üçin olaryň neşir bolan ýeri we senesi näbelli bolup galýar.

İşde köp peýdalanylan çeşmeleriň birnäçesi Ýewropadaky pars-türkmen dilinde çykan Eýran türkmenleriniň syýasy, medeni guramasyna degişli "Eýran Türkmenistany"; "Il güjji", "Täze Ýol" ýaly gazetler we žurnallardyr. Olarda çap bolýan ylmy materiallar progressiw alymlaryň işlerini hemme taraplaýyn analizleýän ylmy makalalar hem maglumatlardyr. Bu gazet-žurnallar köp möçberde däl-de, seýrek tiražda çykyp, nähilem bolsa biziň elimize gelip gowuşýar.

Häzirki döwürde Eýran jemgyyetçilik şartlarında syýasy, ykdysady pozisiýada, dürli üýtgeşmeleri başdan geçiriyär. Käbir şartlerde halkyň progressiwe, syýasy we jemgyetçilik hereketleri demokrátik gazýet-jurnallaryň çykmagyna sebäp bolyar. Emma şonuň ýaly gazýet-jurnallar yzygiderli çykmaga mümkünçilik tapman, esassyz sebäplere görä, olaryň öni alynyar.

Şolaryň arasynda azerbaýjan we türkmen dilinde 4-5 sana çenli dowam eden "Ýol", "Durmuş", "Ak Ýol" ýaly žurnallary Garaşsyz Türkmenistanyň ylmy merkezlerine çenli gelip ýetdi. Olardaky bar bolan maglumatlar Eýran türkmenleriniň häzirki döwürde ýaş ýazyjydyr - şahyrlarynyň hem sungatçylarynyň işlerini görkezýardi. Gynansak-da, dowam edýän resmi syýasat gysga wagtyň dowamynda şonuň ýaly progressiw işlerin ýoguna çykýar. Bu ýagdaylar bolsa Eýranda dowam edip duran umum syýasy, jemgyetçilik babatdaky krizisleri görkezýär.

Şeýla çeper edebiýatlar soňky 7-8 ýyllykda türkmenleriň taryhy, etnografiýasy, çeper edebiýaty we ene dili baradaky ýazylan eserleri köpcülige yetirip başladylar. Mysal üçin, türkmen dilinde çykan "Goşgy ýygynsy" / "مجموعه شعر" / "Sawçy" ady bilen şahyr Setdar Sawgydan, Mämmetra Begdili /Bekdil/ diýen awtorlaryň "Eýran türkmenleri" /"ترکمنهای ایران"/ atly işine, dr. Jäwad Heýatiň "Türki şiweleriniň we dilleriniň taryhy", Z. Arşy we N. Kasraieianyň albom görnüşindäki 30 sahypalyk girişi bilen başlanýan "Eýran türkmenleri" /"تاریخ ترکمنستان"/, A. Sarlynyň "Türkmenistanyň taryhy" /"تاریخ ترکمنهای ایران"/, diýen işlerine we "Magtymguly Pyragynyň parsi diline terjime bolan eserleri" ... ýaly täzece işlenen işlere duş geldik. Elbetde, olaryň köp bölegini ulansak-da, soňky çykanlaryny wagtyň gysgalgyy zerařy peýdalanmaga mümkünçilik tapyp bilmedik.

Iňlis dilindäki parsi diline terjime bolan hem terjime bolmadyk çeşmelerden ýeterlikli mukdarda peýdalandyk. A. Wamberiniň Parsi dilinde çykan "Ýalynçy (Aldawçy) سیاحت درویشی دروغین در خانات آسیایی" /«

1851-1836 -nji ýyllarda Aşyrada-da ruslar bilen bile bolan iňlisleriň wekili Lady Şeliň "Yatlama" / خاطرات / atly syýahatnamasy, S. Saýksiň "Eýran taryhy", A. H. Mahdewiniň "Eýranyň daşary yurtlar bilen aragatnaşygy" / تاریخ روابط خارجی ایران / atly işi, K. Dogobinonyň "Türkmenler bilen söweş" / جنگ با تركمنها / roman görnüşindäki eseri, ... ýene şoňa meňzeş edebiýatlar we taryhy çeşmelerden peýdalanyldy.

DISSERTATSIÝANYŇ MAKSADY we WEZIPESI:

Durmuşda bolup geçýän wakalaryň haçan we nirede bolandygyny beýan etmek taryhyň esasy wezipesi bolsa, çeper edebiýatyň baş wezipesi şol, bolup geçýän taryhy wakalaryň nähili bolandygyny, ahwalatyny çeper serişdeler arkaly görkezmekden ybaratdyr. Şeýlelikde, şol bir wakanyň beýan ediliş usulynda belli bir derejede tapawutu bolsa-da, mazmun taýyndan gaty bir üznelik bolmandyr. Netijede, taryhyň berýän maglumaty esasynda çeper edebiýat döreyär. Muňa ähli klassyk şahyrlarymyzyň, şeýle hem XIX asyryň ikinji ýarymyndaky ýaşan edebiýat wekilleriniň eserleri-de, şayatlyk edýär.

Mälim bolşy ýaly, klassyklarymyzyň döredijiligi her bir döwürde jemgyýetiň durmuşy bilen berk baglanyşkly bolupdyr.

Olar belli bir taryhy wakany beýan etmek arkaly, türkmen edebiýatyny ideýa mazmun taýdan baýlaşdyrypdyrlar we halkyň durmuşyny, hal ýagdaýyny doğruçyl açyp görkezipdirler. Durmuşda yaşap geçen taryhy şahslaryň we olar bilen dahylly taryhy wakalaryň esasynda döredilen şol çeper eserler we halk arasında yaýran rowaýatlar şeýle hem beýleki görnüşdäki halk döredijilik eserleri edebiýata we taryhymyza goşant goşupdyr.

Taryhda jemgyýetçilik şertlerine laýyklykda ýüze çykýan wakalar döwrüň spessifikasi aýratynlygyna degişli bolup, özüne mahsus bolan ol haýsydyr bir medeniýeti döredyär. Şol medeniýet döwrüň öňe gitmegine hem-de öz gezeginde ep-esli taryhy wakalaryň ýüze çykmagyna sebäp bolup duryar. Taryh şeýle bir giň düşünje bolany üçin, her bir adam öz işini belli bir zaman, belli-belli döwürler boýunça kesitleyär hem-de belli-belli aýratynlyklara, etaplara degişli takyk öz pikirini aýdyp bilyär.

Biziň işimiz esasan XIX asyryň ikinji ýarymyndan XX asyryň aýaklaryna çenli Eýranda ýasaýan türkmenleriň edebiýat, medeni hem taryhy ýagdaýlaryny açyp görkezmekden ybaratdyr. İşde çeper edebiýat bilen taryhyň aýrylmaz baglanyşygy nazarda tutulyp, şol taryhy wakalaryň esasynda döredilen şygylardyr hekaýalaryň we rowaýatlaryň üsti bilen halkyň ýadynda galan möhüm taryhy wakalar utgasçdyrylyp beýan edilýär.

Eýran türkmenleriniň XX asyryň birinji ýarymynyndaky edebiýat ýagdaýy babatda ony durgunlyk döwri hökmünde häsietlendirmek maksada laýyk geler. Ol döwürde edebi hereketler örän pes, kähalatlarda çeper edebiýat döremändir, diýmäge esas döredipdir. Netijede, ol döwür Eýran türkmenleriniň taryhynda "**Edebiyat senediniň yitirilen pursady**" diýip atlandyrylyar.

XX asyryň başlarynda dünýä dabarası dolan Orsyetdäki buržuaz-demokratik tolgunyşyk hem-de ondan soňra bolup geçen döwlet agdarylyşygy şertlerinde jemgyyetçiliğiň klassyky edebiýata bolan garaýşy ikä bölünýär. Häzirki döwür Eýranda dini fundamentalist hökümdarlaryň şertlerinde, soňky bolup geçen wakalaryň esasynda çeper edebiýata bolan garaýış eýyäm üç saha bölünip gidyär.

Jemgyyetde bolup geçyän göreşden çeper edebiýat çetde durup bilmändir. Ol haýsy hem bolsa bir ideologiyanyň ötgür ýaragy hökmünde öz synpyna hyzmat edipdir. Ine, şonuň üçin hem her iki medeniýetde iki hilli progressiw hem-de, reaksiyon medeniýetiň bardygyny ýatdan çykarmak bolmaz.

Şunlukda bu ýagdaýy göz öňünde tutup, Eýranyň häzirki şertlerinde öňe sürülyän ideýalyryň diňe iki görnüşde däl-de, eýsem üç häsiýetlidigini bellemek gerek. Ol üç gözbaşdan öz akabasyny alýan eserleriň mazmunyna biz şu işimizde düýpli seredip geçdik.

Işıň dowamynda Magtymgulnyň döredijilik ýolunyň gözbaşy we Eýranyň gadымy edebi çeşmeleriniň onuň döredijiligine ýetiren täsirleri ýörite görkezilýär. Beýik Magtymguly Pyragynyň döredijilik älemi Ferdowsi, Ga'any, Sa'ady, Hafiz, ... ýaly Gündogaryň parasatly adamlarynyň hatarynda durýandygy ýörite seljerildi.

Häzirki döwürde poeziya ýolunda, "ak goşgynyň" emele gelip, öz täsirini türkmen şahyrlaryna-da ýetirendigi, bellidir. Türkmen dilinde "ak goşgynyň" yörgünlü bolup ugramagy netijesinde, şahyryň aňyndaky bolup geçyän real pikirlerini erkin, giňişleýin aýtmaga mümkünçilik ýüze çykýar. Munda goşgynyň çeperçilik derejesi birneme gowşak bolsa-da, ol pikir aňlatmak jähetden giň mümkünçilige eýe bolýar. Pikir bu formada açyk hem giň gerim alyar, takyklıga ýardam edýär.

Eýran türkmenleriniň ýazuwlý ene dili barada aýratyn pikir yöredilip, işde Eýranda merkezleşdirilen umumy türkmen dili babatda ýörite okuwyň gerekdigi, zerurlyk hökmünde bellenilýär.

Eýran çäklerinde türkmen elipbiy barada dürli taslamalar öňe sürülyär. Emma olaryň hiç birisi henize čenli ýol alman gelýär. Her kim özüče arap-pars hatynda ýazýar. Bu belli

derejede kynçylyk döredýär. Yöne soňky döwürde Eýran çäklerinde wagtláýnça "parsça-türkmençe" elipbiýi ulanylsa-da, geljekde latin elipbiýine geçmek umumy pikir hökmünde ýörgünlidir.

Işıň dowamynda saz sungaty barada hem durulyp geçilýär. Eýran türkmenleriniň arasynda türkmen milli saz sungaty gadymyýetden bări öz ýol-ýodasyny ýitirmän, häzirki döwre čenli ýaşamagyny dowam etdirip gelýändigi aýdylýar. Ol dürli ylmy faktlaryň üsti bilen analizlenýär. Eýranda türkmenleriň bu enaýy sungaty dürli päsgelçilige garamazdan, öz ösüş basgaňçaklaryny tebigy halatda başdan geçirip gaýdypdyr. Oňa Türkmenistan döwletiniň radio merkezinden efire goýberilýän sazly gepleşikler milli saz sungatyna öz täsirini ýetirip durupdyr. Netijede, Eýran türkmenleriniň arasynda saz sungaty umumy türkmen häsiýetine eyedir.

Işde häzirki zaman Eýran türkmenleriniň umumy medeniýetiniň kiçi göwrümini görkezmäge synanşyldy. Garaşsyz Türkmenistan döwletiniň durmuşa geçip duran "Milli Galkynyş syýasaty" döwründe, biziň bu işimiz dünyä türkmenlerini tanamakda, olar bilen ýakyn aragatnaşyk saklamakda, bu ugurdañ gzyzkylanýan jemgyýetçilige azda-kände ýardam bolar diýip umyt edýäris.

ISIŇ YLMY TÄZELIGI:

Işıň giňişleýin ylmy materiallar we statistiki maglumatlar arkaly alnyp gidilenini we täze döwürde /XX asyr/ soňky iki azat ediş halk hereketiniň analizi hem-de çeper edebiýat arkaly taryhy wakalaryň beýny işıň täzeligini görkezýär. Umuman aýdanymyzda, bu işi Eýran türkmenleriniň hal-ýagdaýyny öz içinde ýşap ýazmaklyk awtora miesser etdi. Eýran türkmenleriniň edebi, taryhy, syýasy we medeni durmuşy ilkinji gezek şeýle kämil görnüşinde ylmy nukdaý nazardan öz içinde ýaşap geleniň garaýsy bilen öwrenilýär. İşde şu wagta čenli ylmy barлага sezewar edilmedik meseleler, 1924-1979-njy ýyllardan progressiw hereketiň halka täsir edişi, ülkäniň öz il-ýurduny söýyän intelligensiýsynyň syýsy-jemgyýetçilik ýagdaýynda bolup geçýän özgerişlikler, syýasy-jemgyýetçilik hereketiniň kähalatlarda güýçlenmegi we Milli gozgalaňlaryň barlag etmegi ylmy taýdan öwrenilýär. İşde getirilen dokumentleriň we materiallaryň köpüsü ilkinji gezek jemgyýetçilige äsigär edilýär.

DISSERTASIÝANYŇ HRONOLOGIK ÇÄKLERİ:

Bu ylmy işde wakalar umuman XIX asyrdan başlap, esasan Türkmenistanyň Garaşsyzlygyna čenli döwre gelip ýetyär. Bu aralykda bolup geçýän wakalar dürli çeper edebiýat we taryhy faktlar arkaly haýsy ýyllarda nähili wakalaryň ýuze çykandygyny analizläp geçýär. Elbetde, bu wakalar 1916-1924-nji ýyllara čenli Günorta-Günbatar Türkmenistany umumy ýagdaýda öz içine alýar. Emma şol ýyllardan soň serhet meselesi

juda berkidilip, Günorta-Günbatar Türkmenistanyň ýarysy Eýrana tabyn edilenden beýlæk, hususan Eýran türkmenleriniň hal-ýagdaýlaryny görkezmeklik nazara alynýar.

Işiň dowamynda 1979-njy ýyldaky Eýran patyşalygynyň garşysyna umumy demokratiki görevi netijesinde, türkmenleriň bir ýyllap Sowet (Şura) Awtonomy hukugyny gazanmagy we şol esasda Şura guramalarynyň berkidilmegi ýaly wakalara gelip ýetdi. Şol döwürde Eýran fundamentalistleriniň Amerikan sistemasynda gurlan Eýranyň harby goşun güýçleri giňden peýdalanylyp, Türkmensährada Sowet Awtonomiýasyny tozduryp, türkmenleriň öndebarlyjy syýasy işgärlerini tutup türmä basdy, atyp öldürdi ýa-da olaryň köpüsiniň emigrasiýa gitmegine sebäp boldy. Bu ýagdaý çeper edebiýatda hem ylmy populýar makalalarda doly beýan edilýär. Şol döwrüň wakalary Türkmenistan döwletiniň garaşsyzlygyny alan wagta čenli öwrenilýär.

DISSERTASIÝANYŇ PRAKTIKI ÄHMIÝETI:

Işde ulanylan dokumentler we köp sanly maglumatlar Türkmenistanyň taryhy ýazylanda hem-de, daşary ýurt türkmenleri barada, hususan Eýran türkmenleriniň taryhy ykbalyny görkezmekde mekdep okuwçylary hem ýokary bilim talyplary üçin, ýurduň taryhy boýunça okuw kitaplary we gollanmalary ýazylanda ylmy çeşme hökmünde peýdalanyp bolar. Şeýle hem türkmen edebiýatynyň täze taryhy öwrenilende, Türkmenistanyň çäginden daşarda ýasaýan, hususanam Eýran türkmenleriniň döreden çeper edebiýaty hem sungaty barada ylmy maglumat hökmünde peýdalanylyp bilner.

DISSERTASIÝANYŇ BARLANYŞY:

İş Türkmenistan Ylymlar Akademiýsynyň Ş. Batyrow adyndaky Taryh institutynda ara alynyp maslahatlaşyldy we jemgyyet öňünde goramaga hödürlenildi. Dissertasiýanyň esasy mazmuny we netijeleri çap bolan birnäçe makalalarda öz beýanyny tapdy.

DISSERTASIÝANYŇ STRUKTURASY:

Ol önde goýlan wezipä laýyklykda kesgitlenildi. İş girişden, üç bapdan, jemlemeden we peýdalanylan edebiýatlaryň hem-de, çeşmeleriň düzüminden ybarattdyr.

DISSERTASIÝANYŇ MAZMUNY:

Dissertasiýanyň girişinde şu temanyň işlenmeginiň zerurlygy onuň işleniş derejesi, onuň esasy maksatlary we awtoryň barlag geçirirende önde goýan anyk wezipeleri, işiň ylmy täzeligi, onuň hronologiki çygry, ulanylan çeşmeler bazasy, işiň praktiki ähmiýeti barada aýdylýar. Ylmy barlagyň metodologiyasy we teoretiki prinsipleri hem-de, onuň çeşmeleri häsiýetlendirilýär.

DISSERTASIÝANYŇ BIRINJI BABY:

XIX asyrda türkmen şahyr we ýazyjylarynyň özlerine mekdep hokmünde umumy peýdalanan edebiýatlaryň we taryhy, edebi eserlerini ýatlamak bilen türkmen halkynyň ylmy taýdan baý bazasynyň bardygy bellenilýär.

Birinji babyň birinji paragrafynda Etrek-Gürgen türkmenleri babatda, Eýran, Hywa, Russiya döwletleriniň ekspansiýasynyň güýçlenmegi we türkmenleriň ol ekspansiýanyň garşysyna ululy-kiçili göreşler alyp barandygy aýdylýar. Şol döwletleriň bu ýönekeý ýurduň ruhy we maddy baýlyklaryny talamak üçin eden cozuşlary, muňa jogap hokmünde türkmen halkynyň ol zulma boýun bolman, öz gözel ýurduny goramak üçin, garşylyk görkezişi türkmen ýazyjy-şahyrlarynyň çeper döredijiliginde öz beýanyny tapypdyr. Klassyk şahyrlarymyzyň işlerinde degerli yz galdyran ol taryhy wakalar bu işde giňden öwrenilýär.

Şol ýokarda belläp geçilen ekspansiýanyň dowamynda Gürgen etraplary hem ruslaryň gol astyna geçýär.⁹¹

1816-njy ýylда Hywa hany Muhammet Rahym, Etrek-Gürgen sebitlerine ýöriş edýär. 1836-njy ýylда Eýran patışalygy Etrek-Gürgen türkmenleriniň garaşsyzlyk hereketleriniň öňüni almak üçin Orsyýet patışalygyndan deňiz üsti bilen kömek bermeklerini soraýar. Eýran hükümeti ruslaryň Kaspy deňziniň Günorta-Gündogar kenarlarynda deňiz bazasyny gurnamaklaryna özleri üçin hemişelik bähbitli bolar, diýip düşünýärdiler. Ruslar Aşyradany 1841-nji ýylда öz golastyna geçirýär. Eýran patışalygy ruslaryň basybalyjylykly niýeti bilen Aşyradany alandyklaryna göz ýetirýär. Emma olar ruslara garşy hiç hili hereket edip bilmeýärler.⁹²

Russiya Aşyradany eýeländen soň, türkmenleriň Eýrana hem ruslara garşy alyp baran göreşleri bu işiň dowamynda dürli ylmy çeşmeler esasynda faktlaýyn getirilýär. Ruslaryň 1921-nji ýylyň fewralyndaky şertnamasynyň esasynda, bu adany Eýrana bermeklik karar edilýär.⁹³

Rus-Eýran patışalygynda Aşyradanyň roly barada Türkmenistanda Ylymlar akademiýasynyň akademigi, professor M. Annanepesow öz işlerinde doly we dogry taryhy maglumatlar berýär.

1837-nji ýylда Orsyýet tarapyndan-Eýran döwletiniň serhedi ykrar edilýär. Bu serhet Garasuň hem Etrek derýalarynyň aralygynda ýasaýan türkmenlere garşy Eýranyň şa hökümətiniň ruslar bilen bilelikde jeza çäresini alyp barmagyň guraly bolupdyr.

⁹¹. Ораз Ягыр. "Магтымгулынама", Ашгабат, 1992 й., 50-нжи сах.

⁹². محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ، ... ،

⁹³ . Аннанепесов М., "Укрепление русско-туркменских взаимоотношений в XVIII-XIX вв.", Ашхабад, Изд., "Ылым", 1981, стр. 229-230.

Bu jeza çäreleriniň esasy maksady türkmenleriň, hamana, parslara garşy talaňçylykly hereketleriniň oňunu almak üçin gerek bolanmyş!! Rus döwleti türkmenler bilen şeýle harby gatnaşyk etmäge maýyl däldiler. Sebäbi türkmenler Rus döwletinden Eýran hökümetine garşy göreşde pena isläpdirlər. Şonuň üçin rus döwletiniň, Eýrana harby kömekler bermegi rus-türkmen gatnaşyklarynyň garşylyklaýyn ýitileşmegine getirip biljekdi.⁹⁴

A. Wamberi Etrek-Gürgen türkmenleriniň arasynda derwüş sypatynda obalara aýlanypdyr. Ol türkmenleriň arasynda Kümüşdepe şäherinde bolanda, syýasat bilen baglanyşyklı gep-gürrüňleri toplaptdyr. A. Wamberi türkmenleri Aşyradadaky ruslaryň garşysyna öjükdirmek isläpdir.

XIX asyrda Aşyradada deňiz duralgasy uly syýasy-ykdysady ösüše eýe bolupdyr. Orus täjirleri söwda monopoliyasyny gazanmak isläpdirlər.⁹⁵ Şeýle hem şol asyrda türkmenleriň üstüne Eýran tarapyndan yzygiderli çozuşlar bolup durupdyr.

Dissertasiýanyň birinji babynyň ikinji paragrafy "**Günorta-Günbatar türkmenleriniň XIX-XX asyrlaryň sepgidindäki edebiýaty**" atly mowzuk bilen başlanýar. Ol döwürdäki Günorta-Günbatar türkmenleriniň arasynda ýaşap geçen şahsyétleriň atlary we näbelli galan ençeme şahyrlaryň eserleri hem olaryň ýaşap geçen döwrüniň ýagdaýy barada bu işde ilkinji gezek durlup geçilýär. Şolaryň eserleriniň arasynda ýomut-japarbaý urugynyň ençemeleriniň atlary agzalyp, olaryň mysal getirilen eserleri görkezilýär. Mysal üçin, Allaguly Saýatlynyň eserlerinden bir bent:

**Arryk, Sakgal diýirler iň owalbaşda,
Burkazy görersiň mydam söweşde,
Çükgände, Gzylda, ähli Tumaçda,
Şer isteseň meýdan ýerderim bardyr.⁹⁶**

Dissertasiýanyň dowamynda Ahundow Ahmet Gürgenliniň eserleriniň analizine hem köp üns berilýär. Onuň "**Gürgen jülgelerinde**" we "**Gul ogly Myrat**" atly eserlerinde şol döwür Eýrandaky sosiýal ýetmezçilikleriň beýan edilişi derñelyär. Şeýle hem Eýran tarapdan Etrek-Gürgen boýundaky türkmenleriň üstüne gapillykda

⁹⁴ . Аннанепесов М., ... /гөрк. иш./, стр. 220.

⁹⁵ . С. Сайке. Эйран тарыхы, парсча, 515-нжи саx.

⁹⁶ . Бу гошы шахырың агтығы Хажарбиби Непесованың дилиндөн язылып алыньяр. /М. Аннанепесов, "Вендиликде язылан шыгырлар", Ашгабат-1977 й.

çozup, olary esir edip alyp giden birtopar tüfeňçi /tüpeňçi/ feodallaryň atlary faktlaýyn getirilýär.⁹⁷

Bu paragrafyň iň soňunda Meret şahyr, Mämet şahyr, Sähet Işan we Araz Muhammet şahyry şol nesliň iň soňkulary bolup, döwrüň sepgidini doldurýarlar. Ondan soňra Eýran türkmenlerinde edebiýat boýunça durgunlyk döwri başlanýar.

DISSERTASIÝANYŇ IKINJI BABY:

"Eýran türkmenleriniň Ikinji jahan urşundan soňky edebiýaty" bolup, ol iki paragrafa bölünýär. Birinji paragraf Eýran türkmenleriniň syýasy ýagdaýyny öz içine alýar. Onda iki etapdaky bolan "Halk Azat ediş" hereketlerine düýpli analiz berilýär. X. Ataew, O. G. Medikow, I. A. Ýusubow we A. Oraztaganow ýaly dürli alymlaryň şol bir hereket, şol bir taryhy ýagdaý barada bolan dürli garaýylaryny deňeşdirme tematiki esasda barlanyp geçilýär.

Şol halk hereketlerinde bolan belli-belli serkerdeleriň we öňdebaryjy syýasy intelligensiýanyň ady agzalyp geçilýär. Şeýle hem 1924-nji ýylda **Osman Ahunyň** baştutanlygyndaky hereketiň N. Aýtakow G. Atabaýew hem-de, Han Ýomudskiniň oglu Läle Han ýaly şol döwrüň belli uly şahsyetleriniň gollandygy görkezilýär.

Dissertasiýanyň ikinji babynyň ikinji paragrafy bolsa, häzirki döwrüň edebi prossesine bagyşlanýar. Onda häzirki döwür Eýran türkmenleriniň arasynda dowam edip gelyän üç dürli edebi akym barada aýry-aýrylykda durlup geçilýär. Olar öz gezeginde "a", "ö" we "v" punktlara bölünýär.

DISSERTASIÝANYŇ ÜCÜNJI BABY:

Dissertasiýanyň üçünji baby "Eýran türkmenleriniň edebiýaty, dil, ýazuw medeniýeti we saz sungaty" diýlip atlandyrylýär. Üçünji bap baş paragrafdan ybaratdyr. Birinji paragraf "Şahyrçylyk ýolunyň taryhy gözbaşy /köki/" dien mowzuk bilen berilýär. Bu paragrafda türkmen dili we edebiýatynyň gadymdan gelyän köki aýry dilleriň täsirinde bolup gaýdypdyr. "Önki döwürdäki mekdep-medreseler ahun - mollalaryň gözegçiliginde bolupdyr we şolaryň okuw-ýazuw düzgünleri boýunça öwredilipdir. Bu ýagdaý arap diliniň we edebiýatynyň türkmen edebiýatyna ornaşmagynda uly rol oýnapdyr".⁹⁸

Yslam dini Orta Aziýa ýaýrandan beýlák, araplaryň medeniýeti, köp sanda arap dili we pars sözleri türkmen ýazyjy-şahyrlarynyň arasynda döwrüň sosial-jemgyetçilik we gündelik durmuşynyň şertlerine görä, giňden peýdalanylyp gelnipdir. Seljuk imperiýasy

⁹⁷. اسدالله معینی، "جغرافیا و جغرافیای تاریخی دشت گرگان"، م. ز.، چاپخانه شرکت سهامی مطبع کتاب، سال 1965، ص. 276-279.

⁹⁸. К. Дурдыев, "XIX асыр хем-де XX асырың башындақы түркмен әдебиятының тарыхындан очерклер. Ашгабат, "Магарыф" неширләти, 1987 й. 7-нжи сағ.

başlanandan soň, üç diliň /türki, pars hem arap/ arasynda medeni arabaglanyşygyň bolandygyny gadymy bir rowaýat habar berýär, ýagny döwlet güýji turkmenleriňki, medeni gatnaşyklary araplaryňky, dini gatnaşyklary araplaryňky bolupdyr ⁹⁹.

Şeýle dil täsirleriniň XVIII-XIX asyrlardaky klassyklarymyzyň eserlerinde-de, görmek bolyar. Türkmen edebi dilini esaslandyran hem çeper edebiýatyň milli formasynda, düşnükli turkmen dilinde bolmalydygyny öz beýik hyzmaty bilen wagyz eden Magtymguly Pyragynyň goşgulary edebiýata bolan garaýsy örän sarpaly derejä gösteripdir. Ol bu hakda Şeýle diýýär:

Abu Sagyt, Omar Haýýam, Hemedany,
Ferdöwsi, Nyzamy, Hafiz Perwany,
Jelaletdin Rumy, Jamy el-Namy,
Olaryň ýanynda men hem san bolsam.¹⁰⁰, ¹⁰¹

Bu babyň ikinji paragrafy "Eýranyň gadymy edebi çeşmeleriniň Magtymgulynyn döredijilige täsiri" diýip atlandyrylyp, beýik şahyryň döredijiliği Eýranyň pars dilli klassyk şahyrlarynyň eserleri bilen deňeşdirmeye tematikasynda öwrenilýär. Magtymguly Pyragy olaryň döredijilik aýratynlyklaryny ýeterlik özleşdirip, özi hem dürli şiwelerde goşgy döredipdir, ýagny pars hem türki dilleriň şiwesinde-de goşgy döredip bilipdir. Bu barada ýörite durlup geçilýär. Şeýle hem bu paragrafyň dowamında şahyryň goşgulary, pars dilindäki goşgu şiweleriniň köpüsü bilen derňelip geçilýär.

Üçünji babyň üçünji paragrafynda häzirki döwrüň şahyrçylyk ýolunda "ak goşgy" barad we onuň häzirki döwür turkmen ýaş şahyrlaryna ýetiren täsiri derňelýär. Bu formany pars edebiýatyna ymykli ornaşdyran şahyr Nima Ýuşij saýylýar. Bu usulda kapyýa diýen mesele, şahyryň öz erkin duýgusyna bagly bolup, gerek ýerinde kapyýa bolup hem zerur däl ýerinde bolmanam biller.

Üçünji babyň dördünji paragrafynda dil we ýazuw meselesi barada söhbet açylýar. Diliň ähmiýeti we onuň gadymyýetden gelip çykyşy, goňşy dil medeniýetleriniň oňa näderejede täsir edişi, käbir syýasy sebäplere görä, diliň assimilleşmegi her taraplaýyn derňelýär. Ýazuw, ýagny elipbiý, islendik diliň esasy özeni bolup hyzmat edýär. Eger-de

⁹⁹. محمد رضا بيكدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ،

¹⁰⁰. Магтымгулы, Сайланан эсерлер., Ашгабат, "Түркменистан" неширяты, 1977 й. 112-нжи сах.

¹⁰¹. Şu ylmy işiň işlenip 1995-nji ýyl goralan döwrüne čenli, Magtymguly Pyragynyň bu goşgusy barada hiç hilli pikir ýödedilmändi, 2001-2006-nyj ýyllardaky professor Aşyrpur Meredowyň tarapyndan edilen takykat boýunça, bu goşgu "-Magtymguly Pyragydan däl", diýilen netije çykarylypdyr. Elbetde bu mazmuna degişli Magtymguly Pyragynyň beýleki goşgulary hem şayatlyk edýär. (2014 ý. Toronto, Author).

Eýran türkmenleri babatda ýöriteleşdirilen hat we ýazuw grafikasyna üns berlip, bu ugurda belli karara gelinmese, onda ol ýerde ýasaýan türkmenleriň dil medeniýeti ölüp, wagtyň geçmegi bilen bütinley ýok bolup gitmegin-de, mümkün.

XVIII asyrda ýsap geçen türkmen şahyry Şeýdaýy öz eserlerinde türkmeniň gadymy 25 sany tamgasynyň - harpynyň bolandygyny habar berýär. Soňra onuň "**asmandan inen**" heläkçilige uçraýsyny beýan edilýär. Şeýle hem "arap diliniň, türkmen sözleriniň güyesi bolandygyny" türki dildäki sözleri "iýendigini" öz döwründe örän batyrgaýlyk bilen aýdyp bilipdir. Şahyr "Gözel ýigrim baş" atly eserinde:

**Bir asmany bela inip nahandan,
Ýuwutdi ol dürli gymmat bahany.¹⁰²**

- diýip belleýär. Şahyryň "Dillerim" atly eseri-de "Gözel ýigrimi bäsiniň" ideýa dowamydyr. Bu pikir Eýran türkmenleriniň dili babatda aýylan ýalydyr. Dissertasiýada Eýran türkmenleriniň hat grafikasy barada alnyp barylýan çäreler dogrusynda we Eýrandaky türkmenleriniň şartlarında hazırlıkçe parsça-türkmençe grafikasyny peýdalanmak meselesi öne sürülyändigi aýdylýar. Hazır halkyň umumy pikiriniň latin grafikasyna gönügendigini we şeýle edilse, milletiň medeni gözyetimi hem bütewiligi üçin örän peýdaly boljakdygy aýdylýar.

Türkmen dil bilimine degişli käbir edilen işler hem göze ilýär. Şolaryň arasynda Kümüşdepeden türkmen alymy Nurmuhemmet Mutagynyň "فرهنگ سینا" /"Färhäng-e Sina"/ atly sözlüigidir.¹⁰³ İşde bu sözlük doly derňelip geçilýär.

Üçünji babyň bäsiniň paragrafynda Eýran türkmenleriniň saz sungatynyň gözbaşy barada giňişleýin gürrüň gozgalýar. Bu sungat irki döwürlerden ugur alyp, häzirki döwre gelip ýetipdir. XV-XVI asyrda "Dana ata" lakamy bilen tanalan Ahsan şyh, Günbatar Türkmenistanda meşhur oguznamaçy bolupdyr.¹⁰⁴

XVIII asyrda Amandöwlet bagşy barada şeýle rowaýat aýdylýar, ol galmyklaryň çozuşyny deňze balyk awlamaga giden türkmenleri saz heňi bilen ägä edip, olary hem özlerini duşmandan halas edipdir.¹⁰⁵ Şeýle hem bagşy-sazandalar türkmen halkynyň medeni taryhyň saz arkaly miras galdyrypdyrlar. Bu işde bir násagy sagalmakda sazyň ruhy güýjuniň bardygy ylmy rowaýatlar arkaly derňelip geçilýär.

¹⁰². Шейдайы, Лирика, "Гүл-Сенубер", Ашгабат, "Ысын" неширяты, 1978 й. 36-нжы саx.

¹⁰³. Муттагы Н. Фәрһәнг-э-сина /فرهنگ سینا/ Кум. 1993 й. 1-602 с.

¹⁰⁴. Демидов С., "Түркменские Овляды". Ашгабат. "Ысын", неширяты, 1976 г. 116 саx.

¹⁰⁵. Е. Велиев, "Түркмен халк поэзиясы", Ашгабат, "Ысын" неширяты, 1990 й. 8-ижи саx.

Orta Aziýanyň saz sungatyny öwreniji meşhur alym C. A. Uspenskiý, Türkmenistanda geçiren öz döredijilik hem ylmy-barlag ekspedisiýasynda 1927-nji ýylda Esenguly etrabynda bolupdyr. Ol ýerde Eýran türkmenleriniň arasynda ady belli olan bagşylar bilenem duşuşypdyr.

«Bu alym Esengulyda ýerli sazandalaryň üçüsi bilen duşuşýar. 66 ýaşly Mämmetnepes Baird oglundan birnäçe saz ýazyp alýar »¹⁰⁶.

Eýran türkmenleriniň bagşyçylyk ýoly bolsa, öz ýerli taýpa-tireleriniň şertlerine laýyklykda "ýomut-gökleň bagşyçylyk ýoly" diýlip kesgitlenilýär. Ýöne soňa-baka olaryň arasynda türkmen sazy umumy häsiýete eýe bolupdyr, ýagny şol böleklik kem-kemden umumylyga ýazyp gidipdir.

Häzirki döwürde Eýran türkmenleriniň arasynda dürli saz gurallarynyň peýda bolandygyny aýtmak gerek. Şol saz gurallarynda türkmen Milli sazlaryny ýerine ýetirip, aýdym aýdylýar. Olarda Estrada saz görnüşiniň hem giň ýol alandygyny bellemek gerek.

Örän ýerli häsiýete eýe bolan "Gyryldy", "Maýa sepje" ýaly sazlaryň emele gelşiniň rowaýatlary derňelip geçilýär.

1961-nji ýıldan soň ýaýbaňlanan wakalaryň täsiri esasynda, türkmenleriň arasynda aýdym-saz meselesi käbir babatlarda çäklendirildi.

Eýran Yslam respublikasynyň dindar toparlarynyň ündewi tarapyndan gadagan edilen aýdym-sazlar bar. Olar barada hem işde aýdylýar.

Dutar bilen gyjak saz gurallarynyň ýanynda aýdym aýdýan belli bagşylar, ýerli sazandalaryň ady we ýerligi, estrada žanrynyň belli aýdymçylar we sazandalaryň ady hem ýerligi işde aýry-aýrylykda görkezilýär.

"1991-nji ýylyň maý aýynyň birinji günü Bendertürkmen şäheriniň Islam Respublikasynyň pasdarlary /sakçylary/ bir türkmen ýaşulysyny gedemlik bilen atdylar. Şeýdip, olar geçip duran toý-tomaşany gana buladylar. Pasdarlaryň toýda ediljek bolunýan saz-söhbetiň öňüne geçmek üçin, ol ýere dökülýärler. Ýaşuly **Ylýas aga Nazgylýyjy** ondan diňe bir sagat aýdym-saz etmäge rugsat sorany üçin, ol ony awtomat okuna tutýar. Ýaşulynyň gursagyndan parran geçen awtomat oky ýene-de iki adamý ýaralaýar. Şeýlelik bilen "yslamyň goragçylary" Türkmeniň bu toý şagalaşyny ýasa öwürýärler"¹⁰⁷.

¹⁰⁶ . А. Ашыров, "Рус саз өвренижилери ве түркмен сазы", "Совет эдебияты", журналы, 1990 й., 183-нжи сағ.
¹⁰⁷ . "نشریه ترکمنستان ایران", ارگان کانون فرهنگی - سیاسی خلق ترکمن ایران، سال سوم، شماره 29-28، تابستان 1370 - آلمان غربی.

Aslynda aýdym-saz diýleni pygamberiň döwründe-de, bolupdyr. Mekge şäherinden hijrete gaýdan Muhemmet pygamberi Medine halky aýdym-saz bilen garşy alypdyrlar. Umuman, şerigatda nikä toýuny dabaraly aýdym-sazly gurnamak dürs we sogap saýylýar.¹⁰⁸ Şonuň üçin hem biziň halkymyz:

**Ille döwlet geler bolsa,
Bagşy bilen ozan geler.
Ilden döwlet gider bolsa,
Molla bilen tozan geler.**

- diýip, örän jaýdar aýdypdyrlar. Welilik bilen aýdylan ol sözleriň hakykatdygyny XX asyryň aýagyndaky şu günki Eýran türkmenleriniň durmuşy bilen baglanyşykly bolup geçýän pajygaly ýagdaýlar doly subut edýär.

Dissertasiýanyň ahyrynda: Netije jemlenip, barlag baradaky umumy jemleýji pikir aýdylýar.

Işıň ahyrynda ulanylan çeşmeler we edebiýatlar görkezilýär.

DISSERTASIÝANYŇ ESASY MAZMUNY:

Şu aşakkaky tezislerde hem makalalarda beýan edilýär. /Türkmen dilinde/.

1. Eýran türkmenleriniň seljuklar bilen baglanyşykly edebi-medeni taryhy mirasy. Togrulbegiň hatyrasyna bagışlanan “**Ylmy - teoretiki konferensiýa**” - Türkmenistan Ylymlar akademiýasy. Ş. Batyrow adyndaky Taryh instituty. Aşgabat, 1994 ý. 6 sah.

2. Iň gadymy rowaýatlardan gözbaş alan Merv-i Şah-u Jahan "Мерв в древней и средневековой истории Востока V: АНТ /Тезисы докладов научной конференции/, Мары, 1994 г. стр. 10.

3. Taryhda türkmen halkynyň agzybirlik filosofiyasynyň prossesleri, "Духовная культура в процессе национального возрождения Туркменистана", АНТ, Институт философия и права, /Тезисы докладов научно - теоретической конференции/, Ашгабат, "Ылым", 1994. стр. 86.- Овнук, Хангалди.,

4. "Eýran türkmenleriniň saz - asungaty", "Diýar" žurnal, Овнук, Хангалди, 1995 ý. № 7, 10 sah.

5. Magtymguly Pyragy Eýranyň. taryhy- edebi çeşmelerinde, Сборник Академия наука Туркменистана, Институт Истории им. III. Батырова, 1995 г., 8 стр. -

¹⁰⁸. Ахметхади Максұды, Шеригат буйрукларының топлумы, Ашгабат, 1992 й., 15 –сах.

(Collection of the Academy of Sciences of Turkmenistan, Institute of History of S. Batyrov, 8 p. 1995.).

6. Taryhda türkmen halkynyň Agzybirlik filosofiyasynyň prossesleri. "Роль духовной культуры в процессе национального возрождения Туркменистана", Сборник Академия наук Туркменистана Институт философия и права, 1995 г. б стр. ...

Dissertasiýanynyň «ANNOTASIÝASY»

OWNUK Hangeldi Arazgeldi oglynyň kandidatlyk işiniň "Eýran Türkmenleriniň Medeniýetiniň Taryhy (XIX-XX aa.)" temasy boýunça bolup, ol Eýran Türkmen halky barada aktiwal işlenip, hödürleñen ylmy işdir.

Şu iş bir giriş, üç bap, netije we peýdalanylan edebiýat ispisogydan ybarat bolýar.

İş öz aktuwallygy esasynda, problemany takyk derňemegi bilen, bir maksady öne tutup we barlagyň özbuluşlygy bilen häsiýetlenýär.

Birinji bap XIX – njy asyryň Eýran Türkmenleriniň ýazyjysy we şahyrlarynyň eserleriniň taryhynda galdyran yzlary barada gürriň gidýär. Etrek-Gürgen Türkmenleri babatda Eýran, Hywa we Russýa döwletleriniň ekspansiýasynyň güýçlenmegi we Türkmenleriň olara garşy alyp baran göreşleri.

XIX – asyryň başlaryndan XX – asyradaky, daşary ýurtlardaky Türkmenleriň edebiýatynyň analizleri.

Ikinji bapda Eýran Türkmenleriniň II – nji Jahan ursundan soň döreden edebiýaty – öwrenilýär. Bu bapda Eýran Türkmenleriniň syýasy jemgyýetçilik şartları barada analiz berilýär. Bu bolsa, işiň häzirki döwriň ösen edebiýatynyň prosseslerini görkezýär.

Üçünji bapda pars poesiasynyň çeşmeleri derňelýär. Gadymy pars edebiýatynyň, Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde galdyran täsiri gözden geçirilýär. Pars poesiasynyň we onuň dil we elipbiýie ýetiren täsirleri.

Dissertasianynyň baglaýyjy bölümünde, dissertantyň öz gazanan netijeleri barada gysgaça maglumat berilýär.

Tekstiň [Original Wariantyny](#) [Su ýerde](#) görüp bilersiňiz!

Annotasiýa ýazan: gol ..., 10. XII. 1995 - KURBANOW, Handurdy
Ikinji nesir, -TORONTO 2015 - OWNUK, Hangeldi

ایران تورکمنلرینینگ مدنیّتینинگ تарیخی (۱۹-۲۰-نجى ع.ع.)
موضوع بويونچا دسرتاتسيانнинг آوتورفراتиннинг تورکمنچه کласик либебиннеде Мончи:

ترکمنستان علم لар آکадемиаси

ش. باطیراف آدіндағы تарих Академиясы

Туркменстан мемлекеттеги

ауыт, хангәлді арзаканды اوғлы

ایران ترکمنلرینинگ مدنیّтینинگ تарیخی

(۱۹-۲۰-نجى عصرлар, ترکمنстаннинг غарашсузлугенна چыны)

Год издания: 07-00-2015 - Отечественная история (Туркменстан Тарихи)

Тарих Улм Ларининг Кандидати Диye Н Уам Леч Дрجه Сибни

Алаңау оючин Десратацисианнинг

Ауторфрати (جزоһ си)

2-ножи نашр

Турнету - 2015

1995-йил - Абад - 1995

- Даңыр 1995 йыл.

Заказ № 1052

Authored by: Dr. Hangeidi Ownuk

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашхабад, ул. Советских пограничников, 92/2

کلاسیک تورکمنچه الیبییندە:

ایران تورکمنلارینىنگ مدنىتىينىنگ تارىخى (۱۹-۲۰-نجى ع.ع.)- گىريشى، مقدمە اى بر "تارىخ فرهنگ ترکمنان ایران- قرون ۱۹-۲۰

د. خ. اونق: "ایران تورکمنلارینىنگ مدنىتىينىنگ تارىخى (۱۹-۲۰-نجى ع.ع.)"، آدى بىلن قورالان دىرستاپىيون ايشى!

شو ايش تورکمنىستان علمىلار آكادمىياسىئننگ شاجا باطيراف آدىنداقى تارىخ اينستيتوتىندا دوكتورلۇق (پى اچ دى) دىرستاپىلار ئىنى قوراماق بويونجا يۈرىتىلە لىشىرىلىن ساوتىنگ مجليسىنده قورالىار. «يوقارى آتساستاپىون كامىسىا (واك) طارافئندان بىرلىن ايش هونارى (كىد ياشىفەر ۷,۰۰۰,۰۲)).

ايش ۱۹۹۱ - نجى يېلدان باشلانىپ، ۱۹۹۵ - نجى يېلنىڭ دسامبر آئىئننگ ۲ - نجى يارئەئندا (مجليس ۱۹۹۶ - نجى يېلنىڭ يانوارئىدا گچىرىلدى)، تورکمنىستاننىڭ علمىلار آكادمىياسىئننگ تارىخ انسىتىوتى (بو انسىتىوت، ۱۹۳۶ - نجى يېلدان توركمىن دۇولۇت علمى - بارلاغ انسىتىوتىننگ اساسئىندا «تارىخ انسىتىوتى» دۇردىلدى. شوندان سونگقى دۇورىلرده انسىتىوت دورلى - دورلى آتلاندىرلەدى: «تورکمنىستان علمىلار آكادمىياسىئننگ ش. باطيراف آدىنداقى تارىخ انسىتىوتى» ۱۹۹۷-نجى يېلا چىلى ھم - دە، «تورکمنىستاننىڭ مېنېسېتىرلەر كابىنتىينىنگ يانئنداقى تارىخ انسىتىوتى» ۲۰۰۹ - نجى يېلنىڭ ۱۲ - نجى ايونئنا چىلى، و شوندان بىلائىك، «تورکمنىستاننىڭ علمىلار آكادمىياسىئننگ تارىخ انسىتىوتى - نىنگ يۈرىتىلە لىشىرىلىن يوقارى علمى ساوتىنىنگ آغضالارى، حورماتى جىاپلار:

- تورکمنىستاننىڭ آكادمىيگى پروفسور آنا نفس اف، مئرات آنا نفس اوچىجى يۈينىڭ علمى يولباشچىلەعنىدا،

- تورکمنىستان علمىلار آكادمىياسىئننگ ش. باطيراف آدىنداقى تارىخ انسىتىوتىننگ دىركىرى هم تورکمنىستان علمىلار آكادمىياسىئننگ خابارچى آغضاسى (كارىسپاندىن)، پروفسور آتاماممەدەف، نورى ولويچ يىنگ مودىرىلىگىنە هم يولباشچىلەعنىدا،

- تورکمنىستاننىڭ بىليم مېنېسېتىرى و تورکمنىستاننىڭ علمىلار آكادمىياسىئننگ يوقارى آتساستاپىون كامىسىياسىئننگ يولباشچى آغضاسى پروفسور قارايف، ارجىپ دوردى قارايوچى يىنگ آلچى بارماغانىدا،

- تورکمنىستاننىڭ علمىلار آكادمىياسىئننگ يوقارى علمى ساوتىنىنگ آغضالارى هم - دە، يۈرىتىلە سىن بىرىجى داشقى قوراما حۆكمىنە: حاضىركى مختومقلى فراغى (اونگكى ماكسىم گوركى) آدىنداقى «توركمىن دۇولۇت اوپىورسىتەتىنەنگ «تورکمنىستان تارىخى» كافدراسى»،

رسمى آپانت لى:

- اوزبەكىستان اس. اس. ار.- يىنگ علمىلار آكادمىياسىئننگ تارىخ انسىتىوتىننگ دوكتورى و تورکمنىستان علمىلار آكادمىياسىئننگ آكادمىيگى، پروفسور جيكييف، آتا جيكييوج

- تورکمنیستان علمalar آکادمیاسئننگ مختومقى آدئنداقى دىل و ادبىات انسىتىوتىنندان، فىلولوگيا علمalar ئىننگ
كандىداتى نوربادف، قاسىم نوربادويچ

... شىلە ھەم بىلە كى عالئملار: تورکمنیستاننىڭ فىلولوگيا و ادبىات عالئملار ئىننگ پروفسورى مرداد، نور محمد آشىرپور، و ...

- ایران تورکمنلرینىڭ ملئى- دىنىي يولباشچىسى تاغصىر ولى محمد آخون ارزانش، هم-دە، گلچكىدە دولى خابارتى بىتىرىلچك بىلە كى چاڭئىلان عالئملار و مىھمانلار ئىنگ ٤-٥ ساغادا اوزاقلاشان چىقىشلارى و سوراڭلارى، ... حضور ئىندا،

- تورکمنیستان عالئملار آکادمیاسئننگ ش. باطىراف آدئنداقى تارىخ انسىتىوتىنندان علمى ايشگارى سايىسکانىيە اونق، خانگىلى ارازىگىلى اوغلى طارافىندا عالئملار ئىنگ "كандىداتى" و "دوكتورى" دىه ن عالىمنق درجه سىنى آلماق اوچىن قورالدى. ...

غاراشىئز تورکمنیستان جمهورىتى

عشق آباد - دكابىر ١٩٩٥ يىل.

رسالاننگ آصلی نسخه سئننگ دوْزیمیندأکی ب瑞لن متن اساسىندا:

ایش تورکمنیستان علمalar آکادمیاسئننگ ش. باطیراف آدئنداقى تاریخ اینستیتوئندا يرینه يېرىلدى.

علمى يولباشچى لار:

تورکمنیستان علمalar آکادمیاسئننگ آکادمیگى، پرافسور آنا نېسق مئرات آنا نېسق ووج

رسمى آپانتلر:

تاریخ علمalar ئىننگ دوكتوري، تورکمنیستان علمalar آکادمیاسئننگ آکادمیگى جىكىيف آتا جىكىويچ
فىلولوگيا علمalar ئىننگ كاندидاتى قاسىم نورباداف

يۇريتىه سين بريجى داشقى قوراما - مختومقلى آدئنداقى توركمىن دؤولت اوپىرىسىتى نىنگ "تورکمنیستان تارىخى
كافراسى"،

ایش 1995- نجى يېلىنىڭ "دكاپرىنگ II- نجى ياريمەندا" ساغات "15.00" - دا،

تورکمنیستان علمalar آکادمیاسئننگ ش. باطیراف آدئنداقى تاریخ اینستیتوئنگ دوكتورلۇق دىرتاتىسالارنى
قوراماق بويونچا يۇريتىه لشدىرىلەن ساوتىينىڭ مجلىسىنده قورالىار.

آدرس: 74400، عشق آباد ش.، گوگول كۈچ.، 15.¹⁰⁹

دىرتاتىسيا بىلەن تورکمنىستاننىڭ علمalar آکادمیاسئننگ مرکزى علمى كىتابخاناسىندا تانىشماق بولار.

آوتورفات 1995- نجى يېلىنىڭ "10" نوبابىر - اىپرىلدى.

يۇريتىه لشدىرىلەن ساوتىينىڭ عالىم سكرتارى:،
تاریخ علمalar ئىننگ كاندидاتى قول ****
گ. آ. قاراجايوا

¹⁰⁹. Şu köçämiziň ady Sowet döwrüde "Gogol" soň "Görogly", Türkmenistan Bitaraplyk statusyny alynandan beýlak, "Bitaraplyk 15" bolup galdy.

ایران تورکمنلرینینگ مدنیتینинگ تارихى (۱۹-۲۰ - نجى ع.ع.) موضوع بويونچا دستراتسياننگ آوتورفاتينинگ تورکمنچه کلاسيك الپېپىيندە متنى

ايشينگ علمى خاصيت ناماسى

موضوع غننگ علمى تايidan قارامااغننگ ضرورلىغى: يوز يئل آقدىغىراق وقت بارى روسىيە، سونگرا اس.اس.ار. دؤولتلرىينىنگ حوم سورن دؤورىيندە، كۈپۈرلەك يورتلرى باسئپ آماقلق بىلەن گىدىلەن سىاستلارى، تورکمنىستان بىلەن ایران تورکمنلرینىنگ آراسىندا آغىز اوزننگە لىنگلىك دۇرتىدى و ماشغالانى بىرى- بىرىندەن آيرىدى. نىتىجە دە بولسا، دوغان - دوغاندا خابارسىز ياشاپ، اوڭار آپرئىلشىپ، گىتىدىلەر.

XIX عاصىرئىنگ ايكىنجى يارئىئىندا روس امپرياسىننگ اورتا آسيانى باسئپ آماگى بىلەن كنار ياقا تورکمنلرینىنگ آراسىندا باشلانان واقالار، سونگرا تورکمنلرینىنگ ايكى دۇولتىنگ اۆز آرارئىدا بۇلۇنمگىنە سزووار اتدى. گون اورتا تورکمنىستاننىنگ اپ - اسلى بۇلگى ايرانا تابئن اديلدى.

اترگىنگ گون اورتا اولكە لرىنده بىرلىشىن "دشت گورگەن"، ياغنى تورکمنصرا، ايلرده борс داغلارئىننگ جنگلىك اتكلىرىنە هم گوندوغار چوئنگىكىنە چىلى دووام ادېپ، گوندوغار سرحدى بولسا، خوراسانىنگ داغلۇقلارئىنا چىلى باربىپ يتىأر.¹¹⁰ "سان بويونچا بىزىنگ ئىمپيزدەكى بار بولان ماگلۇماتلارا گۇراؤ، حاضىركى دۇورىدە ايراندا 20 - مونگ كۇوادرات كىلومتر ميدانى بىلەن بىر يارىم مىليون آراسسا توركمىن ياشايار.¹¹¹

1804-188 - نجى يېللاردا روس - ایران چاقنىشقاclarئىننگ نىتىجە سىنە، ايراننىنگ قاچارلار نىيىشالغاننىننگ پاديشالىغى بىلەن، روسىيە پاديشالغاننىننگ آراسىندا سرحد چىكمك مسئلە سىنە شرطnamام باغلاشىلماق، ضرورىتى يوزه چئقىار. شول اساسدا "گلەستان"، "تورکمنچاي"، "آخال تكە" هم- دە، "گلجمال خان" دىبىلىپ آتلاندىرئان شرطnamاماردا، ایران پاديشالقلىرى بىلەن روسىيە پاديشالقلىرىنىنگ آراسىندا سرحدلىرى آنقلاماق و چىكمك طاپار ادىلىيأر. حاضىركى اۆز باشداق تورکمنىستان بىلەن سرحددىن آنگەرقى تورکمنصرانىنگ دميرغازىق سرحدلىرى هم شول شرطnamاما اساسىندا طاپارلانان آراچاڭ بولۇپ غالىيار. روس پاديشالىغى يېقلىپ، اس.اس.ار. دۇردىلنەن بىلەك هم بو آراچاڭ اۇنگكىلىكىنە غالدىرئيلار.

گورىلىپ دوران فاكتلار بويونچا تورکمنلر (تورکمنىستان) بىلەن ایران پاديشالغاننىننگ آراچاڭىنى حاضىزكى اتىگ درىاسىندا داڭ- دە، اوندان 70 كىلومتر ايلرده، گورگەن درىاسىننگ آنگەرى چاڭىنەن ھم- دە، борس داغلارئىننگ گرىشىنەن گچىلىدىر. - دىبىپ، روس سياحاتچىسى گ. س. كارلين 1839 - نجى يېلدا بو بارادا شىلە يازىار: "تورکمنلرینىنگ يوموت طاپىاسى قاراسو، گورگەن و اتىك درىالارئىننگ سولارى بىلەن سوارئيليان حاصللىي يېلرده اوكتوريا لار. قاراسو درىاسى يوموتلارى ايراندان بولىيأر، آسترابادلىلار ھم اونى حاقيقى آراچاڭ حاساپ ادىيأرلەر. سېأبىي قاراسووننىنگ ساغ كارئىدا يكە جە دە، پارس اوباسى يوق"¹¹². اما ایران پاديشاللارى اينگلىسلرىنگ قولداماغى بىلەن سرحدى اتىكدىن چىكمى باشاردىلار.

1978 - نجى يېلدا ایراندا ياشايان خلقىار امپرياليسما غارشى آزادلىق و دموكراتيا اوغرۇنداقى گۈرشە غالقئىيارلار. محمد رضا پەھلوينىنگ مرکزلشىدىرىلەن حومىتىنە غارشى دورلى دەمونستراسيالارئىنگ موج اورماگى

¹¹⁰. نصرالله كسرائيان و زبيبا عرشى، "ترمنتهای ایران"، انتشارات "سگە"، تهران - سال 1370/ش، مطابق با 1991/م، ص. 25.

¹¹¹. Логашова Б., "Туркмени Ирана", "Туркменистан сегодня", № 3, 19992 г..

¹¹². "Русско-туркменские отношения в XVIII-XIX вв.", Сб. арх., док-ов., Ашхабад, 1963, с. 304.

بىلەن، ایران تورکمنلەرنىڭ آراسىندا ھەم دې لەن حقوقى غايىتارىپ آلماق اوغرۇندا ھەم عدالاتچىلىقى حركىتلەر و سىياسى گۆيىچىلەر يۈزە چئقىار. 1979 - نجى يئلدا ایراننىڭ پەھلوپىلەر پادىشالىغۇننىڭ شاسى يېقلىپ، ایران آمرىكائىننىڭ امپريالىستىك اكسپلواتاسىياسىندان آزاد بولىيار. شول دۈورىدە تورکمنلەرنىڭ "اوز اقبالنىڭ اوزىزىنگ چۈزمك"، الدن گىدىرىپىلەن يېر، سو، مدنى ھەم سىياسى حفوغىنى غايىتارىپ آلماق حاقداھى پىكىرلىرى و حركىتلەر تارىخدا يەنە بىر گۈزك اور بوبونا غالىيار. شوننىڭ بىلەن بىرلىكىدە، حالقى توركمەن دىلينىدە سوادلى اتمك ايشى ھەم تازە دەن گۆيىچە يار. "او با شورالارى، دايغانلار شورالارى دۇرتمە لى!"، "الدن گىدىن يېرلىرى غايىتادان آلماق گۈركى!"، "اوقۇ گۈركى!"، "تازە ئىببىي گۈركى!"، "توركمەنچە مەكىپ گۈركى!"، دىبىلەن شەغارلار بىلەن كۈچە لىردى دەمونستراسيا حركىتلەرى گۈيچاپ باشلايىر.

1080 - نجى يئلنىڭ باشىندا تورکمنلەر تازە دەن گۆيىچ آلان دىنى فوندامەنتال قورامالاھار بىلەن كىند قاۋوس (كومەت قاۋوس) شاھرىيندەكى بولۇپ گچن چاققىشتىقدا يەنە بىر گۈزك اوز باشداق آوتونوميا بريلمگىنى طالاپ ادىليار.

گۈرش نتىجە سىز بولمايىار. شول دۈورىدە ایران تورکمنلەرنىڭ طالاپ ادىپ آلان آوتونومياسى بىر يئلدان غاوئرماق وقت دوام اتدى. أھلى يېر، سو، اكراچىلىق / عمومى اقتصادىت /، مدنى رفورمالاھار تورکمنلەرنىڭ اوزىزىنە مركزىشىرىپىلەن "ستاد"¹¹³ قوراما سىئىننىڭ طاغالاسى بىلەن يۈرۈتىلەشىرىپىلەن.

شول دۈردىلەن ساۋىت قوراما لارنى / او با ساۋىتى، دايغانلار ساۋىتى / ایران دۇولتى دەنلى ئېرئىپ، يوق ادىپ بىلەمە دى. يۇئە اونونىڭ آدئىنى "اسلام ساۋىتى / شوراي اسلامى /"، دىبىپ اوئىتىگىدىلەر.

شىلە ليكىدە، شول دۈورىدە توركمەن اينتالىيگىنىسىيەتنىڭ (مدنى - سىياسى اۇنگەدە بارئىنلار)، اساسى ادن خەزماتى ایران توركمەن خلقىنىڭ و اونونىڭ مىللەي وظيفە سى حوكىمىنە "شورا" سىستېما سىئىنى يۈرۈتىلەشىرىپ بىلدىلەر. شول سىستېما بولسا، هىنize چىلى دوام ادىپ گلىيەر. اما، اونى دۇردىلەر بولسا، تازە گۆيىچ آلان حەكىمەت طاراپىندا توتولۇپ، آتىلەپ، اولىرىلىدى يادا، تورما باسلىدىدا، پاسى يولىشىرىپىلەن. بىرئاچە سى بولسا، داشارى يورتىلارا ايمىگراتسيا گىتمەگە (غاچىپ آتماگا) مجبور بولدولار.

بو مسئۇلە اوز گۈزگىنە تارىخدا ائز غالدىران اولى واقا حەكمىنە حاسپاپلانىيار. اول واقالاھار دورلى ئىلەمى ايشلەرە و ماقلالاھاردا، بلى- بلى ژورنىال ھەم غازىت صاحبىلاردا حاضىرىكى دۇورىھ چىلى ئىلەمى- بارلاغ گچىرىلماگە اساس بولۇپ دور. يۇئە اول فاكتىلار بىزىننىڭ توركمەن دىلەمەزىدە و يېلى مطبۇغاتلار ئەمەزدا گىنگىشلىبىن اۇرۇنىلىماندىر.

19- نجى عاصىردا توركمەن خالقىنىڭ ئۇلما، بىلەمە غارايىشى بارادا يازئلان ايشلەرە گۈركۈلىشى يالى، اول عاصىرنىڭ بىرىنچى يارئىمى حاقدا، آ بورنس شىلە بىلە يار: "تورکمنلەر دە مسجىد يوق. اولار نماز لارنى ئەرەبىدە يادا، آچق يالازى يېرىلەدە اوقياپلار. اولاقىننىڭ ملاسەتنىڭ سانى كأن داڭ، عمومان روحانى لارا، آز حورمات قوبۇپدىرلار".¹¹⁴

ایران تورکمنلەرى سىياسى و اقتصادى باباتدا ایران امپريالىسما باغلى بولسا لاردا، روحى تايىدان اوز ائغىتىيارلى لئۇغۇنى (اوز اختىارلى لىيغىنى) ھەم مىللەي ليگىنى هېچ باباتدا بىتىرماندىرىلەر. توركمەن ادبياتنىنىڭ و صونغاتنىنىڭ بازاسى دورلى مىللە سوتىلەرنىڭ و كمسىدىلەمە گىننەنگ غارشىستىنا يان بىرمه دى. كا حالاتلاردا بىتىپ گىتمەگە چىلى

¹¹³ . Şol döwürde Eýran turkmenleriniň Şura awtonomiýa hokümetiniň we daýhanlar hem oba şurasynyň merkezi edarasynyň atlandyrlyşy.

¹¹⁴ . А. Борнс, "Путешествие в Бухару", Москва, 1863 г., Т. 3. Стр. 83.

مجبورى ياغدائى باشدان گچىرن بو مىلى مدنىت خالقىنگ روحئندا ماحكام اورون آلب، اوز اورنگاپ - اوسمىكىنى دوام اتديردى. بو گونكى گون شول روحى مدنىت نسيلىرىنگ آنگئندا دوام اديار. شىلە ليك بىلن "ايران توركمىنلىرىننگ آراسنندا كۈنه دن گۇنزىلن، تازە دن بىزلىن روحى مدنىت - ادبىيات و صونغات ياشابى، اوسييپ كىيار.".

پيرابلمانننگ اوورنىلىش درجه سى:

بىز شو ايشيمىزده دورلى چىر ادبىيات و تارىخى چشمە لرى پيدالاندئق. البتە، بو يerde اساسى پىكىر عمومان ادبىياتننگ اوستى بىلن، تارىخى واقلارى بىيان اتمكىلىگە گۈنيكىرىلىلار. شونننگ اوچىن تمانننگ اينگ چونڭ ائزارلايان ماقصادى XIX عاصىردا، تا توركمىنلىرىننگ غاراشسىزلىقنى چىلى دؤور اىچىندىكى ايران توركمىنلىرىننگ گۈگرافىكى و جمعييەتچىلىك ياغدايالارئنى گۈركىزىمكىن اوغور ئىئنيار. شول ماقصادىننگ اساسىندا انچە عالئملارئنگ دورلى دىللارده يازئلان اثرلىرىنى پيدالاندئق. اولار، عمومان دئورت - باش ديلە بولونىپ، خصوصان توركمىن، روس، عرب، پارس و اينگلىس دىللاريندكى گۈركىزىلەن چشمە لردىن عبارات دئر.

بو چشمە لر ايران توركمىنلىرى بارادا هايىسى ايدئولوگيا اساسىندا يازئلاندئوغىندا قارامازدان، آوتور اوچىن آنئق مسئله دىر. سبأبى هر بىر اثرينگ هايىسى دئور، سىستما هم جمعييەتچىلىك بىلن باغانلىقلى دئوغىنى بىلەمك، اونس بىن عالئم اوچىن معلمى مسئله لرىنگ بىرى دىر. بىز توركمىنلىرىننگ ساوت دئورىندكى يازئجي و عالئملارئننگ ايشلان علمى ايشلىرىنە و اولارئنگ اوئنگە سورن ايدە يالارئنى، حاضيرىكى غاراشسىزلىق دئورى هم اوكتىابر رولىيسياسىندا ئونگكى ادىلەن ايشلەر بىلن دىنكشىرىنىمىزدە، اولارئنگ بىرى- بىرىندەن طاپاوتلىدئوغىنى گۈرياريس. اولار طېيغى، بىر زاتدئر.

ايران يازئجي عالئملارى بارادا هم 1985-1982-نجى يئلارئنگ اوزگرىشلىرىندا ئونگكى ايدە يالارى بىلن، اوندان سوننگقى ايدە يالارى اورأن طاپاوتلىنيار. البتە ايران بارادا سوننگقى 50 يئللىقدان بارى عمومى سىستمانى گۆز ئونگوندە توتساق، يازئجي و عالئملارئنگ ايشلىرىنە ايدىيا تازە لىكى اورأن چاكلى دىر. يۈنە بو توپار پروگرسيو هم دموكراتيك ايدىيا اوئنديان عالئملارئنگ و يازئجلارئنگ يۈردن آيرى - آيرى پىكىرلىرى بو توپارا گىرمە يار. سبأبى اول اوسن دوشونجەلى قاطلاق نسىلەن نسىلە گچىپ دوران همىشە ليك ايدىالار بولان ھيومانىسم، سوسىالىيسم و جمعييەت چىليگىنگ پىكىرلىرىنى قولداماق يالى عدالاتلى ايدىالارى اوندە يارلار. شىلە ياغدايالار بورژواز - دموكراتيك حكومت سىستمالارى بىرگەن ئىشلىرىنىسىلەن ئىشلىرى سىرك نشىر بولۇپ، كۈپلۈچ سىستىما تابىن بولانلارئنگ اثرلىرى ال يوزدە بولىيار. مثال اوچىن، پارس چشمە لرىنىنىڭ بىرى اسدالله معىنىنىڭ "ايران توركمىنلىرى" باراداچى "گۆرگەن صحراسىننگ گۈگرافىياسى و گۈگرافىكى تارىخى /جغرافىيا و جغرافىيائى تارىخى دشت گرگان/" آتلى اثرينده، اوونونگ آلب باريان ايدىالارنى عمومان گۆز ئونگونه توئانئمىزدا، شول دئور توركمىنلىرى بارادا بىن ماغلوماتلارئنى حقيقاتىننگ خاطيرىسىندا پيدالانماغانمىز گىرك. يوغسام بولماسا، بو اثرينگ بىر يرىنده: "... توركمىن قاراچى لارئننگ غاراشىسىندا گۈرشن مازاندران و گىلان ولاياتلارئننگ بىرناچە تۆپنگچى فئوداللارئنى" ياتلاپ گچىلار. البتە، بىز اوچىن اول توركمىنلار "قاراچى" داڭ- دە، اولار اترىك - گورگەن بويلارىنىداقى اركىن ياشاب يۈرن مالدار و چاروادار توركمىنلىرىلر. اما بو چاروادار توركمىنلىرى اوز گۆئىنە غوپىلمانى، واقت - واقت اوستلىرىنە دؤوكلىپ دوران ايران فئوداللارئننگ تالانگچىلەقلى چۈزشلارى بىزە تارىخان معلمى دىر. بىز - توركمىن عالئملارى شول اثرلىرde حاققىاتىننگ چۈزورە يوزىنى گۈرىپ بىلە لىدىرييس. اما پارس عالئملارى اوچىن اول توركمىنلىرى باسئپ ياتئرماقدا رول آلب باران "قەھرمان!!" حكمىنده گۈركىزىلەلار.

ینه. ده، شونگا منگرشنگ "ترکستان در تاریخ /تاریخدا تورکیستان/" آتلی اثرینده هم کاحلالاتلاردا آئنق تاریخی واقالارا، علمی فاكتلارا غاپما – غارشی لقلى گلیان فارایشلارا غابات گلیاریس و شول اساسندا هم آنالیز بریلیپدر.

بیله کی بیر یاغدایدا، ساوت دؤوریندأکى شرقشناس لارئنگ ايشلریندە – ده، ایران تورکمنلارى و اولارنىڭ غاراشىزلىق اوغرۇنداقى آلتپ باران گورشلرى بارادا ناؤغرى قارايىشلارى آيدىپىئرلار. اما ينه بير طاراپدان هم كا بىرلرى دوغرى و حقىقى عىلمى بارلاغ گچىرىپدىرلر. اولارنىڭ هر هايسي اوز درجه سيندە اهمىتلى بولوب دورىyar. مثال اوچىن، دوكتور اي. آيوسوپوفتنىڭ اثرى بىلەن پروفسور خمت آتاييفىنگ ايشلریندە "ايران تورکمنلارينه قارايىشلارى طاپاوتلانىپ گىديار. اگر دوكتور اي. آيوسوپوف بىلەن دوكتور اوراز طاغانف يولداشلار، ايرانداقى تورکمنلارينگ سوتمە غارشى گورشلرینه پراوكتيyo (توطنه گرى) و رياكسيون (رجاعى) دىبىپ حاصىت نامە بىن بولسالار، پروفسور خمت آتاييف اوننگا پروگراسيو (مترقى) و "خالق آزات اديجىليك" حرکتى دىبىپ، دوغرى آنالىز برىپدىر.

يوقاردا بلە نيلىپ گچىلن پارس دىليندە سيرك چئقان ايشلرینىڭ خاطارئندا "ايراننىڭ اوتوز يئللىق تارىخى /تارىخ سى ساله ايران/" يالى شونگا منگرشنگ اثرلردن گىنگ پېدالانىلدى. اول 1968-1979-نجى يئللارداقى سوسىال دموكراتىك حرکتلىرىنگ تائىرىنده "فادئيان" آتلی ماركسىستىك قوراماننىڭ بىلە تئوريياچىسى يولداش ب. جىنى نىنگ ايشلەن روليسيون حقاقى تزىسى دىر. شونننىڭ يالى اثرلر شول دؤورده گىزلىن حالاتلاردا ايشلەنلىپ چاپ ادلىنى اوچىن اولارنىڭ نشىر بولان "يرى" و "سنە سى" نابىللى بولوب غالىyar.

ايىشىدە كۆپ پېدالانىلان چشمە لرىنگ بىرناچە سى بوروپاداقى پارس- توركمىن دىليندە چئقان ايران تورکمنلارىنىڭ سىاسى، مدنى قوراما لارئننىڭ نشىر اديان، "ايل گويچى"، "توركمەنستان ايران"، "تازە يول" و ... يالى غازىبتلر و ژورناللار دئر. اولاрадا چاپ بوليان عىلمى ماتراللار پروگراسيو عالئملارئنگ ايشلرینى همه طاراپلاشىن آنالىز لە يان عىلمى ماقلالالار هم ماغلۇماتلار دئر. بو غازىيت - ژورناللار كۆپ مۇچىرە دال-ده، سيرك تىراژدا چئنپ، ناھىللى هم بولسا-دا، بىزىنگ اليمىزه گلىپ قوشىيار.

حاضىركى دؤورده ايران جمعييەت چىلىك شرطلىرىنده سىاسى، اقتتصادى دورومئندا، دورلى اويتىڭشىمە لرى باشدان گچىرييار. كاپىر شرطىرە خالقىنگ پروگراسيو، سىاسى و جمعييەت چىلىك حرکتلى دموكراتىك غازىيت - ژورناللارئنگ چىقماغانى سىپ بولىyar. اما، شونننىڭ يالى غازىيت - ژورناللار ائزگىدرلى چىقماغا ممكىن چىلىك تاپمان، اساس سىز سىپاپلارە گۇرما، اولارنىڭ اوننگونى آننيار.

شولارئنگ آراسىندا آذىربايجان و توركمەن دىليندە 4-5 سانا چىلى دوام ادن "يول"، "دورموش"، "آق يول"، يالى ژورناللارى، غاراشىز توركمەنستانىڭ عىلمى مرکزلرىنە چىلى گلىپ يىتدى. اولارداقى بار بولان ماغلۇماتلار ايران تورکمنلارىنگ حاضىركى دۇورىدە ياش يازئجي و شاعيرلارئننىڭ هم صونغاتچىلارئننىڭ ايشلرىنى گوركزىيەردى. اما غئناساقدا، شونننىڭ يالى پروگراسيو ايشلرینىڭ غىشغا واقتىنگ دوامئندا يوغونا چەقىارلار. بو ياغدайлار بولسا، ايراندا دوام ادېپ دوران عمومى سىاسى، جمعييەت چىلىك باباتداقى كىرىزىسلەر (غاپما- غارشىئقلارى) گوركزىيەر.

شىلە چىپ ادبىياتلار سونگقى 7-8 يئللىقدا تورکمنلارنىڭ تارىخى، اتنوگرافىياسى، چىپ ادبىياتى و ينه دىلى باراداقى يازئلان اثرلىرى گوپىرىپ باشلادىلار. مثال اوچىن، توركمەن دىليندە چئقان "قوشىي يئغىندىسى /مجموعە شعر /، "ساوچى" آدى بىلە شاعير ستار سوقى دان، محمدرضا بىكىلى / بىكىلى / دىه ن آوتورئنگ "ايران تورکمنلارى

/ترکمنهای ایران/ "آتلی ایشی، دوکتور جود هیئت - ینگ "تورکی دیل شیوه لرینینگ تاریختن بیر باقش /سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی/" دیه ن ایشی، ز. عرشی و ن. کسرائیان - ئنگ آلبوم گورنیشیداکی 30 صاحبپالق گیریشی بیلن باشلانیان "ایران تورکمنلری /ترکمنهای ایران/"، آ. سارلئننگ "تورکمنستان تاریخی /تاریخ ترکمنستان/" دیه ن ایشی و "مختومقلی فراغی -ننگ پارسی دیلینه ترجیمه بولان اثری"، ... یالی تازه چه ایشلنن ایشله دوش گلديك. البته، او لارئنگ کوپ بولگیني او لانساقدا، سونگقی چئانلارئنی واقتئنگ غئسغالئغى ضرارلى پیدالانماغا ممکينچيليك تاپئ بىلمىدك.

اینگلیس دیلینداکى پارسی دیلینه ترجیمه بولان هم ترجیمه لردن يترليكلی موقداردا پیدالاندئق. آ. وامبرینینگ پارسی دیلینده چنان "يالانچى (آداوچى) درويشينگ اورتنا آسيا خانلقلارننداقى سياحاتى /سياحت درويشى دوغىن در خانات آسيای مرکزى/" 1836-1851 - نجى يئلاردا آشئرآدا - دا، روسلار بىلن بىلە بولان اينگلیسلرینگ وكىلى ليدى شل - ینگ "يادلاما /خاطرات/" آتلی سياحاتناماسى، س. پ. سايكس - ئنگ "ايراننگ تاریخی /تاریخ ایران/"، آ. ه. مهدوى - نينگ "ايراننگ داشارى يورتلار بىلن آراغاتناسىغى /تاریخ روابط خارجى ایران/" آتلی ایشى، ك. دوگوبىنۇ - ننگ "تورکمنلار بىلن سۇوش /جنگ با ترکمنها/" نوول رمان گورنیشیداکى اثرى، ... ينه شونگا منگىش ادبىياتلار و تاریخى چشمە لردن پیدالاندئق.

دسرتاسيانئنگ ماقصادى و وظىيەسى:

دورموشدا بولوب گچيان واقالارننگ هاچان و نيره ده بولانئنگنى بىان اتمك تاریختنگ اساسى وظىيەسى بولسا، چېر ادبىياتننگ باش وظىيەسى، شول بولوب گچيان تاریخى واقالارننگ ناهىلى بولانئنگنى، احوالاتنى چېر سريشته لر آرقالى گۈركىزىكىن عبارت دئر. شىلە ليكىدە، شول بير واقانئنگ بىيان ادىليش اوصولئندا بىلە بير درجه ده تاپاوتلى بولسا - دا، ماضمون تايىندان غاتى بىر اوزنجە ليك بولماندئر. نتيجه ده، تاریختنگ بريان ماغلوماتى اسانئندا چېر ادبىيات دوره يار. مونگا اهلى كلاسيك شاعيرلارئنئنگ، شىلە هم 19- نجى عاصئرننگ ايکينجي يارئمنىداقى ياشان ادبىيات و كىللارينىڭ اثرلرى - ده، شايالئق ادييار. معلم بولشى يالى، كلاسيكلىرىمىزىنگ دئوردىجىلىكلىرى هر بير دئورده جمعئىتىنگ دورموشى بىلن بىر باغلانئىشنى بولوبىدئر.

اولار بىلە بير تاریخى واقانى بىان اتمك آرقالى، توركمان ادبىياتنى ايدە يا - ماضمون تايىدان بايلاشدىرئلىپىر و خالقىنگ دورموشنى، حال - ياغدابىنى دوغروچىل آچىپ گۈركىزىپپىرلر. دورموشدا ياشاب گچن تاریخى شخصلارننگ و اولار بىلن داخىللى تاریخى واقالارننگ اساسىندا دئوردىلەن شول چېر اثرلار و خلق آراسىندا ياپان روایاتلار شونئنگ يالى - دا، خلق دئوردىجىلىك اثرلرى ادبىياتا و تارىخئمنزا قوشانت قوشۇپىرلار.

تارىخدا جمعئىت چىلک شرطلىينه لاينقىدا گچىپ دوران واقالار دئورىنگ اسپىسىيفىكى آيراتتنائغىنا دىگىشلى بولوب، اول هايىسى دئر بير اوزىنە مخصوص بولان مدنىت دئوردىيار. شول مدنىت دئورىنگ اونگە گىتمىگىنە هم - ده، اوز گۈركىنەدە اپ - اسلى تاریخى واقالارننگ يۈزە چئماغىثا سبأپ بولوب دورىيار. تاریخ شىلە بير گىنگ دوشىنچە بولانى اوچىن، هر بير آدام اوز ايشىنى بىلە بير زامان، بىلە - بىلە آيراتتنىقلار، اتابپلارا دىگىشلى تاققۇ اوز پىكىرينى آيدىپ بىلەيار.

بىزىنگ ايشيمىز اساسان 20- نجى عاصئرننگ بىرینجى يارئمنىداقى ادبىيات ياغدابىي باباتدا دورغۇنلىق دئورى حكمىنده حاصليتلىنديرمك ماقصادا لاينق گلر. اول دئورده ادبى حركتىر اوران پىس، كاحالاتلاردا چېر ادبىيات يوق

دییماگه اساس دئور دیپدیر. نتیجه - ده، اول دئور ایران تورکمنلرینینگ تاریخئندا "ادبیات سندینینگ بیتیریلن پورصادی (فرصتى)" دییپ آتلاندئرئیلار.

XX عاصرئنگ باشلارئندا دونیا دابار اسی دولان اور سیت دأکی بورژواز - دموکراتیک تولغونئشئلار ھم - ده، اوندان سونگرا بولوپ گچ دئولت آغدارئلشئق شرطلارینده جمعنیت چیلیگینگ کلاسيکي ادبیاتا بولان قارايشى ایکا بؤلونیار. حاضيرکى دئور ایراندا دینى فوندامنتاليسىت حکومدارلارئنگ شرطلارینده، سونگقى بولوپ گچ واقالارئنگ اساسئندا چېر ادبیاتا بولان قارايش ایام اوچ شاخا بؤلونیپ گیدیار.

جمعنیتىدە بولوپ گچیان گۆرشنلدن چېر ادبیات چتە دوروپ بیلمائىدیر. اول ھایسى ھم بولسا - دا، بير ايدىالوگيانننگ اوتكىرى ياراغى حکموندە اوز صىئىننا خزمات دىپدیر. اينه، شونونگ اوچىن ھم هر بير اىكى مەننیتىدە اىكى هيلى پروگراسىيەم - ده، رياكسيون مەننیتىنگ بارئەغۇنى ياتدان چنقارماق بولماز.

شونلوقدا بو ياغدایي گۆز اونگونە توتۇپ، ایرانئنگ حاضيرکى شرطلارینده اونگە سورىلييان ايدە يالارئنگ دىنگە اىكى گۈرنىشىدە دآل - ده، ايسىم اوچ حاصىتلى دىكىنى بلە مك گرک. اول اوچ گۆز باشدان اوز آقباسىنى آيان اثرلرینگ ماضمونننا بىز شو ايشيمىزدە دويپلى سرادىپ گچىك.

ايشىنگ دوامئندا مختومقانننگ شاعيرچىلۇق بولوتننگ گۆزباشى و ایرانننگ قادىمىمى ادبى چشمە لرىنинگ اونننگ دئوره دىجىلىكىنە يېتىرن تأثيرلىرى يۈرىتە گۈركۈلىار. بىيك مختومقلى فراغئىنگ دئوره دىجىلىك عالمى فردوسى، قالانى، سعدى، حافظ، ... يالى گوندوغارئنگ پاراساتلى آداملارئننگ خاطارئندادىغى يۈرىتە سلجرىلدى.

حاضرىرى دئورىدە شاعيرچىلۇق بولوندا، "آق قوشۇغى" عملە گلېپ، اوز تأثيرينى توركمىن شاعيرلارئندا، يېتىرنىدېگى، توركمىن دىلىيندە آق قوشۇغى نىنگ يۈرگىنلى بولوپ اوغور آماڭى نتىجه سىنده، شاعيرئنگ آنگىنداقى بولوپ گچىان رئال پىكىرلەرىنى اركىن و گىنگىشلىين بىرماڭە مەكىنچىلىكى يوزە چىقىار. مونگا قوشۇغۇننگ چېرچىلىك درجه سى بىرئىنە قاوشاق بولسا - دا، اوندا پىكىر آنگلاتماق جەتىن گىنگ مەكىنچىلىكى اىه بولىار. پىكىر بۇ فورمادا آچقەم ھم گىنگ گریم آيلار، تاققىلئغا يارام اديار.

ايران تورکمنلرینينگ يازولى انه دىلى بارادا آيرانئن پىكىر يۈردىلىپ، ايشىدە ايران دا مرکزلشىرىلەن عمومى توركمىن دىلى باباتدا يۈرىتە اوقوۋئنگ گىركىدىگى، ضرورلۇق حکمىنەدە بلە نىليلار.

ايران چاكلارىنە توركمىنلىكى بارادا دورلى تاسلامالار اونگە سورىليilar. اما او لارئنگ ھىچ بىرى ھىزىھ چىلى يول آلمان گلىار. هر كىم او زىچە عراب - پارس خاطئندا يازىيار. بوللى درجه دە قىنچىلۇق دئوردىار. بئۇنە سونقۇقى دئورىدە ايران چاكلارىنە واقتلاينىچا "پارسچا - تورکمنچە"لىكى او لانسالار - دا، گلچىكە لاتىنلىكىنە گچىك عمومى پىكىر حکمىنە يۈرگۈنلىدىر.

ايشىنگ دوامئندا 1979-نجى يېلداقى ايران پادىشالىغۇنننگ غارشىستىنا عمومى دموکراتىك گۈرشى نتىجه سىنده، تورکمنلرینىڭ بىر يېللاپ ساوت (شورا) آتونوميا حقوقى غازانماڭى و شول اساسدا شورا قورالمالارئننگ برکىدىلىمگى يالى واقالارا گلېپ يېتىار. شىلەم ايران فوندامنتالىستلىرىنинگ آمرىكان سىستىمسىندا قوروغان ایرانئنگ حاربى قوشۇن گوچىلىرى گىنگەن پىدالانلۇپ، تورکمنصرادا ساوت آتونومىاسىنى تۈزۈرئىپ، تورکمنلرینگ اوننگە بارئىجي سىياسى ايشكارلارىنى توتۇپ تورما باسىدى. بولى ياغدای چېر ادبىاتدا هم علمى ژورنالىستىك ماقالالاردا دولى بىيان ادىلەنار. شول دئور واقالارى تورکمنىستان دئولتىنинگ غاراشىزلىغۇنى آلان واقتا چىلى اوورنىلىار.

دسرتاتسیانئنگ پراکتیکی اهمیتى:

ایشده اولانلان دوکومنلار و کۆپ سانلى ماغلوماتلار تورکمنیستاننىڭ تارىخى يازىلاندا هم – ده، داشار يورت تورکمنىرى بارادا خصوصان ایران تورکمنلرینىڭ تارىخى اقبالنىڭ گۈركىزىمكە مىكپ اوقوچى لارى هم يوقارى بىلىم طالىپلارى اوچىن، يوردونگ تارىخى بويونچا اوقو كىتابلارى و قوللانمكلارى يازىلاندا، عىلمى چشمە حكمىيەنە پېدالانئپ بولار. شىلە هم توركمىن ادبىياتىنىڭ تازە تارىخى اورنىلندە، تورکمنیستاننىڭ چاگىندا داشاردا ياشايغان، خصوصان هم ایران تورکمنلرینىڭ دۇرە دن چېر ادبىياتى هم صونغاتى بارادا عىلمى ماغلومات حكمىيەنە پېدالانئپ بىلىنر.

دسرتاتسیانئنگ بارلانشى:

ایش تورکمنستان عىلئملار آكادمىياسىئننگ شاجا باطيراف آدىنداقى تارىخ اينستيتوتىندا آرا آلتىپ ماصلاحاتلاشىلىدۇر ئىنگىزىنە قوراماغا ھەدورلە نىلدى. دسرتاتسیانئنگ اساسى ماضمۇنى و نتىجە لرى چاپ بولان بىر ناچە ماقالالاردا اوز بىيانىنى تاپدى.

دسرتاتسیانئنگ استروكتوراسى:

اونگەدە غويولان وظىپا لايقىنقا كىشكىتىنىلىدۇر. ايش گىريش دن، اوچ باپ دان، جمعلە مە دن و پېدالان ادبىياتلارنىڭ هم – ده، چشمە لرىنинىڭ دوزومىنەن عبارت دئر.

دسرتاتسیانئنگ ماضمۇنى:

دسرتاتسیانئنگ گىريشىنەدە شو تمانىنگ ايشلىمكىنىگ ضرورلىقى اونونگ ايشلىشىش درجه سى، اونونگ اساسى ماقصادلارى و آوتورئنگ بارلاغ گچىرنە اونگوندە قويان آنقۇ وظىپە لرى، ايشىنگ عىلمى تازە لىگى، اونونگ كرونولۇزىكى چئغىرى، اولانلىيان چشمە لر بازاسى، ايشىنگ پراکتىكى اهمىتى بارادا آيدىللىار. عىلمى بارلاغىنىڭ متدولۇزىياسى و نتورتىكى پرىيتسپىلارى هم – ده، اونونگ چشمە لرى خاصىت لىدىرىلىلار.

دسرتاتسیانئنگ بىرىنجى بابى:

19- نجى عاصىردا توركمىن شاعير و يازىچىلارنىڭ اوزلارىنە مىكپ حكمىيە عمومى پېدالان ادبىياتلارنىڭ و تارىخى، ادبى اثرلىرىنى ياتلاماق، بىلن توركمىن خالقىنىڭ عىلمى تايدان باى بازاسىننگ باردىغى بلە نىلماي. بىرىنجى بابىنىڭ بىرىنجى پاراگر افندىدا اترىك – گورگەن توركمىلرى باباتدا، ایران، خىوه، روسىيە دۇولتلرىنинىڭ اكىسپانتسىياسىننگ گوچىلنمىگى و توركمىلرینىڭ و اول اكسپانتسىياسىننگ قارشىسىننا اولولى - كىچىلى گۈرشلر آلتىپ باراندىغىنى آيدىللىار. شول دؤولت لرىنگ بو يۇنە كى يوردونگ روھى مادىي بایلەنلەرنى تالاماق اوچىن ادن چۈزۈشلارى و توركمىن خالقىنىڭ اول ئىلما بويون بولمان، اوز گۈزل يوردونى قوراماق اوچىن، قارشىلۇق گۈركىزىشى توركمىن يازىجى – شاعيرلارنىڭ چېر دۇرە دېجىلىگىنە اوز بىيانىنى تاپىپدىر. كلاسيك شاعيرلارئمىزنىڭ ايشلىرىنە دىگەلى ائز غالىران اول تارىخى واقالار بو اىشىدە گىنگەن اورنىلماي.

شول يوقاردا بىللىپ گچىلەن اكسپانتسىياسىننگ دوامىندا گورگەن اطراپلارى هم روس لارنىڭ قول آستىنا گچىلار.

¹¹⁵ . Ораз Ягымыр. "Магтымгулынама", Ашгабад, 1992 й., 50-نجى сах.

1819-نجى يئلدا خيوه خانى محمدراخيم خان، اترک - گورگن ثېيتلىرىنه بۇرۇش اديار. 1836-نجى يئلدا ایران پادىشالىغى اترک - گورگن توركمنلىرىنىڭ غاراشىئىلۇق حركتلىرىنىڭ اۇنگونى آلماق اوچىن اورسىت پادىشالىغىندان دىنگىز اوستى بىلەن كمك بىر مىكلەرنى سۈرایاير. ایران حومىتى روسلارىنىڭ كاسپى دىنگىزىنىڭ گون اورتا - گوندوغار كىارلارنىدا دىنگىز بازاسىنى فۇرئاماقلارنى، اوزلۇرى اوچىن همىشە لىك باھبىد بولار، دىبىپ دوشىنىياردىلر. روسلار آشئرآدانى 1841-نجى يئلدا اۋز قول آستىننا گچىرىيالر. ایران پادىشالىغى روسلارىنىڭ باسئپ آئىجىلەنلىقى نىتى بىلەن آشئرآدانى آلاندىقلارنىدا گۆز يېتىرىيالر. اما او لار روسلارا غارشى ھىچ ھىلى حركت ادip بىلەمە يارلىر.¹¹⁶

روسييە آشئرآدانى اىه لاندى سونگ، توركمنارىنىڭ ایران ھم روسلارا غارشى آئىپ باران گورشلىرى بو ايشىنگ دوامىئندا دورلى علمى چىشمە لر اساسىندا فاكتلائين گتىرىيلىلار. روسلارىنىڭ 1921-نجى يئلنىڭ فورالىنداقى شرطنانماسلىنىڭ اساسىندا، بو آدانى ایرانا بىر مىكلەك قارار ادىلىلار.¹¹⁷

روس - ایران پادىشالىغىندان آشئرآدانىڭ رولى بارادا توركمنىستاندا عىلئملار آكادمياسلىنىڭ آكادميكى، پرافسور م. آنانفس اف اۋز ايشلىرىنده دولى و دوغى تارىخى ماگلوماتلار بىريار.

1837-نجى يئلدا اورسىت طاراپىندان - ایران دؤولتىنىڭ سرحدى اقرار ادىلىلار. بو سرحد قاراسو ھم اترک دريالارنىڭ آرالىغىندان ياشابان توركمنلەر غارشى ایراننىڭ شاه حومىتىنىڭ روسلار بىلەن بىلە لىكىدە جزا چارە سىنى آئىپ بارماغانىڭ قورالى بولوپدىئر.

بو جزا چارە لىرينىڭ اساسى ماقصادى توركمنارىنىڭ، ھامانا، روسلارا غارشى تالانگىلەنلىقى حركتلىرىنىڭ اۇنگونى آلماق اوچىن گرک بولانمىش!! روس دؤولتى توركمنلار بىلەن شىلە حاربى غانتاشق اتماگە ماينىل دالدىلر. سبايى توركمنلار روس دؤولتىنەن ایران حومىتىنە غارشى گۈرshedە پناھ ايسلاپدىرىلر. شوننىڭ اوچىن روس دؤولتىنىڭ، ایرانا حاربى كمگى بىر مىگى روس - توركمن غانتاشقىلارنىڭ غارشىلەنلىقىن يېتىشىمىكىنە گتىرىپ بىلەجىكدى.¹¹⁸

آ. وامبرى اترک - گورگن توركمنارىنىڭ آراسىندا دروېش صىپاپىنداندا او بالارا آيلانپىدىئر. اول توركمنارىنىڭ آراسىندا كومىشىپە شاھىرىنده بولاندا، سىيات بىلەن باعالانشىقلى گپ - گوررىنگلەرى توپلاپدىئر. آ. وامبرى توركمنلى آشئرآداداقى روسلارىنىڭ غارشىسىننا او جىكىدىرمك ايسلاپدىئر.

XIX عاصىردا آشئرآدا - دا، دىنگىز دورالغاسى اولى سىياسى - اقتىصادى او سوشه اىه بولوپدىئر. اورس تأجيرلىرى سۈودا مونوپوليانىنى غازانماق ايسلاپدىرىلر.¹¹⁹ شىلە ھم شول عاصىردا توركمنارىنىڭ اوستونە ایران طاراپىان ائزگىدرلى چۈزۈشلەر بولۇپ دوروپدىئر.

دېرتاتسيانىنىڭ بىرینجى بايىشنىڭ ايكىنچى پاراگرافى "گون اورتا - گونباتار توركمنارىنىڭ XIX-XX عاصىرلارنىڭ سېگىيدىنلەكى ادبىياتى" آتلۇ موضوغ بىلەن باشلانىيار. اول دئوردأكى گون اورتا - گونباتار توركمنارىنىڭ آراسىندا ياشاب گچن شخصىتلىرىنىڭ آتلارى و نابللى غالان انچىمە شاعىرلارنىڭ اثرلرى ھم

¹¹⁶. محمد رضا بىكىلى، "تركمەنلەر ایران،" انتشارات "پاسارگاد،" سال 1990 ، ...

¹¹⁷ . . Аннанепесов М., "Укрепление русско-туркменских взаимоотношения в XVIII-XIX вв.", Ашхабад, Изд., "Ылым", 1981, стр. 229-230.

¹¹⁸. Аннанепесов М., ... /гөрк. иш./, стр. 220.

¹¹⁹. С. Сайке. Эйран тарыхы, Парсча, 515-نجى сах.

اولارئنگ ياشاب گچن دؤورىينىنگ ياغدائى بارادا ايلكىنجى گزك بو ايشهه دورولوب گچيليار. شولارئنگ اثرلرىينىنگ آراسىندا يوموت - جاپاربای اوروغئننگ انچمه لريينىنگ آتلارى آغزالىپ، اولارئنگ مثال گتيرىلن اثرلرى گوركزيليار. مثال اوچىن، آللە قلى صايادلى نىنگ اثرلرىندن بىر بند:

آرئق ساقغال دىيىرلر اينگ آوال باشدا،
پورقازى گوررسىنگ مندام سووشىدە،
چوكان ده قىزل دا، أهللى توماج دا¹²⁰،
شرايستە سنگ ميدان يرلىريم باردىئ.¹²¹

دسرتاتسيانننگ دوامئندا آخوندافتىخىم گورگانلىينىنگ اثرلرىينىنگ آناليزينه هم كۈپ اونس بىريليار. اونونگ "گورگن جولگە لرييندە" و "قول اوغلى مئرات" آتلى اثرلرىنده شول دؤور ايرانداقى سوسىيال يتمزچىلىكلىرىنگ آغزالىپ گچيلياندىكى درنگلىيار.

شىلە هم ایران طاراپدان اترک - گورگن بويونداقى توركمىنلىرىنگ اوستونە غافللۇقدا چوزوب اولارى اسىر اديپ آلتىپ گىدىن بىر توپار توپنگچى فۇداللارئنگ آتلارى فاكتلائين گتيريليار.¹²²

بو پاراگرافنىڭ اينگ سونگوندا مرد شاعير، مأمد شاعير، صحت ايشان و آراز محمد شاعيرى شول نسلينىڭ اينگ سونگقولارى بولوب، دؤورىينىڭ سېگىدىنى دولدورياڭلار. اوندان سونگرا ایران توركمىنلىرىنده ادبىيات بويونچا "دورغۇنلىق دؤورى" باشلانىيار.

دسرتاتسيانننگ ايكىنجى بايى:

"ايران توركمىنلىرىننگ ايلكىنجى جهان اورشوندا سونگقى ادبىياتى" بولوب، اول ايکى پاراگرافا بولۇنىيار. بىرینجى پاراگراف ايران توركمىنلىرىننگ سىياسى ياغدائىنى اوز ايجىنە آلىيار. اوندا ايکى اتاباپداقى بولان "خلق آزاد ادیش" حركتىرينه دويپلى آناليز بىريليار. خ. آتاباپ، ا. گ. مدикف، اى. آ. يوسوف و ا. اوراز طاغانف يالى دورلى عالئملارئنگ شول بىر تارىخى واقانننگ ياغدائى بارادا يۈردن دورلى قارايىشلارئنى دنگىشىرىمە تمايىكى اساسدا بارلانتىپ گچيليار.

شول خلق حركتىريnde بولان بللى - بللى سركرىدە لريىنگ و اوңگەدە بارئجي سىياسى اينتالىيگەتسىانننگ آدى آغزالىپ گچيليار. شىلە هم 1924- نىجى يىنلدا "عثمان آخونننگ" باش توتانلغىندادقى حركتە ندىرباى آيتاكف، غايىغىسىز آتاباپيف هم - دە، خان يموتسكى نىنگ اوغلى لآلە خان يالى شول دؤورىنگ بللى اولى شخصىيەتلىرىننگ قولدانلىقى گوركزيليار.

دسرتاتسيانننگ ايكىنجى بايىنننگ ايكىنجى پاراگرافى بولسا، حاضيركى دؤورىنگ ادبى پروسېينه باغئشلаниيار. اوندا حاضيركى دؤور ايران توركمىنلىرىننگ آراسىندا دوواام اديپ گلىيان اوچ دورلى ادبى آقىم بارادا آيرى - آيرىنلۇقدا دورلوب گچيليار. اولار اوز گزگىنده "a" ، "6" و "B" پونكتلارا بولۇنىيار.

¹²⁰. يموت توركمىنلىرىننگ حاضيركى دؤورىدە "آرخى يادا، آرئى" و "ساقالى يادا، ساقاللى" دىيىلېپ تانالىيان تىرە لرى، شىلە هم "پورقاز، چوگان، "قىز" و "توماج" همه سى يموت توركمىنلىرىننگ طايفاتىيرە لريينىنگ آتلارى.

¹²¹. Бу гошы шахырың агтыгы Хажарбىби Непесованың дилиндەن язылып алышыр. /М. Аннанепесов, "Вендиликде язылан шыгырлар", Ашгабат-1977 й.

¹²². اسدالله معينى، "جغرافيا و جغرافيات تاريخى دشت گرگان"، م. ز.، چايخانه شركت سهامى مطبع كتاب، سال 1965، ص. 279-276.

دسرتاسیاننگ اوچینجى بابى "ایران تورکمنلرینىنگ ادبىاتى، دىل و يازو مدنىتى و ساز صونغاتى" دىيلىپ آتلاندىرئيلار. اوچينجى باب باش پاراگراف دان عبارات دئر. بىرينجى پاراگراف "شاعير چىلەق يولۇنىڭ تارىخى گۈزبashi /كۈكى/ " دىه ن موضوع بىلەن بىرىلەر. بو پاراگرافدا توركمىن دىلى و ادبىاتىننگ قادىمدا ئەلەن كۈكى آيرى دىللارىنگ تأثيرىنده بولولۇپ غايىتپىدىر. "اۇنگىكى دؤورلەرداكى مىكىپ - مدرسه لە آخون - ملا لا رەنگ كۈزگۈچىلىكىنده بولوپدىر و شولارئنگ اوقو - يازو دوزگۈنلەر بويونچا اۇرۇنىلىپدىر. بو ياغدای عرب دىلىنىڭ و ادبىاتىننگ توركمىن ادبىاتىدا اور ناشماغانىندا اولى رول اوينىپدىر.¹²³

اسلام دىنى اورتا آسيانى الاندان بىلەك، عripلارئنگ مدنىتى، كۈپ ساندا عرب دىلى، پارس سۆزلىرى توركمىن يازىجى - شاعير لارئننگ آراسىندا دۇرپىنگ سوسىيال جىغىتچىلىك و دورموشىننگ شرطارىنە گۈرلە، گىنگەن پىدلانلىپدىر. سلجوق امپرياسي باشلاناندان سونگ، اوچ دىلىنىڭ /توركى، عرب و پارس/ آراسىندا مدنى آراباغلانشىغىننىڭ بولاندىغانلىقى قادىمى بىر روایات خابار بىرلەر، ياغنى دۇولت گويچى تورکمنلرینىڭكى، مدنى غاتتاشق پارسلا رئنگىقى، دىنى غاتتاشقىلارى عripلارئنگى بولوپدىر.¹²⁴

شىلە دىل تأثيرلىرىنинگ XVIII-XIX عاصىرلارداقى كلاسيك لريميزىنگ اثرلىرىنده - ده، گۈرمك بولىلار. توركمىن ادبى دىلى اساسلاندىران هم چىپ ادبىاتىنگ مىللى فورماستىدا دوشۇنكى توركمىن دىلىنىدە بولمالىنىغانلىقى اۋز بىيك خورماتى بىلەن واغظ ادن مختومقىلى فراغتىننگ قوشغۇ ادبىاتا بولان قارايشى اورأن صارپالى بولوپدىر. اول بو حاقدا شىلە دىيار:

ابو سعيد، عمر خايمام، همدانى،
فردوسى، نىظامى، حافىظ پروانى،
جلال الدين رومى، جامى النامى،
اولا رئنگ يانىندا من هم سان بولسام.¹²⁵

بو بابىنىڭ ايكىنجى پاراگرافى "ايراننىڭ قادىمى ادبى چىشمە لرىنىنىڭ مختومقولىنىڭ دۇرە دېجىلىكىنە تأثيرى" دىلىپ آتلاندىرئىلان بىيك شاعيرئنگ دۇرە دېجىلىكى ايراننىڭ پارس دىلى كلاسيك شاعيرلارئننگ اثرلىرى بىلەن دىنگىشىرىمە تمايىكاسىندا اۇرۇنىلىلار. مختومقىلى فراغى اولا رئنگ دۇرە دېجىلىك فورمالارئنى يېرىلىك اۋزلىشىرىپ، اۋزى هم دورلى شىوه لرده قوشغى دۇرە دېپ دىر، ياغنى پارس هم توركى دىللارىنىڭ شىغىر قالىپلارئىدا، قوشغى دۇردىپ بىلەپ دىر. بو بارادا يۈرىتە دورولىپ گچىلىلار. شىلە هم بو پاراگرافنىڭ دوامىندا پارس دىلىنىدە قوشغۇ شىوه لرىنىنىڭ كۈپىسى درنگە لىپ گچىلىلار.

اوچونجى بابىنىڭ دۇردىنچى پاراگرافىدا دىل و يازو مسئلە سى بارادا صحبت آچىلار. دىلىنىڭ أهمىتى و اونونك قادىمەتىن گلىپ چەقىشى، قونگىشى دىل مدنىتلىرىنинىڭ اونىڭا نا درجه - ده، تأثير اديشى، كا بىر سىياسى سېپاپلەر گۈرلە، دىلىنىڭ آسىسىمەللىشىمكى هر طاراپلائىن درنگلىلار. يازو، ياغنى البيپىي، ايسىندىك دىلىنىڭ اساسى اۋزنى بولوپ دورىلار. اگر - ده، اىران تورکمنلرى باباتدا يۈرىتە لشىرىپلەن خاطى و يازو گرافىكاسىندا اونس بىرلىپ، بو اوغوردا بىللى قارارا گلىنە سە، اوندا اول يىرده ياشايىان تورکمنلرینىڭ دىل مدنىتى اۋلىپ، واقتنىڭ گىچمكى بىلەن بوتىنلى يوق بولوپ گىتمكى - ده، ممكىن!

¹²³. К. Дурдыев, "XIX асыр хем-де XX асырың башында түркмен эдебиятының тарыхындан очерклер. Ашгабад, "Магарыф" неширлەتىلىرىنىڭ, 1987 й. 7-нжи сах.

¹²⁴. محمد رضا بىكىلى، "تركمەنلەرنىڭ تىرىخى"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ،

¹²⁵. Магтумгулы, Сайланан эсерлер., Ашгабад, "Түркменистан" неширлەتىلىرىنىڭ, 1977 й. 112-нжи сах.

18- نجى عاصىردا ياشاب گچن توركمىنلرىنىڭ قادىئمى 25 سانى طامغاسئىننگ - حارپلارئىننگ بولاندىغانلى حابار بريأر. سونگرا اونونگ "آسماندان اين" هلاكچىلىگە اوچرايىشنى بىيان ادىلياير. شىلەم "عرب دىلىنىنىڭ، توركمىن سۆزلىرىنىنىڭ گويمىسى بولاندىغانلى" توركى دىيداڭى سۆزلىرى "ايە نىيگىنى" اوز دۇورىنده اورأن باطىر غاثلىق بىلەن آيدىپ بىلىپدىر. شاعير "گۈزلى بىيگىريمى باش" آتى اثرينده:

بىر آسمانى بلا اىينىپ نهاندان،
بىووتدى اول دورلى قىممات باهانى.¹²⁶

- دىيپ بلە يار. شاعيرئىنگ "دىللاريم" آتلى اثرينده - ده، "گۈزلى بىيگىريمى باشىنىڭ" ايدە يادووامى دئر. بو پىكىر ايران توركمىنلرىنىنىڭ دىلى باباتدا آيدىلان يالى دئر. دىرتاتىسيادا ايران توركمىنلرىنىنىڭ خاطىرىنىڭ بارادا آلتىپ بارئيان چارە لر دوغروسئندا و توركمىنلرىنىڭ شرطلىرىنده حاضيرلىكچە پارسچا - توركمىنچە گرافىكاسىنى پىدالانماق مسئله سى اونگە سورىلياندىگى آيدىلدار. حاضير خالقىنىڭ عمومى پىكىرىنىنىڭ لاتىن گرافىكاسىنا گۈنيگىندىگىنى و شىلەم ادىلسە، مىلاتىنىڭ مدنى گۈزىتىمى هم بۆته وى ليگى اوچىن اورأن پىدالى بولجاقدىغى آيدىلدار.

توركمىن دىيل بىلەمىنە دىكىشلى كاپىر ادىلەن ايشلەر ھم گۈزە ئېلىار. شولارئىنگ آراسىندا كومىشىپە دن توركمىن عالئمى نورمحمد مەتقى نىننگ "سينا سۆزلىگى / فرنگ سينا /" آتلى سۆزلىگى دىر.¹²⁷ ايشدە بىر سۆزلىك دولى درنگلىپ گچىليار.

اوچىنجى بابئىنگ باشىنجى پاراگرافىندا ايران توركمىنلرىنىڭ ساز صونغاتىننگ گۈزباشى بارادا گىنگىشلىپىن گوررىنىڭ غۇز غالىلار. بو صونغات اىركى دۇورىلدىن اوغۇر آلتىپ، حاضيرىكى دۇورە گلىپ يىتىار. XV-XVI عاصىردا "دانان آتا" لاقامى بىلەن تانالان "آغسان شىخ / احسان شىخ/" گونباتار توركمىنستاندا مشهور اوغۇز ناماچى سى بولوپدئر.¹²⁸

XVIII عاصىردا آمان دۇولت باغشى بارادا شىلە روايات آيدىلدار، اول قالماقلارئىنگ چۈزۈشىنى دىنگەزه بالئق آلامغا گىدين توركمىنلى ساز ھنگى بىلەن اگا ادىپ، او لارى ھم اوزلارىنى دوشىماندان خالاچى ادىپدىرلار.¹²⁹ شىلەم باغشى - سازاندالار توركمىن خالقىنىڭ مدنى تارىخىنى ساز آرقالى ميراث غالىئىپدىرلار. بو ايشدە بىر نأساغى ساغالتماكدا سازىنىڭ روحى گويچىنىنىڭ باردىغانلىقى عىلمى رواياتلار آرقالى درنگلىپ گچىليار.

اورتا آسيانىڭ ساز صونغاتىنى اۇورنىجى عالئم س. آ. اوسبېنسكى، توركمىنستاندا گچىرن اوز دۇرە دىجىلەك ھم عىلمى - بارلاغ اكسپېدىتىسىسىندا 1927- نجى يىئلا اسنقولى (حسنقولى) اطراپىندا بولوپدئر. اول يىرده ايران توركمىنلرىنىڭ آراسىندا آدى بىلەن باغشى لار بىلەن ھم دوشوشىپدىر.

"بو عالئم اسنقولى دا يېلى سازاندالارئىنگ اوچىسى بىلەن دوشوشىيار. 66 ياشلى مەمدەنەس بىرىنچە ساز يازىپ آلىار."¹³⁰

¹²⁶. Шейдайы, Лирика, "Гүл-Сенубер", Ашгабат, "Ылым". неширяты, 1978 й. 36-нжы сах.

¹²⁷. Муттагы Н. Фарханг-э-сина / فرنگ سينا / Кум. 1993 й. 1-602 с.

¹²⁸. Демидов С., "Туркменские Овляды". Ашгабат. "Ылым", неширяты, 1976 г. 116 сах.

¹²⁹. Е. Велиев, "Түркмен халк поэзиясы", Ашгабат, "Ылым" неширяты, 1990 й. 8-ижى сах.

¹³⁰. А. Ашыров, "Рус саз өvrениjилери ve түркмен сазы", "Совет эдебияты", журналы, 1990 й., 183-нжы сах.

ایران تورکمنلرینینگ باغشى چىلەق يولى بولسا، اۆز يرلى طاپيا – تىرىه لرىنininگ شرطلىرىنه لايىقلەقدا "يموت" – گۈكىنگ باغشى چىلەق يولى" دىبىلىپ، كىسگىت لنىپ دير. يۇنە سونگا باقا او لارئنگ آراسىندا توركمىن سازى – صونغاتى عمومى حاصىتىه اىه بولوپدىر، ياغنى شول بولكلىك كم كم – دن، عمومى لىغا يازئپ گىدىندير.

حاضىركى دؤورده اىران تورکمنلرینينگ آراسىندا دورلى ساز قوراللارئننگ پىدا بولاندىغاننى آيتماق گرک. شول ساز قوراللارئندا توركمىن مىللى سازلارئنى يرىنە يتىرىپ، آيدئم آيدئلىار. او لاردا استرادا ساز گۈرنىشىنинگ ھم گىنگ يول آلاندىغاننى بلە مك گرک.

اورأن يرلى حاصىتىه اىه بولان "غۇرئىدى"، "مايا سېجه" يالى سازلارئنگ عملە گلىشىنинگ روایاتلارى درنگلىپ گچىلیار.

1961- نجى يىلدان سونگ يابيانگلانا واقالارئنگ اساسىندا، تورکمنلرینگ آراسىندا آيدئم – ساز مسئله سى كأيىر باباتلاردا چاكلاندىرىلدى.

ایران اسلام رسپوبليكا سىننگ دىندار توپار لارئننگ اوّنده وى طار اپىندان قاداغان ادிலن آيدئم – ساز لار بار. او لار بارادا ھم ايشدە آيدئلىار.

دوتار بىلەن غئ JACK ساز قوراللارئننگ يانسىندا آيدئم آيديان بلى باغشىلار، يرلى سازاندالارئنگ آدى و يرلىگى، استرادا ژانرئننگ بلى آيدئمچىلار و سازاندالارئنگ آدى ھم يرلىگى ايشدە آيرى – آيرىلەقدا گۈركىزىلەنار.

"1991- نجى يىلتىنگ ماي آيتىنگ بىرىنجى گونى بىندر توركمىن شاھرىنininگ اسلام رسپوبليكا سىننگ پاسدارلارى (ساقىچىلارى) بىر توركمىن ياشولى سىنى گەملەك بىلەن آيدئلار. شىدىپ، او لار گچىپ دوران توى – توماشانى غانا بولادىلار. پاسدارلارئنگ بىرى تويدا ادېلچىك بولونىيان ساز – صحبتىنگ اوڭونگونه گچىك اوچىن، اول يره دۈكۈلۈلەر. ياشولى الياس آقا نازقىنلىجى اوندان دىنگە بىر ساغات آيدئم – ساز اتماگە روجىسات (رخست) سورانى اوچىن، اول اونى آوتومات اوقونا توتيار. ياشولىنننگ غورساغىنندان پارران (پىزان) يارئپ چەقان آوتومات اوقى يەن دە، ايکى آدامى يارالايار. شىلە ليك بىلەن "اسلامئنگ قوراچى لارى" تورکمنىنگ بو توى شاغالانگىنى ياسا اورىيأرلار."¹³¹

آصلنىدا آيدئم – ساز دىيلىنى پىغامبرىنگ دؤورىنده – دە، بولوپدىر. مكگە شاھرىنinden ھىجرتە غايدان محمد پىغامبرى، مەدينائىنگ خالقى آيدئم – ساز بىلەن غارشى آيدئلەرلار. عمومان، شريغاتدا نىكا توپىونى دابارلى آيدئم – سازلى قورناماق دۆرس و سوغاب سايئلىار.¹³² شونننگ اوچىن ھم بىزىنگ خالقىمۇز:

ايلىه دۇولت گلر بولسا، باغشى بىلەن اوزان گلر.
ايىدىن دۇولت گىدر بولسا، ملا بىلەن توزان گلر.

- دىبىپ، اورأن جايدار آيدئپىدەرلار. ولېلىك بىلەن آيدئلان اول سۆزلىرىنگ حاقدەتىغاننى 20- نجى عاصلئننگ آياغانداقى شو گونكى اىران تورکمنلرینininگ دورموشى بىلەن باغانلىشىقلى بولوپ گچىان پاجئ غالى (فاجعە) ياغدايلار دولى ثبوت ادييار.

دسرتاتسيانىنگ آخرئىندا: نتىجه جىمعلىپ، بارلاغ باراداقي عمومى جىمعلىيجى پىكىر آيدئلىار.

¹³¹. نشرىيە ترکمنستان اىران، ارگان كانون فرنگى – سىياسى خلق ترکمن اىران، سال سوم، شمارە 28-29، تابستان 1370 – آلمان غربى.

¹³². اخметхади مаксуды، Шеригат буйрукларының топلумы، Ашгабат, 1992 ي., 15 – сах.

ایشىنگ آخىرئىندا او لانلان چىمەلر و ادبىياتلار گۈركىزىلىيار.

دېرتاتىسىيانىڭ اساسى ماضىمنى:

شو آشاداقى تزىىسلەرde ھەم ماقلالاردا بىيان ادىلييأر. /تۈركىمن دىلىيندە/:

1. ایران تۈركىمنلەرنىنگ سلجوقلار بىلەن باغانلىنىقلى ادبى - مدنى تارىخى ميراثى. طغۇول بىكىنگ خاطىرسىنا باغانلىنان "علمى - تۈرىتىكى كانفرنسىيا" - تۈركىمنىستان علم لار آكادمىياسى" - شاجا باطىراف آدىنداقى تارىخ اينسېتىوتى. عشق آباد، 1994 يىئل، 6 ص.
2. اينگ قادىئى روایاتلارдан گۈزباش آلان مرو - و - شاه - و - جهان "...

اساسى بىريلەن قايىنالار و چىمەلر:

Оригинал чешмелери:

1. Эйран түркменлериниң селҗуклар билен багланышыклы эдеби-медени тарыхы миравы. Тогрулбегин ھاتырасына багышланан Ылмы - теоретикىن конференция-Түркменистан Ылымлар академиясы. Ш. Батыров адында Тарых институты. Ашгابат, 1994 й. 6 сах.
2. Иң гадымы роваятлардан гөзбаш алан Мерв шахужахан, "Мерв в древней и средневековой истории Востока V: АНТ /Тезисы докладов научной конференции/, Мары, 1994 г. стр. 10.
3. Тарыхда түркмен халкының агзыбирлик философиясының процеслери, "Духовная культура в процессе национального возрождения Туркменистана", АНТ, Институт философия и права, /Тезисы докладов научно-теоретической конференции/, Ашгабат, "Ылым", 1994. стр. 86.- Овнук X.
4. Овнук, Хангелди, «Эйран түркменлериниң саз – сунгаты», "Дияр" журналы, 1995 й. № 7, 10 сах.
5. Магтымгулы Пырагы Эйраның тарыхы- эдеби чешмелеринде, Сборник Академия наука Туркменистана, Институт Истории им. Ш. Батырова. 1995 г. 8 сах.
6. Тарыхда түркмен халкының агзыбирлик философиясының процеслери. "Роль духовной культуры в процессе национального возрождения Туркменистана", Сборник Академия наук Туркменистана Институт философия и права, 1995 г. б сах. ...

**(تورکمنچه)
دسرتاسیانئنگ "آناتاسیاسى"**

اونق، خانگلدى آرازكىلى اوغلى-ئىننگ كاندىداتلۇق ايشينىنگ "ايران توركمىنلەرنىنگ مەننىتىنىنگ تارىخى (19-20 ع.ع.)" مۇضوغى بويونچا بولوب، اول ايران توركمن خلقى بارادا آكتىوال ايشلىپ، هۇدورلىن علمى ايش دىر. ايش بىر گىريش، اوچ باپ، نتىجه و پىدالانىلان ادبىيات ماضمونلارئىدان عبارت بولىيار.

ايش اوز آكتىواللۇغى اساسىنداد، پرابلمانى داققى درنگە مىگى بىلەن، بىر ماقصادى اونگە توتوپ و بارلاغانىڭ اۋزبۇلۇشلۇغى بىلەن خاصىيەتلىيەر.

بىرىنچى باپ 19-نجى عاصىرئىنگ ايران توركمىنلەرنىنگ يازئىجىسى و شاعيرلارئىننگ اثرلىرىنىنگ تارىخدا غالدىران ائزلارى بارادا گۈررىنگ گىدييأر. اترك - گورگن توركمىنلىرى باباتدا ايران، خيوه، و روسىيە دؤولتلىرىنىنگ اكسپانسياسىئىننگ گوچىنەمگى و توركمىنلىرىنگ اولارا غارشى آلتىپ باران سۇوشلىرى.

19-نجى عاصىرئىنگ باشلارئىدان 20-نجى عاصىر، داشارى يورتىلارداقى توركمىنلىرىنگ ادبىياتىننگ آنالىزلىرى بىريلىيار.

ايكىنچى باپدا ايران توركمىنلىرىنىنگ 2-نجى جهان اورشوندان سوننگ دۇردىن ادبىياتى اورنىلييأر. بو باپدا ايران توركمىنلىرىنىنگ سىاسى - جمغىيەتچىلىك شرطلىرى بارادا آنالىز بىريلىيار. بو بولسا، ايشينىنگ حاضىركى دۇوررىنگ اؤسن ادبىياتىننگ پروسسلىرىنى گۈركۈزىيار.

اوچىنچى باپدا فارس پانزىياسىئىننگ چىشمە لرى بارلانىليار. قادىمىي فارس ادبىياتىننگ، مختومقلى فراجەنننگ دۇرە دېجىلىكىنده غالدىران تاثىرى گۆزدىن گچىرىلىيأر. فارس پانزىياسىئىننگ و اونونگ دىل و الپىبىيە يتىرن تاثىرلىرى.

دسرتاسیانئىنگ باغلايىجي بؤلومىنده، دىرتانتىنگ اوز غازانان نتىجه لرى بارادا غىسغاچا ماغلumat بىريلىيار.

تكستىنگ اصل نوسغاسىنى شو بىردى گۈرىپ بىلرسىنگىز!

آناتاسیانى يازان: قوربانف خاندۇردى - ۱۰-۰۷-۱۹۹۵
ايكىنچى نشىر، - تورنتو - ۲۰۱۵ - اونق خانگلدى

Dr. Ownuk H

آکادمی علوم ترکمنستان

انستیتو تاریخ شاجا باطیراف

یمنزله جزوه دستنویس

اونق، خانگلادی ارازگلادی او غلی

تاریخ فرهنگ ترکمن های ایران

(قرن 19-20/م، تا استقلال ترکمنستان)

بشماره کد تخصصی 07/00/02 – تاریخ وطن (تاریخ ترکمنستان)

آوتور فرات (چکیده)
جهت اخذ درجه نامزدی علوم

1995 - عشق آباد - بیرینجی نشر
2015 - تورنتو - ایکینجی نشر

«Икинжи нешир»

Authored by: Dr. Hangeldi Ownuk

Заказ № 1052

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашгабат, ул. Советских погранических, 92й

آنلайн غایناق:

<http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv#ixzz3KyD7LCS9>

گواهی حسن اخلاق (اخلاقنامه)

پژوهشگر ارشد انسٹیتو پژوهشی تاریخ
تحت پوشش کابینه وزیران ترکمنستان
شعبه "پژوهش تاریخ ترکمنهای جهان"
اونق خانگلدى ارازگلدى اوغلى-2005

پژوهشگر ارشد انسٹیتو پژوهشی تاریخ
تحت پوشش کابینه وزیران ترکمنستان
شعبه "پژوهش تاریخ ترکمنهای جهان"
اونق خانگلدى ارازگلدى اوغلى-2005

اونق، خانگلدى کار خود را از سال ۱۹۹۸ در انسٹیتو پژوهشی تاریخ تحت پوشش کابینه وزیران

ترکمنستان شروع کرد. وی در بخش "پژوهش تاریخ ترکمن های جهان"، در طول فعالیت های تحقیقاتی، خود را به عنوان یک کارشناس اجرایی و متخصص بزرگ نشان داده است. او مسلط بر چند زبان زنده دنیا است و برنامه های تحقیقاتی خود را در ایام تدوین کار علمی خود هنگام نوشتمن بر نامه ریزی شده به ثبت رسانده است. اونق خ. در تحقیقات خود، منابع فارسی، عربی، ترکی، ترکمنی، روسی و انگلیسی را مورد استفاده قرار داده است. وی در بخش پژوهشی، از بدو پیوستن به کار به عنوان یک محقق ساده تاریخ، مراحل علمی را طی یک مدت کوتاه به تصویب و خود را به پایه پژوهشگر ارشد علمی رسانده است.

اونق، خانگلدى در اوایل (قبل از ۱۹۹۷-۱۹۸۹) در انسٹیتو پژوهشی تاریخ تحت نام شاجه باتیروف آکادمی علوم ترکمنستان به عنوان پژوهشگر ارشد علمی مشغول به کار بوده است. در آنجا اونق، خ. رساله علمی خود را جهت طی درجه نامزدی علوم تاریخ، به انجام رسانده و طی نموده است. او پایان نامه خود را در دسامبر سال ۱۹۹۵، با موفقیت دفاع نموده است.

اونق، خانگلدى در طول فعالیت های حرفه ای علمی خود بیش از ۱۵۰ مقالات علمی، تحقیقاتی ایده ال نوشته است. وی دارای طیف گسترده ای از زوایای دید از منافع ملی است. وی تاریخ و فرهنگ خلق ترکمن را از زمان های قدیم تا به امروز بررسی کرده است و آنها در رساله پایان نامه دکترای خود با عنوان: "اوضاع فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، انتیکی و اقتصادی، ترکمن های ایران (از قرن بیستم - تا سال ۲۰۰۵)" را آماده کرده است.

اونق، خانگلدى در کنفرانس های ملی و بین المللی، سمپوزیوم های داخلی و خارجی فعالانه شرکت می جوید، و نیز در رویدادهای علمی ملی سخنرانی می کنند.

اونق، خ. در پاری رسانی به راه اندازی و آغاز بکار کanal ۷ زبانه تلویزیون بین المللی در تلویزیون ملی ترکمنستان - کanal تی وی. ۴، به عنوان یک ویرایشگر و مترجم فارسی با بالاترین رده کارگرینی از اوت ۲۰۰۴ تا آوریل ۲۰۰۵ اشتغال بکار داشته است.

در زمان تصدی خود در انسٹیتو پژوهشی تاریخ تحت پوشش کابینه وزیران ترکمنستان، اونق خانگلدى ارازگلدى اوغلى خود را همیشه در سمت و سوی مثبت نشان داده است. وی با طیف گسترده ای از توانمندی، از سواد سیاسی بالایی برخوردار است، نقشی فعال در فعالیت های اجتماعی از خود نشان داده است. در میان همکاران و جمعیت اطراف خود از شهرت و محبوبیت خوب و سزاوار برخوردار است.

رئیس انسٹیتو پژوهشی تاریخ
تحت پوشش کابینه وزیران ترکمنستان و
وزیر مشاور ریاست جمهوری ترکمنستان
دکتر آیدو غدیف محمد آیدو غدیویچ /امضاء/ - ماه آلب ارسلان (ماه اوت)، ۲۰۰۵ یئل.

مقدمه ای بر "تاریخ فرهنگ ترکمنان ایران - قرون نوزدهم و بیستم"

رساله ای که با عنوان «تاریخ فرهنگ ترکمنان ایران (قرن XIX-XX)» در سال ۱۹۹۵ طی شد. این رساله علمی در شورای عالی هیئت علمی ویژه دفاع از رسالات دکتری بشماره کد تخصصی ۰۷،۰۰۰،۰۲ کمیسیون عالی صدور گواهی تحصیلات آکادمی علوم ترکمنستان، در انتیتو تاریخ شاجا باطیراف دفاع گردید.

این رساله از سال ۱۹۹۱ شروع و در نیمه دوم ماه دسامبر سال ۱۹۹۵ (مجلس شورای عالی علمی در تاریخ نیمه دوم ماه ژانویه ۱۹۹۶ برگزار گردید)، در پژوهشکده تاریخ «آکادمی علوم ترکمنستان^{۱۳۳}» در حضور اعضاء محترم هیئت علمی از جمله:

- به رهبری علمی آکادمیک ترکمنستان پروفسور آنا نفس اف، مرات آنا نفس اویج
- به رهبری و مدیریت مدیر انتیتو پژوهشی تاریخ ش. باطیراف آکادمی علوم ترکمنستان و عضو وابسته خبرنگاری آکادمی علوم ترکمنستان، پروفسور آتماماداف، نوری ولیویج،
- به رهبری و نظارت وزیر آموزش و پرورش ترکمنستان و عضو کمیسیون عالی صدور گواهی تحصیلات آکادمی علوم ترکمنستان پروفسور قاراییف، ارجب دوردی قارایویج^{۱۳۴},
- با حضور و نظارت اعضاء شورای عالی هیئت علمی آکادمی علوم ترکمنستان و به عنوان تشکیلات خارج از آکادمی، اشتراک نمایندگان دفتر مدیریت دانشگاه تاریخ دانشگاه دولتی مختمقی فراغی ترکمنستان.

مخالفان رسمی:

- پروفسور جیکیف، آتا جیکیویج، دکترای علوم تاریخ از انتیتو پژوهشی تاریخ آکادمی علوم ازبکستان شوروی، و عضو فرهنگستان (آکادمی) در آکادمی علوم ترکمنستان.
- دکتر نورباداف، قاسیم، کандیدای علوم فیلولوژی از انتیتو زبان و ادبیات مختمقی آکادمی علوم ترکمنستان،

همچنین دیگر محققین و پژوهشگران ترکمنستان از جمله آکادمیک زبان و ادبیات ترکمنستان پروفسور نورمحمد آشورپور مردادف و با شرکت رهبر ملی - مذهبی ترکمن ایران ولی محمد آخون ارزانش، و دیگر محققین و مدعوین حاضر در مجلسی که نطق و سخنرانی ها تا ۵-۴ ساعت بطول انجامید، و گزارش کامل آن

^{۱۳۳}. توضیح: این پژوهشکده در طول فعالیت خود از سال ۱۹۳۶ که در زمینه انتیتو پژوهشی علمی ترکمن با عنوان «پژوهشکده تاریخ» ایجاد گردیده بود، در ادوار بعداز آن، عنوان های متفاوتی را برای پژوهشکده برگزینند: «پژوهشکده تاریخ شاجا باطیراف آکادمی علوم ترکمنستان»، تا سال ۱۹۹۷ و انتیتو پژوهشی تاریخ تحت پوشش کابینه وزیران ترکمنستان، - تا ۱۲ ژوئن سال ۲۰۰۹، و تا حال حاضر انتیتو پژوهشی تاریخ آکادمی علوم ترکمنستان

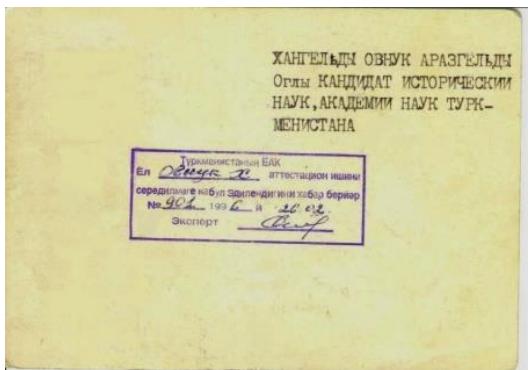
^{۱۳۴}. КАРАЕВ Реджеппурды - [...] - Родился в г. Кизиларвате, ныне Балканского велаята.

С 1958 директор сельской школы., В 1959-65. инструктор, зав. отделом пропаганды и агитации Ташаузского, обкома КПТ, в аппарате ЦК ЛКСМТ., В 1965-68 лектор Ашхабадского горкома КПТ, директор вечернего ун-та марксизма-ленинизма., В 1968-72 секретарь Ашхабадского РК КПТ., В 1972-81 первый Зам. председателя правления общества "Знание" ТССР., В 1981-88 зав. отделом пропаганды и агитации ЦК КПТ., В 1988-93 ректор АПИРЯИЛ им.Азади., С 1993 - зам. директора Туркменского филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС., Д-р. истор. наук, проф-р. Депутат Меджлиса., С 1990 Председатель Комитета по межнациональным отношениям ВС ТССР., С мая 1993 министр образования., Со втор. пол. 90-х отстранен от гос. работы., В наст. вр. - преподаватель в турецком ун-те (г.Ашхабад).

در آینده تهیه و منتشر خواهد شد، ... برگزار و از جانب دانشبار پژوهشی انسیتو تاریخ ش. باطیراف آکادمی علوم ترکمنستان سایسکانیه (دانشیار پژوهشی) اونق، خانگلادی ارازگلادی اوغلی جهت اخذ درجات علمی «نامزدی علوم (کاندیدای علوم)» و «دکترا» دفاع و طی گردید. ...

۱۹۹۶-۱۹۹۵

ارسال "پیک شادی" از جانب "کمیون عالی صدور گواهی تحصیلات علمی (یوقاری آستاشیون کامیسیه)" - آپریل ۱۹۹۶



به آدرس گیرنده درجه علمی و مهر تأیید پرزیدیوم
کمیون صدور گواهی تحصیلات عالی جمهوری
ترکمنستان

عشق آباد ش. گوگول ۱۵ (بیطراب ۱۵) - به سکرتر علمی
شورای علمی - تخصصی انسیتو تاریخ ش. باطیراف، - از
طرف: پرزیدیوم کمیون عالی صدور گواهی تحصیلات
ترکمنستان (واک ترکمنستان (آ.ان.ت.).

Diploma issued a statement of my Ph.D. thesis

Диплом выступил с заявлением моего кандидатской диссертации
اطلاعیه صدور دیپلم از پایان نامه دکترای من

<http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv>

Diploma issued a statement of my Ph.D. thesis.

Диплом выступил с заявлением моего кандидатской диссертации.
اطلاعیه صدور دیپلم از پایان نامه دکترای من

SCIENCE Ч & HUMAN ЧЕЛОВЕК Ч И НАУКА

07 Исторические науки
09 Философские науки
10 Филологические науки
17 Искусствоведение*
22 Социологические науки
23 Политические науки
24 Культурология

Historical science / National history
Orientation on the history, specialty 07.00.02 VAK
Thesis:
Cultural history of Turkmen of Iran
(XIX-XX cc.)

Year: 1995
Author scientific work: Ornuq Hangledi Arazgeldi oglu
Academic Degree: Ph.D. in History
Place of defense: Ashgabat
VAK Code Specialties: 07.00.02

Full text of abstract thesis on: [Read abstract](#)
*The Cultural History of Turkmen of Iran(XIX-XX cc.)"

Related topics thesis
Галерея некоторых отечественных и зарубежных вузовских субъектов в XVIII – XIX вв.
<http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv>
www.cheloveknauka.com/

Diploma issued a statement of my Ph.D.
thesis - متن انگلیسی

ЧЕЛОВЕК Ч И НАУКА

07 Исторические науки
09 Философские науки
10 Филологические науки
17 Искусствоведение*
22 Социологические науки
23 Политические науки
24 Культурология

Историческая наука / Современная история
Автореферат / Абзацная работа по истории,
академическая ВАК РФ / Учебное
исследование на тему:

История культуры туркмен Ирана
(XIX-XX вв.)

Год: 1995
Автор научной работы: Онуку, Хангелди Аразгельди огулы
Ученая степень: кандидат исторических наук
Место защиты: диссертации: Ашхабад
Код специальности ВАК: 07.00.02

Полный текст авторефера диссертации
по теме "История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.)"
<http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv>
ТУРKMENISTAN НЫЙМАЛА АКАДЕМИЯСЫ
Ш.БАТТЕРОВ АДЫЛДЫНЫ ТАРАХХИИТИЛУУ
ОФИЦИАЛДЫРЫЛГАН АРАКИЛДЫРЫЛЫ

Diplom выступил с заявлением моего
кандидатской диссертации - متن روسي

متن زیر بر اساس انشاء نسخه اصلی چکیده منتشرشده ارائه می گردد:

پژوهش در انتیتو تاریخ شاجا باطیراف آکادمی علوم ترکمنستان به انجام رسید.

راهنمایان علمی:
آکادمیک (آکادمسین) فرهنگستان علوم ترکمنستان پروفسور آنا نفس اف مراد آنا نفسوویچ

- مخالفان رسمی:

- پروفسور جیکییف، آتا جیکییویچ - دکترای علوم تاریخ و عضو فرهنگستان (آکادمسین) در آکادمی علوم ترکمنستان،
- دکتر قاسیم نوریاداف، کاندایدای علوم فیلولوژی،

به عنوان تشکیلات خارج از آکادمی، اشتراک نمایندگان دفتر مدیریت دانشکده تاریخ دانشگاه دولتی مختمقی فراغی ترکمنستان.

پژوهش در نیمه **II ماه دسامبر** سال 1995، ساعت "15.00"، در مجلس شورای عالی هیئت علمی ویژه دفاع از رسالات دکتری آکادمی علوم ترکمنستان، انتیتو تاریخ شاجا باطیراف دفاع گردید.

آدرس: 74400، عشق آباد ش.، گوگول کوچ، 15.¹³⁵

با محتوای این رساله می توانید در کتابخانه مرکزی آکادمی علوم ترکمنستان آشنا شوید.

جزوه و نسخه اصلی این رساله در **"10/م." نوامبر** سال 1995، منتشر و به "کمیون عالی صدور گواهی تحصیلات آکادمیک (واک)" ارسال گردید.¹³⁶

**منشی پژوهشی شورای علمی ویژه:،
نامزد (کاندایدای) علوم تاریخ امضاء گ. آ. قاراجایوا**

¹³⁵. Şu köçämiziň ady Sowet döwrüde "Gogol" soň "Görogly", Türkmenistan Bitaraplyk statusyny alynandan beýlák, "Bitaraplyk 15" bolup galdy.

¹³⁶. Гос. Почта: РГБ ОЛ

متن فارسی:

**بر اساس موضوع "تاریخ فرهنگ ترکمنان ایران - قرون نوزدهم و بیستم"
متن چکیده رساله علمی بزبان فارسی
ویژگی های علمی این پژوهش**

ضرورت بررسی موضوع به لحاظ علمی: بیش از صد سال از حکمرانی روسیه و سپس شوروی، بر اساس سیاستهای تهاجمی که از جانب آنها در جهت تسخیر سرزمین های بیشتر در آسیای مرکزی پیش برده شده بود، بین اهالی ترکمنستان شمالی و تورکمنصرا جدائی افتاد. در نتیجه این از هم گستگی، خانواده ها از هم دیگر دور افتادند و اعضای خانواده ها بی خبر از همیگر به زندگی خود تداوم دادند. در نتیجه پروسه این پدیده آنها نسبت به همیگر بیگانه محسوب شدند.

در نتیجه رخدادهایی که در بین اهالی سواحل شرقی دریای خزر در نیمه دوم قرن XIX با غصب آسیای مرکزی از جانب روس ها، آغاز شده بود، به تجزیه این ملت در بین دو دولت ایران و روس انجامید و بخش وسیعی از ترکمنستان جنوبی را تابع ایران نمودند.

دشت گرگان یعنی تورکمنصرا، که در بخش سفلی رود اترک واقع شده بود، "از جنوب به دامنه های انبوه جنگلی کوههای البرز که تا به بخش گوشه های شرقی آن تداوم داشته و از سمت شرقی، محدود به کوههای خراسان می شود."¹³⁷، "بر اساس اطلاعاتی که در دست ما موجود است، تا سال 1992/م.، 1.5 میلیون جمعیت خالص ترکمن در محدوده ای بیش از 20 هزار متر مربع در تورکمنصرا زندگی می کنند."¹³⁸

در سالهای 1804-1881 در نتیجه جنگ و مخاصمات بین ایران و روس، ضرورت عقد قرارداد در جهت مشخص نمودن و علامت گذاری سرحدات فیما بین پادشاهان سلسله قاجار ایران و پادشاه روس بوجود آمده بود. بر اساس همین رخدادها، قراردادهایی که با موضوع "گلستان"، "تورکمنچای"، "آخال تکه" و همچنین "گل جمال خان"، عنوان شده بود، ایجاد سرحدات مرزی و اجرای استحکام آن در بین پادشاهان روس و ایران فراهم می گردد. در حال حاضر خطوط مرزی که از جانب جنوب، بین تورکمنستان مستقل و از آنسوی بخش شمالی تورکمنصرا، به عنوان "خطوط مرزی اترک" بوجود آمده بود، بر اساس همین قراردادهای منعقده تعیین و تا به امروز باقی مانده است. بعداز سقوط نظام پادشاهی در روسیه، در دوره شوروی هم این سرحدات را به قوت خود باقی می گذارند.

بر اساس اسنادی که مشاهده می کنیم در مورد موضوع حدود مرزی ترکمن ها (تورکمنیستان) با ممالک پادشاهی ایران نه تنها مرزهای کنونی نبوده، بلکه 70 کیلومتر در آنسوی رود گرگان از دامنه های کوههای البرز می بایست می بود! در باره این موضوع در کتاب سیاح معروف روس گ. س. کارلین در سال 1839، چنین نوشته است: "طوابیف ترکمن های یموت، در سرزمینهای حاصلخیزی که با آب رودخانه های قره سو، گرگان و اترک آبیاری می شوند، مسکن دارند. خطوط رودخانه قره سو یموت ها را از ایران جدا می کرده است و اهالی

¹³⁷. نصرالله کسرائیان و زیبا عرشی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "سگه"، تهران - سال 1991، ص. 25

¹³⁸. Логашова Б., "Туркмени Ирана", "Туркменистан сегодня", № 3, Ашхабад - 1992 г.

* - بی بی رابعه لوگاشوا، نویسنده کتاب "ترکمنهای ایران"، ترجمه سیروس ایزدی؛ حسین تحولی- نسخه اصلی: زبان روسی - انتشارات "دانش"، مسکو - سال ۱۹۷۶. در سالهای اشتغال نویسنده این سطور، در ایام حضور ایشان در پژوهشکده، اوقاتی را در مصاحبت با وی می نشستیم و از آخرین دستاوردهای موضوع تحقیقاتی وی نت برداری میکردیم (آکادمی علوم ترکمنستان، در سالهای ۱۹۹۰-۱۹۹۴).

استرآباد (گرگان امروزی) هم آنرا به عنوان مرز حقیقی محسوب می کرده اند. علت آن در کناره های جنوبی رودخانه قره سو حتی یک روستای فارس نشین هم وجود ندارد.¹³⁹ اما حکومت پادشاهی ایران به همراه کمک های انگلستان توانست خوط ط مرزی را از اترک بکشد.

در سال های 1978-1979 خلق هایی که در ایران زندگی می کردند، در جهت کسب آزادی و دموکراسی بر علیه امپریالیسم و ایدئی آن به پا می خیزند. با شروع طوفان انقلاب، امواج انواع تظاهرات بر علیه حکومت مرکزیت یافته محمدرضا پهلوی در ایران، در بین ترکمنان نیز با شروع حرکت های عدالت‌جویانه در جهت کسب حقوق پایمال شده خود، نیروهای سیاسی جدیدی به منصه ظهور می رساند. با سقوط پادشاه سلسله پهلوی ها در ایران، خلق ها از یوغ روابط استعماری آمریکا آزاد می شوند. در آن ایام جنبش های سیاسی، فرهنگی در بین ترکمنها نیز در جهت کسب حقوق "حق تعیین سرنوشت"، پس گرفتن زمین های از دست رفته، آب و کسب حقوق فرهنگی و سیاسی باری دیگر در تاریخ به بالندگی اوچ خود می رسد. موازی با این حرکت ها، فعالیت های عملی سواد آموزی ملت نیز بزبان ملی خود "ترکمنی"، از نو قوت می گیرد. با شعار هایی نظیر "شوراهای روستائی و شوراهای دهقانی ایجاد باید گردد!"، "زمین های غصب شده، پس گرفته شود!"، "آموزش بزبان ملی لازم است (اُفو گُرک، خط گُرک، تورکمنچه مکدپ گُرک!)"، "البای نوین لازم است!"، "مدارس ترکمنی ایجاد باید گردد!"، در بین ملت تظاهرات و جنبش های خیابانی به اوچ خود می رسد.

در اوایل سال 1980 ترکمن ها، طی هجومی که از جانب سازمانهای تازه شکل گرفته و فوندامنتالیست های مذهبی ایران به شهر گنبدکاووس صورت گرفته بود، باری دیگر خواهان کسب خودمنخاری مستقل شدند.

این مبارزات بی نتیجه نبوده است. در آن ایام کسب خودمنخاری ترکمن ها بیش از یک سال تداوم یافت. تمامی رفورم ها اعم از زمین، آب، کشاورزی، /کلاً ساختار عمومی اقتصادی/، اجتماعی، فرهنگی و ... با تلاش های سازمانی یافته تشکّل مرکزیت یافته "ستاد مرکزی"¹⁴⁰ به انجام می رسد.

دولت تازه شکل گرفته ایران آن شوراهای ساماندهی شده را /شوراهای روستایی، شهری و شوراهای دهقانی/ را نتوانست کاملاً از بین ببرند، اما اسامی و عنوان های آنرا به "شوراهای اسلامی" تغییر دادند.

به این ترتیب، در آن دوره از خدمات برجسته روشنفکران ترکمن (پیشروان فرهنگی و سیاسی ترکمن)، به عنوان وظیفه ملی برای خلق ترکمن ایران، از عهدۀ راه اندازی و اجرای تشکیلات "شورا" توانستند بر بیانند. این تشکیلات با این که تا به به امروز باقی مانده است، ولیکن مؤسسه‌ی اصلی آن، از جانب حکومت تازه نیرو گرفته دینی به اسارت درآورده و اعدام می گردد. یا اینکه، محکوم به حبس درازمدت نموده در نتیجه به از هم پاشیدگی می انجامد. گروهی نیز مجبور به مهاجرت به کشورهای خارج از ایران شدند. بعداز سرکوب ترکمن‌صرحا در سالهای 1980-81، شرایط سیمپاتیای روشنفکران ترکمن به آنتی پاتیای سیاسی تبدیل گردید.

این وقایع در تاریخ ترکمن به نوبه خود از جمله رخدادهایی است که جای پای برجسته ای را از خود بر جای می گذارد. این رویدادها اساس فعالیت های پژوهشی را در صفحات روزنامه ها و مجلات به شکل های انواع کارهای پژوهشی علمی و مقالات، تشکیل می دهد. اما، این فاکت ها بزبان ترکمنی در مطبوعات کشور وسیعاً انعکاس نیافته است.

¹³⁹. "Русско-Туркменские отношения в XVIII-XIX вв.", С6. арх., док-ов., Ашгабад, 1963, с. 304.

¹⁴⁰. در آن ایام، مرکزیت شوراهای روستایی و دهقانی در حکومت خودمنخاری ترکمن‌صرحا به این نام خوانده می شد.

در پژوهش‌های علمی در مورد نگرش خلق ترکمن به آموزش و پرورش در قرن 19/م، به چنین سطرهایی بر می‌خوریم. در مورد نیمه اول این قرن، آ. بورنس چنین نوشته است: "در بین ترکمن‌ها مسجد نیست. آنها نمازهای خود را در آلاچق‌ها یا در میدانی باز که جهت اقامه نماز جماعت در نظر گرفته می‌شده است، بجای آوردن. در بین آنها شمار ملاها زیاد نیست، در کل روحانی‌ها در بین آنها از احترام زیادی برخوردار نبوده اند."¹⁴¹ ولیکن، به دنبال تحقیقات منابع دیگری از همان دوران، ما می‌بینیم که احترام به روحانیون در میان ترکمن‌ها بوده است، اما توسط محققینی که از خارج با هدف خاصی به ترکمنستان می‌نگریستند، معکوس نشان داده می‌شده است!!.

ترکمن‌های ایران، با این که به لحاظ اقتصادی و سیاسی ناگزیر از وابستگی به سرمایه داری وابسته به امپریالیسم ایران است، اما از جنبه روحی و عقیدتی، خودمختاری و اصالت ملی خود را از هیچ نظر فراموش نکرده اند. پایگاه غنی هنر و ادبیات ترکمنی، علی رغم اعمال انواع تضعیفات، ستم ملی و تبعیض از جانب حکومت‌های تمرکز یافته ضد ترکمنی در ایران، بر علیه آن مقاومت نموده و شکست نخورده است. جوهر و عنصر ملی فرهنگی که حتی در بعضی از حالات تن به شرایط سخت جدائی از دیار پدری را متتحمل شده است، جایگاه خود را در روح و روان این ملت مستحکم ریشه دوانیده، رشد و بالندگی خود را تضمین و تداوم بخشدید است. بدین ترتیب "در بین ترکمنان ایران بر بستر مایه‌های اصیل فرهنگ ملی – هنر، ادبیات و روحیه فرهنگی جدیدی حیات خود را رو به سوی رشد و پویائی تضمین می‌کند که مایه‌های ادبیات نسل جدید و آینده روسنگران ترکمن را تشکیل می‌دهد".

پایه و سطوح پژوهشی این موضوع:

در این پژوهش ما منابع و مراجع متعددی از آثار ادبی و متون تاریخی را مورد مطالعه و کنکاش قرار دادیم. البته مسیر تفحص در این تحقیق اساساً در راستای کشف و بیان حوادث و رخدادهای تاریخی از طریق داده‌ها و فاکت‌های ادبیات است. بهمین دلیل عمق پیگیری اهداف رساله نشان دادن شرایط اجتماعی و جغرافیائی خلق ترکمن در دوره مشخصی از تاریخ که از قرن 19/م. تا استقلال ترکمنستان در نظر گرفته شده است، تأثیر می‌پذیرد.

بر پایه همین ایده آثار متعددی را که در چندین زبان از جانب محققین دنیا نوشته شده است، مورد تفحص قراردادیم. این زبان‌ها مجموعاً عبارت از ۴-۵ زبان، روسی، ترکمنی، انگلیسی، عربی و فارسی می‌باشد که همه آنها در بخش ادبیات مأخذی نشان داده شده است.

امر مسلم جهت کسب اطلاعات بیشتر برای نویسنده در این پژوهش، عدم مورد ملاک قرار گرفتن اساس ایدئولوژیکی این منابع می‌باشد که در مورد ترکمنان ایران نوشته شده است. دلیل آن اطلاع از وابستگی هر اثر که در جهت خدمت به کدام دوره و کدام ساختار اجتماعی بوده است، به عنوان اصل داهیانه تحقیق و تفحص از امور محّرّز برای پژوهشگر می‌باشد. با تطبیق و تدقیق تحقیقات علمی پژوهشگران و نویسندهان و بستر ایدئولوژیکی آنها در ادوار مختلف تاریخی قبل از انقلاب اکبر و دوره شوروی سابق با دوره استقلال، ما به تفاوت و تنوع آنها از همیگر پی می‌بریم. این پدیده یک امر طبیعی است.

در مورد نویسندهان ایرانی نیز ایده‌های قبل از تحولات سال‌های 1975-1982، با بعداز این دوره بسیار متفاوت است. البته در مورد ایران با در نظر گرفتن یک دوره 50 ساله اخیر، با توجه به سیستم عمومی روابط

¹⁴¹. А. Борнс, "Путешествие в Бухару", Москва, 1863 г., Т. 3. Стр. 83. (рассказ о плавании по Инду от моря до Лагора в 1831, 1832 и 1833 годах).

اجتماعی و سیاسی – فرهنگی، در آثار محققین و نویسندهای ایران نو آوری‌های علمی با ایده‌های جدید محدود و کمتر به چشم می‌خورد. البته آثار آن گروه از محققین و نویسندهای که بر اساس ترقیات روز و با اعتقاد به دموکراسی، افکار و اندیشه‌های ویژه‌ای را دنبال می‌کنند، متفاوت است. کارهای این گروه در خور اهمیت است. علت آن است که آن طبقه روشنفکری که میراث دار ایده‌های متصرفی همچون انسانگرائی، دموکراتیسم، سوسیالیسم و طرفداری از افکار عدالتجویانه جمعی جامعه بشری است که نسل اندر نسل روبه رشد و بالندگی می‌باشد. اینچنین شرایط در جوامعی که دارای سیستم حکومتی که بر بستر روابط بورژوازی بسته (در مقایسه با جوامع دموکراتیک باز) بنا شده است، سخت در تنگنا قرار می‌گیرند و آثار این گروه از مترقبین بسیار اندک منتشر شده و بیشتر آثار کسانی که تابع سیستم موجود هستند، در دسترس عموم قرار می‌گیرد.

برای مثال، در بین یکی از منابع فارسی که در باره موضوع ترکمنان ایران با عنوان "جغرافیا و جغرافیای تاریخی دشت گرگان"، از اسدالله معینی می‌باشد را در نظر بگیریم، جهت کسب اطلاعات باید از ایده‌های وی در برخورد با تاریخ ترکمنها صرف نظر کنیم تا بتوانیم از درون آن واقعیت را پیدا کنیم. و گرنه وی در یکی از صفحات کتابش واقعیت‌ها را قلب می‌کند. در یکی از سطورش در مورد: "... عده ای فنوادلهای های تقنگدار از استان های مازندران و گیلان که بر علیه "قاراچی های ترکمن / راهزنان / اترک ..." را به میان می‌آورد. البته از نظر ما آنها نه تنها "قاراچی" نیستند، بلکه اهالی صادق ترکمنهای چاروادار و مالداری هستند که از جانب خوانین و فئوال های تقنگدار گیلان و مازندران، وقت به وقت با حملات یا غیرگرانه خود به غارت و چیاول اهالی ترکمنهای اترک می‌پرداختند. تاریخ پرده از روی همه این غارتگری‌ها بر می‌دارد. ما پژوهشگران ترکمن باید در این آثار آنسوی حقیقت را باید ببینند! اما محققین دوره پهلوی آنهایی را که در سرکوب ترکمن‌ها نقش داشته اند، به عنوان "قهرمان!!" جلوه می‌دهند! ...

همچنین در کتاب آ. سارلی با عنوان "ترکستان در تاریخ" نیز در برخی از موارد در بررسی وقایع تاریخی، به تناقض در ارائه فاکتهای علمی برخورد می‌کنیم و از همان دیدگاه به بررسی مسئله پرداخته شده است که در این مورد در رساله بدان پرداختیم.

از سوی دیگر، در آثار برخی از شرق‌شناسان دوره شوروی نیز، در مورد مبارزات آزادیخواهانه ترکمن‌های ایران، در اوایل ده قرن بیستم، ایده‌های نادرستی عنوان شده است. ولیکن، از جانب دیگر بعضی از پژوهشگران نیز با تحقیقات واقع بینانه تر به کشف حقیقت پرداختند. هرکدام از آنها به درجاتی در خور اهمیت هستند. برای مثال، نگرش‌ها در مورد جنبش آزادیخواهانه ترکمنهای ایران از جانب دکتر ای. آ. یوسف اف با نگرش پروفسور خمّات آتایف کلاً متفاوت است. اگر، چنانچه رفقا، دکتر ای. آ. یوسف اف و ارازتاگانف مضمون مبارزات آزادیخواهانه ترکمن‌های ایران را "پراؤکاتیو / توطئه گرانه/" و "ریاکسیون / ارتجاعی/" قلمداد کرده باشند، پروفسور خمّات آتایف آنرا حرکتی "پروگراسیو / ترقیخواهانه/" و با ماهیّت "جنبش رهائی بخشی خلقی"، بررسی دقیق و واقع بینانه تری را با جام رسانیده است.

چنانچه فوقاً بدان پرداختیم، آن گروه از آثاری که همچون "تاریخ سی ساله ایران" به زبان فارسی به ندرت یافت می‌شد نیز تا جاییکه امکانات اجازه می‌داد، مورد استفاده قرار دادیم. این اثر علمی از جمله کارهای برجسته تئوریسین معروف رفیق ب. جزئی که مربوط به جنبش سیاسی سالهای 1968-1979 می‌باشد. این اثر تحت تأثیر جنبش سوسیال – دموکراتیک سازمان مارکسیستیک "فداییان" به عنوان تر انقلاب ایران ارائه شده است. این گروه از آثار در ایران در آن دوره به دلیل چاپ و انتشارات مخفی، در آن " محل" و "تاریخ چاپ" نامشخص باقی می‌ماند.

شماری از منابع نیز که در طول پژوهش مورد بررسی مفصل تری از آنها شده است، مربوط به نشریاتی هستند بزبان های "فارسی - تورکمنی"، از جانب تشکلات و سازمانهای سیاسی، فرهنگی ترکمن های اروپا اقدام به انتشار آن می شود. این تعداد از نشریات و روزنامه ها از جمله با عنوان های: "ایل گوییجی"، "تورکمنیستان ایران"، "تازه یول" و "گنگش" و ...، منتشر می شوند. سری مقالات علمی، فرهنگی که در آن ها به چاپ میرسند، مربوط به تحلیل و بررسی آثار و مقالات محققین و پژوهشگران ترقیخواه هستند. این نشریات نه در تیراز زیاد، بلکه با تیراز کم منتشر میشوند و بهر ترتیبی که شده، بدست ما می رسد.

در دوره کنونی ایران به لحاظ شرایط اجتماعی یک سری از تحولات در عرصه سیاسی، اقتصادی را طی می کند. در برخی از شرایط حركت های ترقیخواهانه مردم در عرصه سیاسی - اجتماعی باعث انتشار روزنامه و مجلات دموکراتیکی می شوند. این نشریات در یک روند کوتاه مدت، به بهانه های واهی و بی اساس، دوباره بسته و سانسور می شوند.

در بین آنها، نشریاتی نظیر "یول"، "دورموش"، "آق یول" که به زبان های آذربایجانی و تورکمنی تا 4 - 5 شماره دوام یافته بود. این نشریات تا به مراکز علمی - فرهنگی ترکمنستان مستقل نیز رسیده بود، مورد مأخذ قرار گرفتند. آثار و مقالاتی که در این مجلات منتشر میشوند، بخشی از کارها و فعالیت های فرهنگی هنرمندان، نویسندها و شاعران ترکمن را در بر می گیرد. اما، متأسفانه جلوی انتشار این شمار از نشریات متوجه را در طول مدت کوتاهی می گیرند. این شرایط جاری نمایانگر بحران عمیق عمومی از لحاظ سیاسی - اجتماعی و فرهنگی در ایران است.

چنین ادبیات فرهنگی و هنری در 7 - 8 سال اخیر که مربوط به آثار تاریخی، انتوگرافی، ادبیات فرهنگی و هنری و زبان ترکمنی می شود، در ایران، شروع به انتشار گردید. برای مثال، "قوشغی بیغانندیسی / مجموعه شعر" / بزبان ترکمنی از شاعر ستار سوقی، اثر نویسنده ای بنام دکتر محمد رضا بیکدلی با عنوان "ترکمنهای ایران"، اثر دکتر جواد هیئت با عنوان "سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی"، آلبومی با عنوان "ترکمنهای ایران" همراه با 30 صفحه مقدمه، از ن. کسرائیان و ز. عرشی، کتاب "تاریخ ترکمنستان" از آ. سارلی، همچنین اثر چاپ شده "مختومقلی فراغی ترجمه شده به زبان فارسی"، ... که اخیراً کار شده است می توان نام برد. البته بیشتر آنها مورد بررسی قرار گرفت ولی اواخر بدیل ضيق وقت امکان بررسی آنها پیدا نشد.

منابع انگلیسی ترجمه شده و یا ترجمه شده بزبان فارسی نیز به اندازه کافی مورد بررسی قرار گرفت. در بین آنها اثر چاپ شده به زبان فارسی از آرمینیوس وامبری با عنوان "سیاحت دروغین در خانات آسیای مرکزی"، سیاحت نامه ای "حاطرات" از لیدی شل که در سالهای 1836-1851 در آشورادا به عنوان نماینده انگلستان همراه با روس ها بوده است. کتاب "تاریخ ایران" از سر پرسی سایکس، "تاریخ روابط خارجی ایران" از آ. ه. مهدوی، "جنگ با ترکمنها" ک. دوگوبینو بشکل رمان نوول، ... و آثار مشابه تاریخی - ادبی مورد بررسی قرار گرفت.

وظیفه و اهداف این رساله:

اگر وظیفه تاریخ بیان وقایع و رخدادهایی که از نظر زمانی و مکانی در تاریخ حیات انسان ها رخداده است باشد، وظیفه نخست ادبیات هنری عبارت از بیان کیفیت وقایع و احوالات تاریخی آن، از طریق سرشناسه های صنایع هنری می باشد. در چنین حالتی اگر اصول بیان رویدادی به اندازه مشخصی متفاوت باشند، اما به لحاظ محتوا و مضمون فرق چندانی از همدیگر نداشته و گسته از هم نیستند. در نتیجه، بر اساس داده های تاریخی،

ادبیات هنری خلق می شود. آثار تمام شاعران کلاسیک، همچنین آثار نویسندهای که در نیمه دوم قرن نوزدهم ظهور نموده اند، گواه بر این عقیده می باشد.

چنانچه معلوم می گردد، مضمون و محتوای خلاقیت های کلاسیکهای مان در هر دوره به همان اندازه، با واقعیات حیات اجتماعی جامعه شان وابستگی عمیقی داشته که عدول از آن اجتناب ناپذیر می نموده است.

آنها در یک نرم مشخص ادبی با بیان رخدادهای تاریخی، ادبیات ترکمنی را به لحاظ مضمون و محتوا غنا بخشیده اند و شرایط زندگی و احوالات اهالی را به درستی مکشوف داشته اند. آن آثار ادبی و روایات همچنین ادبیات خلقی که بر بستر حوادث و رخدادهای تاریخی مربوط به حیات شخصیت های تاریخی بوجود آمده است، باعث غنای ادبی و تاریخی می شده است.

رخدادهای جاری در جامعه، متناسب با شرایط اجتماعی حاکم ایام خود، وابسته به ویژگی های خاص همان دوره بوده، آن فرهنگ مخصوص مربوط به خود را می سازد. همان فرهنگ در مسیر پیشرفت دوران واقعاً موجود، همچنین به نوبه خود باعث بوجود آمدن انواع وقایع و رویدادهای تاریخی آن ایام می شده است. بدلیل وسعت موضوع تاریخ هر پژوهشگر، تحقیقات خود را بر اساس دوره، موضوعات ویژه و مرحله ای، بطور دقیق انتخاب و در پی بیان آن است.

در روند همین پژوهش در این کار، در باره شرایط ادبی نیمه دوم در قرن بیستم به لحاظ درجه پویائی ادبیات خلق ترکمن در ایران را به عنوان "دوره ایستایی ادبیات" بنامیم، متناسب با خصوصیات آن دوره است. چون حرکت های ادبی در آن دوره از نظر سطح بالندگی بسیار پائین بوده، حتی در بعضی از حالات با عدم وجود ادبیات بالنده مواجهه می شویم. در نتیجه، آن دوره را در تاریخ ادبیات خلق ترکمن ایران می توان به عنوان "فرصت های ناپدید شده صنایع ادبی" نام برد.

در اوایل سده بیستم موج حرکت های مشهور دنیا مربوط به جنبش بورژوا – دموکراتیک در روسیه بوده، همچنین در روند شرایط همین جنبش با سقوط دستگاه دیکتاتوری تزاری در روسیه، دیدگاه و نگرش جامعه به ادبیات کلاسیک به دو بخش تقسیم می شده است. ولیکن در شرایط کنونی ایران در شرایط حضور حکام فوندامنتالیست مذهبی، براساس طی رویدادهای اخیر در آن، نگرش به صنایع ادبیات در این باره به 3 شاخه تقسیم می شود.

صنایع ادبی در رابطه با تحولات و مبارزات سیاسی-اجتماعی در جامعه در انزوا باقی نمانده است. این هنر هر طور شده، به عنوان کارد تیز ایدئولوژی وابسته به خود، در خدمت امور صنفی طبقه خودی بوده است. بله، بدلیل همین امر، با اظهار وجود دو گونه از گروه فرهنگی – اجتماعی، وجود ماهوی دو نوع ادبیات "مترقی" و "ارتجاعی" را فراموش نکنیم.

به این ترتیب با در نظر گرفتن این شرایط و بستر اجتماعی، در شرایط کنونی ایران ایده های محرک را نه به دو گروه، بلکه وجود سه ماهیّت ادبی را باید هدف گرفت. ما به مضامین آثاری که از این سه ماهیّت اجتماعی سرچشم می گیرند، در طول پژوهش مان در این اثر ریشه ای پرداخته ایم.

در روند این پژوهش، در مورد بنیه ها و سرچشم های سبک ادبی اشعار مختومقلی و تأثیر منابع قدیمی ادبیات ایران بر اثار وی، توجه ویژه ای شده است. همچنین تدقیق میدان و دنیای اشعار پر فراست مختومقلی

فراغی در مقایسه با خلاقیت‌های شخصیت‌های فرهیخته‌ای چون حافظ، قاآنی، سعدی و فردوسی به یک اندازه به عنوان یک شخصیت ادبی قابل مقایسه و همدرجه است، ... به بررسی ویژه ای پرداخته ایم.

در حال حاضر رواج یافتن و میدان داری "شعر آزاد" در سبک ادبیات شاعری و تأثیر گذاری آن بر سبک و سیاق سraiش اشعار ادبی در آثار شاعران ترکمن و در نتیجه رواج شعر "آزاد" به زبان ملی در ادبیات شاعران نو پرداز ترکمن، توجه ما را جلب کرده است. در این شیوه از سبک سraiش امکان بیان افکار واقعی شاعر، بدون تابعیت و تعصّب به قوائد دست و پا گیر اشعار کلاسیک، بدست می‌دهد. در این شیوه از خلاقیت با این که پایه صنایع سraiش آثار شعری کمی نرم و نازل است، اما به لحاظ بیان و تفهیم متون، شاعر به امکانات وسیعی دست می‌یابد. در این شکل از سraiش، نقگر آزاد و وسعت یافته، و شفافیت بیان را به همراه می‌آورد و برای تدقیق بیان یاری می‌رساند.

در این رساله ایده بخصوصی در مورد الفبای اختصاصی زبان مادری خلق ترکمن مطرح می‌گردد و به عنوان یک ضرورت، تأسیس مرکزی عمومی جهت آموزش زبان و ادبیات ترکمنی بررسی و پیشنهاد می‌گردد.

در حال حاضر در چهارچوب تمامیت جغرافیائی ایران کنونی طرح و برنامه‌های متعددی در مورد تنظیم الفبای ترکمنی ارائه شده است. اما هیچکدام از آنها تا حال حاضر تعمیم نیافته است. هر کس بنا به سلیقه خود در الفبای "عربی - فارسی" به تحریر و کتابت می‌پردازند. این مسئله در حد مشخصی با ایجاد مشکلات همراه است. اما در دوران اخیر در ایران با اینکه الفبای "ترکمنی - فارسی" موقتاً مورد استفاده قرار داده می‌شود، ولیکن افکار و نظر عموم روشنفکران ترکمن در آینده، برای گذار به الفبای لاتین، به عنوان یک ایده عمومی تعمیم و رواج دارد.

در روند این رساله، وقایع و رخدادهای ترکمنان ایران، در نتیجه مبارزات دموکراتیک عمومی خلق‌ها بر علیه نظام پادشاهی ایران در سال 1979، تورکمن‌ها نیز توانستند تا بیش از یک سال صاحب حقوق ملی مدنی، فرهنگی و اقتصادی خود بشوند و از عهده ایجاد و راه اندازی نظام خودمحتراری شورائی در تورکمن‌صرحا برپیایند. همچنین در آن ایام فوندامنتالیست‌های مذهبی ایران با استفاده کامل و اجرایی از ارتش سازمان‌نیافته آمریکائی نظام قبلی ایران (با اینکه در این ایام ارتش ایران در برخورد با مسائل داخلی ایران بیطریقی خود را اعلام کرده بود!), با حمله به تورکمن‌صرحا حکومت خود مختاری شورائی را ساقط و پیشواین سیاسی - فرهنگی آن را اسیر و اعدام و یا به زندان‌های طولانی مدت افکندند. این شرایط تأثیر خود را بر نگرش ادبی - صنایع گذاشته و در مقالات علمی - فرهنگی روزنامه‌ها و نشریات بیان خود را باز یافته است. روند پژوهش با این رویدادها تا استقلال جمهوری ترکمنستان در سال 1991، پی‌گرفته و تحقیق می‌شود.

اهمیت پرایتیکی رساله:

اسناد، فاکت‌ها و معلومات‌هایی که در این رساله مورد مأخذ کاربردی قرار گرفته است، می‌توان آنرا در هنگام تدوین تاریخ نوین ترکمنستان، عموماً در مورد مسائل ترکمن‌های خارج از ترکمنستان، بویژه در مورد نشان دادن سرنوشت تاریخی ترکمنان ایران برای دانش آموزان و دانشجویان جمهوری ترکمنستان، همچنین در ایام تدوین تاریخ وطن (تاریخ تورکمنستان)، جهت انتشار کتاب‌های آموزشی و به عنوان یک مرجع می‌توان آنرا مورد استفاده و مأخذ قرار داد. همینطور در جهت پژوهش و آموزش ادبیات نوین ترکمنی، در مورد خلاقیت هنری و ادبیات ترکمنان خارج از ترکمنستان، بویژه ترکمنان ایران، به عنوان یک منبع علمی - ادبی و فرهنگی - تاریخی می‌توان آنرا پیشنهاد نمود.

مکان تحقیق و بررسی این رساله:

این رساله در پژوهشکده تاریخ شاجا باطیراف آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان مشاورت و بررسی شده است، و جهت دفاع از آن در حضور اهالی شورای علمی و جمعیت ارائه می‌گردد. مضمون و محتوای اساسی رساله و نتیجه‌های آن در یک سری از مقالات چاپ شده در نشریات و روزنامه‌های کثیرالانتشار ترکمنستان، بیان خود را باز یافته است.

ساختار علمی رساله:

این اثر پژوهشی متناسب با وظایف پیش رو گذاشته شده، قطعیت یافت. این اثر عبارت است از یک مقدمه، در سه باب، نتایج، منابع و ادبیات مورد مأخذ قرار گرفته، تشکیل شده است.

مضمون رساله:

در پیشگفتار این رساله، در مورد ضرورت پژوهش در موضوع انتخاب شده، پایه‌های تحقیقاتی، اهداف اساسی رساله، چهارچوب وظایف مشخص نویسنده در ایام تحقیقات، نوآوری علمی، چارچوبهای کرونولوژیکی آن، جایگاه منابع مورد استفاده و در مورد عملگرایی این پژوهش صحبت می‌شود. و در مورد پرنسبیپ‌های تئوریکی و متدولوژیکی آن، همچنین منابع ادبی مندرج توضیح داده می‌شود.

اولین باب رساله:

با مرور در باره مکتب عمومی، با یادآوری شاعران و نویسندهان ترکمن که به عنوان شیوه‌های پژوهشی ادبی در مورد تاریخ و ادبیات و مأخذ مورد استفاده آنها در قرن XIX/م.، از وجود پایگاه غنی علمی خلق ترکمن با خبر می‌کند.

در پاراگراف اول باب اول در مورد قدرت یابی توسعه طلبی‌های دولتهای ایران، خیوه، روسیه و مقاومت و مبارزات کوچک و بزرگ ترکمن‌ها بر علیه این توسعه طلبی‌ها صحبت می‌شود. هجوم و حملات این دولت‌ها جهت ثاراج سرمایه‌های مادی و معنوی به این سرزمین ساده، و عدم قبول اسارت از جانب خلق ترکمن و مبارزات آنها جهت حفظ و حراست از سرزمین زیبای خود، همه این ژانرهای در آثار شاعران و نویسندهان ترکمن بیان خود را انعکاس داده است. از طریق ادبیات تأثیر پذیر و ماندگار شاعران کلاسیک مان پرده از روی خیلی از حوادث و احوالات تاریخی برداشته می‌شود و در این باره در رساله وسیعاً تحقیق و پژوهش شده است.

چنانچه فوقاً بدان اشاره کرده بودیم، در روند آن توسعه طلبی‌های دولتها، مناطق گرگان زیر تسلط روس‌ها در می‌آید.¹⁴²

در سال 1819 خان خیوه، محمد رحیم خان به سوی مناطق گرگان یورش می‌برد. در سال 1836 پادشاه ایران جهت سرکوب حرکت‌های استقلال طلبانه تورکمن‌های نواحی اترک – گرگان، درخواست کمک از طریق دریا، از جانب پادشاهی روسیه می‌کند. از نظر دیپلماسی واهمی بودن تصور این که حکومت ایران حساب می‌کرد که با راه اندازی پایگاه نظامی از جانب روسیه در گوشه جنوب شرقی بحر خزر برای آنها، همیشه به نفع دولت ایران خواهد بود، با تصرف آشور آدا از جانب روس‌ها این برداشت باطل می‌گردد. روس‌ها در سال 1841 آشور آدا را

¹⁴² . Ораз Ягымыр. "Магтымгулынама", Ашгабат, 1992 й., 50-нжыс сах.

تصرّف می کنند. پادشاهی ایران با تصرّف آشورآدا از جانب روس‌ها به نتیت تجاوزگرایانه و غصبی آنها، پی‌می برند. اما آنها بر علیه روس‌ها در جهت بازپس‌گیری جزیره، هیچ‌گونه مقاومت و حرکتی نمی‌توانند بکنند.¹⁴³

دوره بعداز تسلط روسها بر آشورآدا و مقاومت و مبارزات ترکمن‌ها بر علیه روس‌ها و ایران را با تکیه و استناد بر انواع منابع موثق در طول پژوهش همراه با ارائه اسناد پرداخته می‌شود. بر اساس عهدنامه ماه فورال سال 1921 روس‌ها استرداد این جزیره را به ایران، به امضاء می‌رسانند.¹⁴⁴

در باره نقش استراتژیک آشورآدا در رابطه با روابط پادشاهی روس – ایران، آکادمیسین آکادمی علوم ترکمنستان مراد آنانفس اف در پژوهش‌های خود اطلاعات دقیق و کاملی را ارائه داده است.

در سال 1837 از جانب روسیه سرحدات مرزی دولت ایران برسمیت شناخته می‌شود. این سرحد ابزار سرکوب و گوشمالی دولت‌های ایران و روس بر علیه ترکمن‌هایی که در میانه رودهای قره سو و اترک زندگی می‌کردند، شده بود.

بهانه واهی این سرکوب‌ها، همانا جلوگیری از حرکتهای غارتگرانه ترکمن‌ها بر علیه روس‌ها!! توجیه می‌شده است. روس‌ها مایل به اینگونه روابط با ترکمن‌ها نبوده اند، چون ترکمن‌ها بر علیه زورگوئی‌های دولت ایران از دولت روس‌ها پناه جسته بودند. از این جهت کمک‌های جنگی دولت روس به ایران، بر علیه روابط روس – ترکمن می‌توانست خدشه برانگیز و تعمیق یابد.¹⁴⁵

آرمینیوس وامبری در بین ترکمنهای اترک – گرگان در نقش درویشی دروغین همه قصبات ترکمنها را گشته بود. زمانی که وی در بین ترکمنها در شهر کومیش دپه اقامت داشت، در رابطه با مسائل سیاسی - اجتماعی گزارش و اطلاعات جمع آوری می‌کرده است. وی ترکمن‌ها را بر علیه روس‌ها می‌شورانیده است.

در قرن XIX/م. اسکله بندری آشورآدا به لحاظ سیاسی – اقتصادی رشد قابل ملاحظه ای نموده بود. تاجرین روس از آنجا مایل به درآمدهای تجارت انحصاری بوده اند.¹⁴⁶ همچنین در آن سده از سوی ایران بورش‌های پی در پی بر علیه ترکمن‌ها صورت می‌گرفته است.

دوّمین پاراگراف از اولین باب رساله، با موضوع "ادبیات ترکمن‌های جنوب غربی در فیمابین گذار قرون 19 و 20"، شروع می‌شود. اسمی شخصیت‌های مشهور آن دوره و در مورد آثار خیلی از شاعرانی که نامشان گمنام باقیمانده است و هم راجع به شرایط اجتماعی و دوره حیات ترکمنهای جنوب غربی، برای اولین بار در این پژوهش تحقیق و بررسی شده است. در میان آثار آنها اسمی خیلی از شخصیت‌ها مطرح شده و از هر کدام از آنها اشعار و بیت‌هایی مثل آورده می‌شود. برای مثال یکی از آنها مربوط به آثار الله قلی صایادلی در سطور زیر درج می‌گردد:

آرئق ساقغال¹⁴⁷ دییرلر اینگ آوال باشدا،

¹⁴³. محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990 ، ...

¹⁴⁴ . Аннанепесов М., "Укрепление русско-туркменских взаимоотношения в XVIII-XIX вв.", Ашхабад, Изд., "Ылым", 1981, стр. 229-230.

¹⁴⁵ . Аннанепесов М., "Укрепление русско-туркменских взаимоотношения в XVIII-XIX вв.", Ашхабад, Изд., "Ылым", 1981, стр.220

¹⁴⁶ . С. Сайке. Эйран тарыхы, Парсча, 515-нжы сах.

¹⁴⁷. يمۇت تۈركمنلەرنىن ئىنگ حاضىرىكى دئورىدە "آرخى يادا، آرئى" و "ساقالى يادا، ساقغاللى" دىيلىپ تانالىان تىرىه لرى.

پورقازى گۈررسىنگ مىدام سۇوشىدە،
چوکگان دە قىزلى دا، أهلى توماج دا،
شىرىستە سنگ ميدان يېلىرىم باردىن.¹⁴⁸

ترجمە:

گۆيند، در صف اوّل آرئق و ساقغالي ها،
مى بىنى پورقاز را دانم در جىال،
در چوگان ها، قىزلى ها، و تمام توماج ها،
اگر شىخواھى، ميدان هاى رزم داريم.

در ادامه اين رساله آثار احمد آخونداب گورگىلى با دقّت مورد بررسى و تدقیق قرار مى گيرد. در آثار وي با نام های "گرگن جلگه لريندە /در جلگه هاي گرگان/" و "قول اوغلۇ مئرات /اسىززادە اى بنام مراد/" از طرح كمبودهای اجتماعی آن دوره از محتواي غنى آثار وي، سخن به ميان آورده مى شود.

همچين اسامى مستند عده اي از تقىگداران فنودال ايران كه غافلگىرانه بر روی تركمن هاي اترك - گرگان يورش هاي غارتگرانه مى كردىن و آنها را به اسارت مى بردىن، به عنوان فاكت بيان مى گردد.¹⁴⁹

در آخر اين پاراگراف، به عنوان آخرین كامل كنندگان حلقه زنجيره ايي دوره گذار ادبى، از مرد شاعر، محمد شاعر، صحّت ايشان و آراز محمد شاعری سخن به ميان آورده مى شود. بعد از آن دوره در بين تركمنان ايران به لاحظ پروسه پويائي ادبى روند "دوره اىستائى" ادبیات شروع مى شود.

دوّمين باب رساله:

اين بخش در مورد "ادبیات تركمنان ايران بعداز جنگ جهانى دوم" را شامل مىشود. آن به دو پاراگراف تقسيم مى شود. پاراگراف اوّل، موضوع "وضعیت سیاسى تركمنان ايران" را در بر مى گيرد. در آن، به دو جنبش مرحله ايي "مبارزات آزادىيخش خلق" رىشه يابى و تحليل داده مى شود. در اين بخش از پژوهش برخوردها و نگرش هاي متفاوت محققىنى چون پروفسور خُمت آتاييف، أ. گ. مديكف، اى. آ. يوسوفف و اوراز تاغانف در باره يك رخداد تارىخي بر اساس شيوه تطبيقى و تدقیقى مورد بررسى و زير ذره بين برده مىشود. اسامى روشنفکران پىشىرو و شخصىت هاي معروف سیاسى كه در جنبش خلقى مشاركت داشته اند، يادآورى مى شود. همچين مورد حمایت قرار گرفتن جنبشى كه در سال 1924، به رهبرى "عثمان آخون" پيش برده شده بود، از سوى شخصىت هاي سیاسى - اجتماعى آن دوره، همچون نديرباي آيتاكف، غايىقىسىز آتابايف و لاله خان فرزند خان يمودسىكى انگشت گذاشته مى شود.

در دوّمين پاراگراف از دوّمين باب اين رساله، به موضوع "رونن ادبیات در دوره کنونى" پرداخته شده است. در اين مبحث، در مورد سه نوع از جريان ادبى موجود در ميان تركمن هاي ايران موشكافي مى شود. اين موضوعات با علائمى همچون "a" ، "b" ، "c" ، مشخص شده است.

سۆمين باب رساله:

¹⁴⁸. Бу гошы шахырын агтыгы Хажарбىби Непесованың дилиндەн язылып алыньяр. /M. Аннанепесов, "Вендиликде язылан шыгырлар", Ашгабат-1977 й.

[اين شعر از زبان حاجر بى بى نېسۋوا، نوھ شاعر، يادداشت شده است. ام. آننەپسەف، "اشعار نوشته شده در ایام تبعید"، عشق آباد - سال ۱۹۷۷.]¹⁴⁹. اسدالله معینى، "جغرافيا و جغرافيات تارىخى دىشت گرگان"، م. ز. جاپخانه شركت سهامى مطبع كتاب، سال 1965، ص. 279-276.

سومین باب این رساله با عنوان "ادبیات، فرهنگ نوشتاری، زبان و هنر موسیقی ترکمنان ایران" نامیده شده است. سومین باب عبارت از پنج پاراگراف می باشد. پاراگراف اول با موضوع "بنیه های تاریخی شیوه های سرایش شعر /ریشه/" ارائه شده است. در این پاراگراف "تحت تأثیر بودن ریشه های قدیمی زبان و ادبیات ترکمنی به سایر زبان ها" طرح می شود. مکتب - مدرسه ها در دوره های قبل تحت کنترول مراجع دینی یعنی دست آخوندها و ملاها بوده است. دروس آموزشی بر اساس قانون - قوائد های آنها فراگرفته می شده است. این شرایط در رسوخ زبان و ادبیات عربی به ادبیات ترکمنی نقش تأثیرپذیری را بازی کرده است.

بعداز تسلط اعراب بر آسیای مرکزی، بر اساس مطلوبیت شرایط اجتماعی جامعه آن دوره، فرهنگ عرب ها، عمدتاً زبان و لغات عربی مورد استفاده در میان شاعران و نویسندهای ترکمن بوده است. بعد از آغاز امپراتوری سلجوقیان بنا به روایت یک گفقار قدیمی، فیما بین سه زبان /تورکی، عربی و فارسی/ رابطه تنگاتنگی ایجاد شده بوده است. "یعنی در بین لشکریان و نیروهای دولتی زبان ترکمنی رسمیت داشته است، در روابط و مراسلات فرهنگی زبان فارسی رواج داشت و در مناسبات دینی زبان عربی مورد استفاده قرار می گرفته است.¹⁵⁰"

چنین تأثرات زبانی و فرهنگی را می توانیم در آثار کلاسیک هایمان که مربوط به قرون XVIII-XIX می شود، مشاهده کنیم. ضرورت نوشتمن و سرودن در اشکال و فرم های ادبیات، به زبان ملی ترکمنی را مختومقلی فراغی در نگرش های ادبی اصیل و ظریف خود آنرا عملأ و عظ نموده است. وی در این باره چنین می سراید:

ابو سعید، عمر خیام، همدانی،
فردوسی، نظامی، حافظ پروانی،
جلال الدین رومی، جامی النامی،
اولارئنگ یائندادا من هم سان بولسام.¹⁵¹ و ¹⁵²

دوّمین پاراگراف این باب از رساله، با عنوان "تأثیر مراجع قدیمی ادبیات ایران بر آثار مختومقلی" نامگذاری شده که آن با روش تطبیقی اشعار شاعر پر فراستمن مختومقلی، با نمونه های رایج آثار شعری شاعران ادبیات کلاسیک فارسی بلحاظ صنایع - ادبی بررسی می شود. مختومقلی فراغی نمونه فرم های ادبی آنها را با ملّی سازی در حد مطلوب بکار برد و در همان اوزان و فرم های شعری نیز توانسته خلاقیت خود را پیش ببرد. در این باره بررسی ویژه ای به انجام رسیده است. همچنین در ادامه این پاراگراف سبک و فرم های متنوع ادبیات فارسی مورد تحقیق قرار می گیرد.

یکی از خصوصیات ادبیات کلاسیک هایمان، تلاش و مقاومت آنها در برابر فارسی - عربی سازی زبان و ادبیات ترکمنی بوده است. چنانکه در دوره مختومقلی تلاش در حفظ و اشاعه زبان و ادبیات ترکمنی، در برابر افراط و تقریط گرائی های استفاده از واژه های فارسی و عربی در زبان ترکمنی بوده است. زیرا در قرون XVII-XVIII در بین شاعران و نویسندهای ترکی گوی در عرب - فارس گرائی زبانها تلاش شده بود. به این سبب لغات و واژه های عربی - فارسی بوسیله آنان در متون ترکی جای گرفته است.

¹⁵⁰. محمد رضا بیکدلی، "ترکمنهای ایران"، انتشارات "پاسارگاد"، سال 1990

¹⁵¹. Магтымгулы, Сайланан эсерлер., Ашгабат, "Түркменистан" неширияты, 1977 й. 112-нжи сах.

¹⁵². [در ایام تدوین، و طی و دفاع این رساله تا سال 1995، در مورد این شعر مختومقلی هیچگونه اظهارنظری وجود نداشته است. در طی تحقیقات تدقیقی آثار مختومقلی از جانب دکتر آشورپور مرداد در سال های 2001-2006، این شعر از مختومقلی از سوی وی به عنوان اشعار الحاقی به آثار مختومقلی اعلام گردید. البته نمونه اشعار دیگر مختومقلی که با مضمون فوق مطابقت دارد، در دسترس می باشد (سال 2014-د.خ. اونق-تورنتو)].

در چهارمین پاراگراف از سومین باب در مورد مسائل زبان و نوشتار ترکمنی صحبت به میان می آید. اهمیت زبان و قدمت رشد و پویائی آن، درجه تأثیرپذیری زبان و ادبیات همسایگان بر آن، استحالة و اضمحلال زبانی بر اساس بعضی از شرایط اجتماعی و سیاسی، همه جانبه مورد بررسی قرار می گیرد. نتایج و پی آمد این شرایط در این جمله بیان می گردد: "چنانچه اگر در مورد زبان و ادبیات ترکمنی به یک روش استاندارد نوشتاری - گرافیکی توجه نشود و از یک قائد مشخصی پیروی نگردد، در آنصورت زبان و فرهنگ ترکمنانی که در آن شرایط زندگی می کنند، شکی نیست با گذشت زمان رو به افول و نابودی می گراید!".

در قرن هیجدهم یکی از شاعران ملی ترکمن، شیدائی در آثار خود، در مورد رواج 25 طاموغای ترکمن به عنوان حروف الفبای ترکمنی در بین تمام ترک زبانان اطلاع می دهد. وی از به هلاکت رسیدن این علام از جانب بلائی که از آسمان نازل شده است، بیان می دارد. همینطور از "نقش زبان عربی به عنوان خوره واژه های ترکمنی" و از بین بردن یا "خوردن" واژه های ترکی را، در ایام خود با جسارت توانسته است بیان دارد. شاعر در شعر "گوزل بیگریم باش" چنین می سراید:

بیر آسمانی بلا اینیپ نهاندان،
یووتدی اول دورلی قنممات باهانی.¹⁵³
بلائی آسمانی فرود آمد در نهان،
قورت داد آن الغبای ارزشمند ما را.¹⁵⁴

- خبر از این واقعه را می دهد. شعر "دیللریم / زبانم" شاعر نیز تداوم همان ایده "گوزل بیگریمی باش" است. این عقیده، تفکری است که انگار در مورد زبان ترکمنی امروز در ایران، بیان داشته شده است. در این رساله در راستای راه چاره های ایجاد الفبای مختص ترکمنی و در شرایط کنونی ترکمنهای ایران، در آنجا با ایده کاربرد موقتی الفبای ترکمنی - فارسی در جریان عمل قرار گرفته، سخن به میان می آید. ولیکن، در حال حاضر نظر عمومی مردم به کاربرد الفبای لاتینی - ترکمنی در اولویت قرار گرفته است و اگر چنین بشود، دیدگاه و چشم انداز فرهنگی ملت و هم برای حفظ تمامیت آن بسیار مفید خواهد شد، بحث شده است.

در آنجا بعضی از کارهایی که مربوط به علوم زبان ترکمنی می شود نیز به چشم می خورد. در بین آنها فرهنگ لغاتی با عنوان "فرهنگ سینا / سینا سوزلیگی/" از کارهای پژوهشگر ترکمن نور محمد متّقی می باشد. در این اثر در مورد این فرهنگ لغت بررسی کتابشناختی (بیلیوگرافیکی) صورت گرفته است.

در پنجمین پاراگراف از سوّمین باب، در مورد سرچشمه های غنی موسیقی خلق ترکمن فاکت ها و سخنان مبسوطی به میان کشیده می شود. ریشه این هنر سرچشمه خود را از دیر زمان بر گرفته و تا زمان حاضر تداوم داشته است. در قرون XV-XVI اوغوز نامه خوان مشهوری از ترکمنستان غربی، شناخته شده با لقب "دانآتا" بنام "آغان شیخ / احسان شیخ/" در بین ترکمنان "سوئینخانی / حسینخانی/" می زیسته است.¹⁵⁵

در قرن XVIII در مورد آمان دؤلت باغشی به چنین روایاتی برخورد می کنیم: "وی جهت آگاه کردن از حمله قالموقها، برای ترکمنهایی که برای صید ماهی به دریا رفته بودند، با آهنگ دوتار، سازی را در ساحل می نوازد.

¹⁵³. Шеддайы, Лирика, "Гүл-Сенубер", Ашгабат, "Ылым".неширяты, 1978 й. 36-нжы сах.

¹⁵⁴. این سطر از شعر اشاره به حضور اسلام در بین ترکمنان دارد.

¹⁵⁵. Демидов С., "Туркменские Овляды". Ашгабат. "Ылым",неширяты, 1976 г. 116 сах.

آنها از این اتفاق آگاه می‌شوند. به این ترتیب این باغشی هم آنها را و هم خوشان را از دست دشمن می‌رهانند.¹⁵⁶ به این ترتیب باغشی‌ها و نوازنده‌گان، به پاری این هنر تاریخ و فرهنگ خلق مان را به میراث گذاشتند. در این اثر در مورد امکان معالجه از طریق "موسیقی درمانی" و قدرت ساز و آواز را در بهبود حال بیماران، بصورت علمی از طریق آوردن روایات، بحث می‌شود.

حقوق مشهور روس بنام س. آ. اوسبنیسکی در ایام طی سفرهای علمی – پژوهشی خود به ترکمنستان در سال 1927 مدتی در شهر اسنقولی (حسنقلی) اقامت داشته است. وی در آنجا با باغشی‌های مشهور ترکمنان ایران ملاقات داشته است.

"این حقوق در اسنقولی با سه تن از هنرمندان موسیقی خلق ترکمن مصاحبت داشته است. از باغشی‌مأمد نفس بردی او غلی 66 ساله، نت‌های چندین آهنگ را یادداشت نموده است."¹⁵⁷

سبک نوازنده‌گی و موسیقی ترکمنان ایران سرچشم‌هود را بسته به شرایط انتیکی – جغرافیایی خود، به عنوان سبک "یموت – گوکلنگ باغشی چتلنگ يولى /شیوه نوازنده‌ی یموت - گوکلان/" قطعیت یافته است. اما، در دوره های اخیر موسیقی ترکمنی در بین آنها از یک خصوصیات عمومی برخوردار شده است.

در حال حاضر در بین ترکمنان ایران انواع ابزار و آلات موسیقی مورد استفاده قرار می‌گیرد. در زمینه همان ساز و آلات، موسیقی ملی ترکمنی به مورد اجرا گذاشته و آواز می‌خوانند. در آنجا به رواج یافتن وسیع موسیقی جاز هم اشاره شده است.

همچنین از پیدایش مقامات موسیقی ای مانند "غئرلندی /پاره/", "مايا سیجه/ شیرخواری بچه شتر/" که از ویژگیهای اصیل محلی برخوردار است، بر اساس روایات مثل آورده می‌شود.

پس از سال 1981 با تحوّلاتی که در ایران رخ داد، در بین ترکمنها موسیقی ساز – آواز را در مواردی محدودیت ایجاد کردند.

در مورد ساز و آوازهایی که از جانب مسئولین مذهبی جمهوری اسلامی ایران قدغن شده بود، نیز در طول پژوهش سخن گفته شده است.

باغشی‌هایی که همراه با سازهای دوتار و کمانچه آواز می‌خوانند، نام و محل زندگی نوازنده‌گان، اسم و مکان نوازنده‌گان و خوانندگان معروف موسیقی ژانرهای جازی، در این اثر درج شده است.

در اول ماه مه سال 1991، در شهرستان بندر ترکمن پاسداران جمهوری اسلامی یک ریش سفید ترکمن را با شلیک اسلحه شان، گستاخانه کشتد. به این ترتیب آنها در یک جشن و عروسی خون جاری کردند. پاسداران جهت جلوگیری از ساز و آوازی که می‌باشد در جشن عروسی برگزار می‌شد، به آنجا یورش می‌برند. بدلیل

¹⁵⁶. . Е. Велиев, "Түркмен халк поэзиясы", Ашгабат, "Ылым" неширяты, 1990 й. 8-ижи сах.

¹⁵⁷. А. Ашыров, "Рус саз өвренижилери ве түркмен сазы", "Совет эдебияты", журналы, 1990 й., 183-нжи сах.

خواهشی که ریش سفید ترکمن "الیاس آقا ناز قلیچی"، فقط اجازه یک ساعت جهت برگزاری ساز و آواز در عروسی را درخواست کرده بود، وی را در همانجا با شلیک اسلحه می کشند. گلوله ای که سینه ریش سفید ترکمن را سوراخ کرده بود، پرّان دو نفر دیگر را هم زخمی کرده بود. به این ترتیب "پاسداران اسلام" این جشن و شادی ترکمن را به عزا تبدیل کردند.¹⁵⁸

اصولاً ساز – آواز در دوره حضرت محمد هم بوده است. پیغمبر حضرت محمد را که از مگه به مدینه هجرت کرده بود، وی را خلق مدینه با ساز و آواز به استقبال گرفتند. عموماً برآه اندازی ساز و آواز باشکوه هرچه بیشتر در عقد و عروسی ها در شریعت اسلام ثوابی صواب محسوب می شده است.¹⁵⁹ به این دلیل هم ملت ما این مثل پر معنی را چنین:

ایله دؤولت گلر بولسا، باخشى بىلن اوزان گلر.
ایلدن دؤولت گىدر بولسا، مُلَّا بىلن توزان گلر.

ترجمه:

اگر ملتی غنى باشد، در آن گردد شادی بپا،
اگر ملتی فقیر گردد، بارد غبار هم ره ملا.

- سروده اند و بدرستی بیان داشته اند. حقیقت کلامی که پیامبرانه بیان شده، امروز، یعنی در اواخر قرن بیستم، با مشاهده حوادث جاری فاجعه باری که با سرنوشت ترکمنان ایران مرتبط است، به ثبوت می رساند.

در پایان رساله: نتیجه جمع بندی می شود، در مورد "کیفیت پژوهش" ایده کلی و عمومی بیان می گردد.

در صفحات پایانی اثر تحقیقاتی، منابع، مأخذ و ادبیات بکار برده شده نشان داده می شود.

مضامین اساسی رساله:

طی نوشته جات بصورت های تزیس، دکلات و مقالات منتشر شده در نشریات تورکمنستان. /بزبان ترکمنی – روسي/، /تورکمن دیلینده/:

1. ایران تورکمنلرینىڭ سلجوقلار بىلەن باغانلىشىقلى ادبى – مدنى تارىخى ميراثى. طغۇرۇل بىگىنگ خاطيراسئنا باغانلارنان "علمى – تۈرتكىي كانفرنسىي" – تورکمنستان علم لار آكاديمىسى" – شاجا باطیراف آدىنداقى تاریخ اینستیتوتى. عشق آباد، 1994 يىل، 6 ص.
2. اينگ قادىئى روایاتلارдан گۆزباش آلان مرو – و – شاه – و – جهان" ...

اساسى بىريلن قايىاقلار و چىشمە لر:

¹⁵⁸. نشریه ترکمنستان ایران، ارگان کانون فرهنگی – سیاسی خلق ترکمن ایران، سال سوم، شماره 28-29، تابستان 1370 – آلمان غربی.

¹⁵⁹. Ахметхади Максуды, Шеригат буйрукларының топлумы, Ашгабат, 1992 й., 15 –сах.

Оригинал чешмелери:

1. Эйран түркменлеринң селжуклар билен багланышыклы эдеби-медени тарыхы мирасы. Тогрулбегиң хатырасына багышланан Үлмө - теоретикн конференция- Туркменистан Үлымлар академиясы. Ш. Батыров адындағы Тарых институты. Ашгабат, 1994 й. 6 сах.
2. Ин ғадымы роваятлардан гөзбаш алан Мерв шахужаҳан, "Мерв в древней и средневековой истории Востока V: АНТ /Тезисы докладов научной конференции/, Мары, 1994 г. стр. 10.
3. Тарыхда түркмен халқының ағзыбырлык философиясының процеслері, "Духовная культура в процессе национального возрождения Туркменистана", АНТ, Институт философия и права, /Тезисы докладов научно-теоретической конференции/, Ашгабат, "Үлым", 1994. стр. 86.- Овнук X.
4. Овнук, Хангелди, «Эйран түркменлеринин саз – сунгаты», "Дияр" журналы, 1995 й. № 7, 10 сах.
5. Магтымгулы Пырагы Эйраның тарыхы- эдеби чешмелеринде, Сборник Академия наука Туркменистана, Институт Истории им. Ш. Батырова. 1995 г. 8 сах.
6. Тарыхда түркмен халқының ағзыбырлык философиясының процеслері. "Роль духовной культуры в процессе национального возрождения Туркменистана", Сборник Академия наук Туркменистана Институт философия и права, 1995 г. б сах. ...

پیرامون این پایان نامه

پایان نامه نامزدی علوم اونق، خانگلی آرازگلی اوغلی در مورد "تاریخ فرهنگ ترکمن های ایران (19-20 ع.)" بعنوان یک موضوع فعلی و واقعی که به تاریخ خلق ترکمن اختصاص یافته است، ارائه می گردد. این کار علمی، شامل مقدمه، سه فصل و لیستی از منابع و مراجع ارائه داده شده در طول تحقیقات است. ضرورت پژوهش این موضوع و فعلی بودن آن در تاریخ و سطح دقیق بررسی از مسائل مطرح، هدفمند بودن و اهداف ویژه تحقیقاتی، از جمله نکات بالقوه این پایان نامه می باشد. فصل اول در مورد شاعران و نویسندها قرن نوزدهم در ایران که به تاریخ و ادبیات خدمت کرده اند، همچنین رشد پایگاه تهاجمی استعماری کشورهای ایران، خیوه و روسيه به سرزمین ترکمن ها، مقاومت و مقابله ترکمن ها بر علیه این هجوم های استعماری. ارائه تحلیل و بررسی های مبسوط ادبیات ترکمن ایران از اوایل نوزدهم تا قرن بیستم. فصل دوم، مطالعه و بررسی در مورد ادبیات خلق شده توسط ترکمن های ایران پس از جنگ جهانی دوم. تجزیه و تحلیل شرایط سیاسی - اجتماعی ترکمن های ایران بعد از این رخدادها. این نکات از ویژگی های فرایند ادبی مدرن آن را نشان می دهد. فصل سوم، به بررسی در مورد منابع ادبیات فارسی. تاثیر ادبیات کهن فارسی در خلاقیت مختومقی فراغی و تأثیرات آن در ورود کلمات و الفبای فارسی به زبان و فرهنگ ترکمنی بحث شده است. در پایان این رساله، پژوهشگر یافته ها و تجربه های تحقیقاتی خود را در یک نتایج خلاصه شده ارائه می دهد.

جهت مشاهده [متن اصلی به اینجا](#) مراجعه کنید!

حاشیه نویس: قوربانف خاندوردی، ۱۰ _ ۱۹۹۵ XII. "دومین انتشار"، تورنتو - ۲۰۱۵، - اونق، خانگلدی

**آکادمی علوم ترکمنستان از اولین ساختار تاسیس تا امروزه
از مواد موجود برای تحصیلات مقطع دکترا در آکادمی علوم)**
(متن زیر با استفاده از مواد منتشر شده موجود از جانب نویسنده این سطور تنظیم گردیده است).

"آکادمی علوم" بدن دولتی جمهوری ترکمنستان است که وظیفه اصلی آن برای تضمین و اطمینان از اجرا و تحقق عملی سیاست‌های علمی و فنی کشور است.

از جمله مراکزی که هم در زمینه علوم و هم در جهت شکل گیری ترکمنستان بعنوان یک دولت مستقل در چهارچوب شوروی سابق و چه بعنوان یک دولت مستقل در جهان امروز، در جهت پایه گذاری و ساختمان جمهوری ترکمنستان نقش عمده ای را بازی کرد، آن «آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان» است. آکادمی علوم ترکمنستان بدن دولتی که وظیفه اصلی آن برای تضمین و اطمینان از تحقق عملی سیاست علمی و فنی کشور است، می‌باشد.

اولین پایه و سنگ بنای آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان بر اساس شعبه بندی‌های آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی، در سال ۱۹۵۱ گذاشته می‌شود. این مرکز علوم با آغاز فعالیت در سال ۱۹۲۲ با عنوان «کمیسیون علمی ترکستان» و سپس در سال ۱۹۲۵ با عنوان «مرکز پژوهشی تاریخ، جغرافیا، ادبیات و هنر ترکمنستان»، بعداز آن در سال ۱۹۲۶ بعنوان «شورای علمی کمیسariای دولت در آموزش و پرورش خلق» و در سالهای ۱۹۲۸-۱۹۳۲ با عنوان «ترکمن کولت (فرهنگ ترکمن)»، زمینه سازی ساختاری می‌گردد.

از ماه مه سال ۱۹۳۲ این مرکز تحقیقاتی، عنوانی از قبیل: «مرکز پژوهش علمی ترکمن»، «مرکز کمیته مطالعاتی» و «شورای کمیسیون علمی خلق جمهوری ترکمنستان شوروی سوسیالیستی» را برای خود احراز نموده است. همچنین در سی و یکم ماه مارس سال ۱۹۳۶ به ۲ شاخه اداری - پژوهشی تقسیم می‌شود. در نتیجه آن، کمیته‌های علمی تحت نام «انستیتو پژوهشی تاریخ» و « مؤسسه تحقیقاتی زبانشناسی علوم جمهوری ترکمنستان» در کنار هم قرار می‌گیرند. این تقسیم بندی از سال ۱۹۳۷ تا سال ۱۹۴۰ تداوم یافت.

از سال ۱۹۴۰ شعبه ترکمنی آکادمی علوم شوروی سوسیالیستی با یک نفر درجه دکترا و ۱۲ نفر نامزد علوم، در سه نهاد علمی شروع به فعالیت می‌نماید که از آن جمله انستیتو پژوهشی زبان و ادبیات، انستیتو زیست‌شناسی و انستیتو زمین‌شناسی می‌باشند. در این دوره ۳۵ نفر از محققین، ترکمن بودند که از آن تعداد ۱۱ نفر کاندیدای علوم و ۴ نفر با درجه دکترا در آن حضور داشتند (۲ نفر در تاریخ و ۲ نفر در فقه اللغة).

همچنین در همان سالها بخش « مؤسسه علمی جانورشناسی» نیز به عنوان بخشی از «انستیتو فناوری فیزیک (فیزیکی اینستیتو)» موجودیت یافت. آزمایشگاه شیمی و تکنولوژی نفت، گروه زمین لرزه‌شناسی (سیسمولوژی) تحت رهبری شعبه ترکمنی آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی قرار گرفت. بر اساس همین پایه، گروه بخش آب، در مؤسسه زمین‌شناسی - بخش سوخت‌های نفت و فسیلی نیز افزوده می‌گردد.

آکادمی علوم ترکمنستان در سال ۱۹۵۱ ، ۴۲ نفر کاندیدای علوم، از این تعداد ۱۲ نفر از ترکمن‌ها در پستهای ریاست بودند. از جمله رئیس جمهور: ت. بردیف، معاون رئیس جمهور: م. پ. پتروف و او. جمايف. در سال ۱۹۵۶ از این تعداد ۱۲ نفر به درجه "آکادمیکی (آکادمیسین)" علوم شایسته گردیدند، ۱۸ نفر دارای درجات عضو مسئول رابط خبری(کریست پندت)، ۱۳ نفر با درجه بالای دکترای علوم (شامل ۸ نفر از ترکمنستان)، ۶۸ نفر دارای درجات دکترا و کاندیدای علوم (از این تعداد ۳۲ نفر از آنها ترکمن بوده اند)، در مقطع فوق لیسانس ۷۹ نفر از اعضای آکادمی علوم ترکمنستان بودند.

در سال ۱۹۵۶ از ترکیب آکادمی علوم، دو نهاد کشاورزی و دامداری را بعنوان «وزارت کشاورزی و دامداری جمهوری شوروی سوسیالیستی ترکمنستان» بوجود می‌آورند. در ژانویه سال ۱۹۵۷ تحت پوشش پرزیدبیوم آکادمی علوم ترکمنستان شوروی سوسیالیستی « مؤسسه تحقیقاتی شیمی و اقتصاد» نیز راه اندازی می‌گردید. با تقسیم انسٹیتو زیست‌شناسی از مجموع آن مؤسسه‌های «گیاه‌شناسی و جانورشناسی» و بخش «انگل شناسی» را بوجود آورند.

در سال ۱۹۵۷ از ادغام ۹ مرکز علمی اطلاعاتی زمین‌شناسی، فیزیک و ژئوفیزیک، ساخت و ساز‌های ضد زلزله، شیمی، گیاه‌شناسی، جانور‌شناسی و انگل‌شناسی، زبان و ادبیات، تاریخ، باستان‌شناسی و قوم‌نگاری، اقتصاد و گیاه‌شناسی با غ (جنگل‌شناسی)، سه موزه از قبیل: تاریخ و فرهنگ محلی در عشق‌آباد و به یادبود ۲۶ کمیسر باکو - در شهر ترکمن‌باشی (شاقم یا کراسنوودسک سابق) و چندین مرکز علمی از جمله ایستگاه‌های تحقیقاتی و نقاط کنترل را تأسیس نمودند.

در سال ۱۹۸۶ ، مجتمع آکادمی علوم ترکمنستان دارای ۱۵ پژوهشکده علمی بود که در آن ۱۰۵۳ نفر از کارشناسان و کارمندان علمی - پژوهشی شرکت و فعالیت می‌کرده اند. از جمله ۱۷ آکادمیک منتخب و ۲۵ عضو خبری مسئول (چلن کریست پندت)، از این تعداد ۵۱ نفر دارای درجه دکترای علوم و ۵۲۲ نفر دارای درجه نامزدی علوم بوده اند.

در سال ۱۹۹۴ آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان مستقل دارای ۶۲۱۰ کارمند و کارشناس علمی بود. از این تعداد ۲۶۰ نفر دارای درجه دکترای علوم و ۱۵۴۰ نفر دارای درجه نامزدی علوم بوده اند.^[۱] این مرکز علمی با این عنوان در سال ۱۹۹۷ بازنگری شده و پژوهشکده‌های موجود در آن با وزارت‌خانه‌های مربوطه خود ادغام و انتقال یافت. از جمله «انستیتو پژوهشی تاریخ ش. باطیراف» تحت پوشش «کابینه وزیران ترکمنستان مستقل» (این پژوهشکده در طول فعالیت خود از سال ۱۹۳۶ که در زمینه انسٹیتو پژوهشی علمی ترکمن با عنوان «پژوهشکده تاریخ» ایجاد گردیده بود، در ادور بعداز آن، عنوان‌های متفاوتی را برای پژوهشکده برگزیدند: «پژوهشکده تاریخ شاجا باطیراف آکادمی علوم ترکمنستان»- تا سال ۱۹۹۷ و انستیتو پژوهشی تاریخ تحت پوشش کابینه وزیران ترکمنستان، - تا ۱۲ ژوئن سال ۲۰۰۹^[۲]، و تا حال حاضر انسٹیتو پژوهشی تاریخ آکادمی علوم ترکمنستان) قرار گرفت و عنوان «آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان» به «مرکز مشاورت عالی علم و تکنیک ریاست جمهوری ترکمنستان» تغییر نام یافت.

آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان در حال حاضر همزمان با دومین دوره ریاست جمهوری قوربانقلی بردى محمدداف به سیستم قبلی خود باز گشت و دو باره همان عنوان سابق خود «آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان» را بر خود احراز نمود. ...

۱. ب. آ. کلر در سال ۱۹۴۰ مدیر
۲. نالیوکین دمیتری واسیلیویچ (نهایی) در سالهای ۱۹۴۶-۱۹۵۱
۳. بردیف طاغان بردیویچ - در ۱۹۵۱-۱۹۵۶
۴. چاریف گلدبی اورازیویچ در ۱۹۵۶-۱۹۵۹
۵. باطیرف شاجا باطیریویچ در ۱۹۵۹-۱۹۶۵
۶. عظیم اف پیغام عظیموویچ در ۱۹۶۵-۱۹۷۵
۷. بابایف آقاجان بابایویچ در ۱۹۷۵-۱۹۸۶
۸. عؤوض گلدبی اورازگلدبی عؤوض گلدبیویچ در ۱۹۸۶-۱۹۸۸
۹. بابایف آقاجان بابایویچ در ۱۹۸۹-۱۹۹۳
۱۰. خوجه محمداف آقا مامد در ۱۹۹۳-۱۹۹۸

ساختار جدید آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان:

با احیای آکادمی علوم ترکمنستان در سال ۲۰۰۹، ساختار علوم و تحقیقات در ترکمنستان و نشان دهنده تغییرات و اصلاحات انجام گرفته در کشور است، که توسط دوّمین رئیس جمهور ترکمنستان مستقل جناب قربانقی بردی محمداف آغاز شد. با اجرای تغییرات در ساختار جدید آکادمی علوم ترکمنستان، تمرکز فعالیت های پژوهشی و تحقیقی در همان محل ایجاد گردید.

آکادمی علوم ترکمنستان با توجه به قطعنامه رئیس جمهور ترکمنستان بشماره ۱۰۴۵۸ (№ ۱۰۴۵۸) در مورخه ۱۲ ماه ژوئن، سال ۲۰۰۹، با عنوان «مسائل درباره مرکز آکادمی علوم ترکمنستان»، بازسازی شده است تا تمام فعالیت های علمی و تکنیکی را در زمینه توسعه و رشد به رهبری آکادمی علوم در ترکمنستان پیردازد.

با توجه به قطعنامه صادر شده، به تعداد ۱۱ مرکز از موسسات و ۳ سازمان خدماتی بخش علوم و فنون تحت سرپرستی آکادمی علوم منتقل شده است: کتابخانه، مرکز چاپ و انتشارات "علم".

رئيس آکادمی، استاد دکتر مزیلف گ. آ. ریاست آکادمی علوم ترکمنستان، ...

کانادا- تورنتو- ژانویه 2015 - پژوهشگر تاریخ ازانستیتو تاریخ آکادمی علوم تورکمنیستان: د. خانگلدبی اونق - ۱۷ دسامبر ۲۰۱۳

پاورپوینت:

- [1]. اولین دوره اشتغال اینجانب خانگلدبی اونق (1989-1997 يللار) در آکادمی علوم جمهوری ترکمنستان.
- [2]. دوّمین دوره اشتغال اینجانب (از سال 1997 تا سال 2005) در آکادمی علوم ترکمنیستان.

«Икинжи нешир»
Authored by: Dr. Hangeldi Ownuk

Заказ № 1052

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»

744012 г. Ашгабат, ул. Советских погранических, 92й

История культуры туркмен Ирана (XIX-XX вв.) Овнук, Хангельди Аразгелди оглы, ВАК РФ 07.00.02 Стр. 22 из

كتابی در چهار زبان و سه گرافیک نوشتاری دؤرت دیل هم اوچ الیپبى - ده بىرilen اثر **4 Dil hem 3 grafikada berilen eser**

Одна книга на 4 языках по 3 алфавитой

A book in 4 Languages and 3 Alphabetic Graphics

رساله اى در موضوع
تاریخ

نسخه اصلی چکیده رساله و نز مریبوط
بناریخ ۱۰ /م نوامبر سال ۱۹۹۵ جای و به
مرکز کمیسیون عالی صدور گواهی
تحصیلات عالی فدراسیون روسیه "واک"
ارسل گردد.

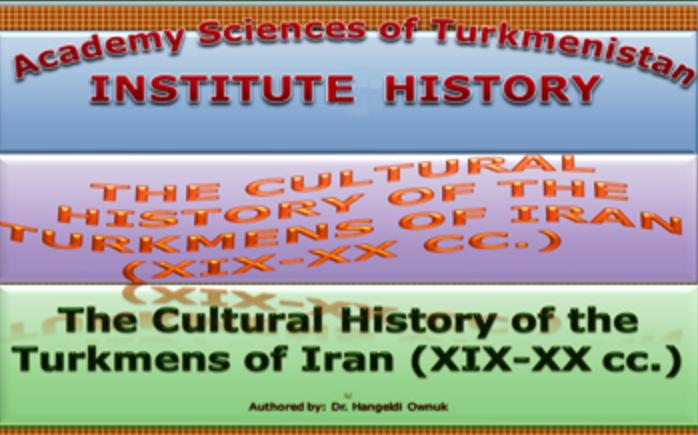
Оригинальная версия автореферата и диссер-тации в «10-го». Ноября 1995 году, публиковал и был отправлен в «Высшей Аттестационной Комиссии» по сертификации-(ВАК РФ)».

The original version of synopsis and dissertation in the "10-th." November 1995, publish and was sent to the "Higher Attestation Certification Commission (ВАК РФ)".

Speciality: 07.00.02 in history

Dissertation for passing scientific degree PhD

Гос. Почта: РГБ ОЛ



Authored by: Dr. Ownuk, Hangleidi

Toronto —2015 — تورنتو —

Заказ № 1052

Тираж 100

Индивидуальное предприятие «ГАРЛАВАЧ»
744012 г. Ашгабат, ул. Советских
погранических, 92й



I здание—1995—Ашхабад

<http://cheloveknauka.com/istoriya-kultury-turkmen-irana-hih-hh-vv#ixzz3KyD7LCS9>
